

Nyelvtudományi Közlemények

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI
HAJDÚ PÉTER

HETVENEDIK KÖTET

**TURUN YLIOPISTO
SUOMALAISEN JA YLEISEN
KIELITIETEEN LAITOS
SUOMALAIIS-UGRILAINEN
KIELENTUTKIMUS
Fennicum, Henrikinkatu 3
20500 Turku**

BUDAPEST

1968

TARTALOMMUTATÓ

a³Nyelvtudományi Közlemények LXX. kötetéhez

BALÁZS JÁNOS: Az ige grammatikája és szemantikája a szintagmatika szempontjából. [La grammaire et la sémantique du verbe au point de vue de la syntagmatique]	191
BANČZEROWSKI, JERZY: A gyengülés—erősödés folyamata a finn nyelvben [Über den Prozeß der Verstärkung und Lenierung in der finnischen Sprache] ... 3,	277
BÉKÉSI IMRE: Megjegyzések „A nyelv objektivitása társadalmi objektivitás” tételhez [Объективность языка — это объективность общественного характера]	210
BERECZKI GÁBOR: W. Steinitz és E. Itkonen finnugor vokalizmuselmélete és a cseremisiz nyelv [Die Theorie über den finnisch-ugrischen Vokalismus von W. Steinitz und von E. Itkonen und die tscheremissische Sprache]	23
BERECZKI GÁBOR: A magyar szókészlet finnugor elemei I.	449
BESÉ LAJOS: Igekötők a mongolban [Préverbes dans la langue mongole]	181
BÜKY BÉLA: Communications et langages	476
CŠÚCS SÁNDOR: A magyar szókészlet finnugor elemei a statisztika tükrében [Урпофинские элементы венгерского словарного состава в зеркале статистики] ..	392
DEZSŐ LÁSZLÓ: И. И. Мещанинов, Структура предложения	470
DOMOKOS PÁL PÉTER: Torkos József és az „oroszszerzégi magyarok” [Йожеф Торкош и «венгры в России»]	387
ELEKFI LÁSZLÓ: Mondatformák és mondathangsúlyok fonetikai vetülete [Фонетическое отражение форм предложений и интонаций предложений]	329
ERDÉLYI ISTVÁN—HAJDÚ PÉTER: Megjegyzések Szabó László „Szelkup szövegek szójegyzékkel” című közleményéhez [Bermerkungen zur Veröffentlichung „Szelkup szövegek szójegyzékkel” („Selkupische Texte mit Wörterverzeichnis”) von László Szabó]	163
ERDŐDI JÓZSEF: M. Ny. Koljagjenkov 1896—1967.	215
ERDŐDI JÓZSEF: Языки и топонимия Сибири.	252
FODOR ISTVÁN: <i>Peter Ladefoged, A Phonetic Study of West African Languages</i> ...	270
GREGOR FERENC: A bányászszókincs történetéből [Or слова <i>klopacska</i> ‘стукальце’ до слова <i>karám</i> ‘загон, шалаш, хата’]	309
GULYA JÁNOS: <i>Wolfgang Steinitz, Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache</i>	253
HAJDÚ PÉTER: 1. Erdélyi István alatt	245
HAJDÚ PÉTER: A tomszki szamojéd kutatásokról	245
HARMS, ROBERT T.: A permi imperativus története a generatív fonológia módszerével [Generative Phonology, Sound Change and the Permian Imperative]	366
HONTI LÁSZLÓ: <i>Szabó László, Kolalappische Volksdichtung</i>	261
HUTTERER, C. J.: Beiträge zum Verhältnis von Tempora und Modi	435
IMRE SAMU: Der Münchener Kodex II	263
ITKONEN, ERKKI: A hangváltozások kivételnélkülisége a finnugor magánhangzó-történet megvilágításában [Die Frage nach der Ausnahmslosigkeit der Lautveränderungen im Lichte der finnisch-ugrischen Vokalgeschichte]	351
KÁLMÁN BÉLA: Két szigvai vogul elbeszélés [Zwei wogulische Erzählungen]	139
KÁLMÁN BÉLA: A magyar nyelv történeti—etimológiai szótára I.	452
Sz. KISPÁL MAGDOLNA: <i>Edüh Vértés, Die ostjakischen Pronomina</i>	462

KISS LAJOS: Szóló- és borfajtáink szláv eredetű nevei [Benennungen slawischer Herkunft unserer Weinstocksorten und Weinarten]	397
A. KÖVESI MAGDA: <i>Pauli Saukkonen</i> , Itämerensuomalaisten kielten tulosijainfinitivirakenteiden historia I—II.	256
LABÁDI GIZELLA: Л. В. Хомич, Ненцы	467
LITKIN, V. I.: Zürjén <i>kenę mu 'oropod'</i> [Syrjänisch <i>kenę mu 'oropod'</i>]	154
LITKIN, V. I.: A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Finnugor Osztályának munkájáról	217
MIKOLA TIBOR: <i>Gyula Décsy, Yurak Chrestomathy</i>	248
MIKOLA TIBOR: З. Н. Куприянова, Эпические песни ненцев	251
MOLNÁR FERENC: Finnugor nyelvek kézikönyvei az Uralic and Altaic Series-ben	456
H. MOLNÁR ILONA: Igei vonzatstruktúrák a magyarban [Verbal Government-Structures in Hungarian]	442
NYIRKOS ISTVÁN: <i>Erkki Itkonen</i> , Kieli ja sen tutkimus	243
K. PALLÓ MARGIT: „Az idő és társai”-hoz [Contribution à l'article „Az idő és társai” (Le temps et sa parenté)]	174
PAPP FERENC: Adatok tőszókincsünk etimológiai rétegeinek végződés szerinti eloszlásához [Относительно распределения этимологических пластов венгерских корневых слов по окончаниям в словарной форме]	200
PAPP FERENC: Gépi fordítói konferencia Jerevánban	219
PERROT, JEAN: Problèmes relatifs à la structure du syntagme verbal	431
RÉDEI KÁROLY: A permii nyelvek első szótagi magánhangzóinak a történetéhez [Zur Geschichte der Vokale der ersten Silbe in den permischen Sprachen]	35
RÉDEI KÁROLY: Szófejtések [Etymologien]	155
RÉDEI KÁROLY: Széljegyzetek Vászolyi Erik „Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben” c. cikkéhez [Randbemerkungen zur Abhandlung „Prolativ, Transitiv, Lokativ im Syrjänischen, im Wotjakischen und in der finnisch-ugrischen Grundsprache von Erik Vászolyi”]	171
RÉDEI KÁROLY: A moksa-mordvin nyelvjárások fonémarendszeréhez [К фонематической структуре мокша-мордовских говоров]	383
RÉDEI KÁROLY: <i>Lauri Hakulinen</i> , Suomen kielen rakenne ja kehitys	466
Серебrenников, Б. А.: К проблеме этнической и языковой принадлежности создателей гидронимии на -ым (-ум)	127
SIRO, PAAVO: A finnugor nyelvek tagadó igealakjainak mondattani összetevője [Die syntaktische Komponente der verneinenden Verba in den finnisch-ugrischen Sprachen]	361
SKALIČKA, VLADIMIR: Az ige alaktana [Morphology of Verb]	427
SZÉPE GYÖRGY: Selected Writings of Gyula Laziczius	268
TEMESI MIHÁLY: A francia nyelvtudomány fő irányairól	223
TOMPA JÓZSEF: Művészi archaizálás és stílusutánzás [Künstlerische Archaisierung und Stilmachung]	87
VÁSZOLYI ERIK: Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben [Prolativ, Transitiv, Lokativ im Syrjänischen, im Wotjakischen und in der finnisch-ugrischen Grundsprache]	47
VÁSZOLYI ERIK: Az uráli -N latívuszrag nyomai a zürjén és a votják nyelvben [Spuren des uralischen Lativsuffixes -N in der syrjänischen und wotjakischen Sprache]	373
ZEMAN LÁSZLÓ: Cesty moderní jazykovědy	480
ZSILKA JÁNOS: Transzformációs csoportok és magányos sorok [Transformational groups and isolated strings]	105
ZSILKA JÁNOS: Mozgás és állapot viszonya a nyelvben [Relation between Motion and State in Language]	409

A permi imperativus története a generatív fonológia módszerével

A negyvenes-ötvenes években az amerikai deszkriptív nyelvészet fejlődése szorosan összeforrott a fonéma fogalmával.

Sokan megpróbálták a fonéma fogalmát úgy definiálni, hogy a definíció segítségével — az egyedi nyelvésztől függetlenül — meg lehessen állapítani, fel lehessen fedezni bármelyik nyelvnek a fonémarendszerét. Ily módon a fonéma lényegében csupán eszköz volt, amelynek alapján a nyelvi hangokat osztályozni lehet. A deszkriptív nyelvészetben nagyon fontos volt, hogy a nyelvész lépésről lépésre meg tudja mutatni, hogyan fedezett fel egy-egy adott fonémamegoldást. Ez a szemlélet a fonémát bizonyos értelemben meglehetősen valódi entitásnak tekintette, olyan valóságnak, amely közvetlenül és objektívan elérhető a nyelvész számára. A fonéma így független volt a morfológiától és a szintaxistól, sőt a deszkriptív nyelvészet szerint a morfológiát és a szintaxist is csak akkor lehet megérteni, amikor a „független fonémarendszer”-t már felfedezték. E vélemény szerint tehát a nyelvi hangok a nyelvnek legobjektívabban hozzáférhető strukturális elemei; amilyen mértékben ilyen valódi fonémákon alapul a morfológia és a szintaxis, olyan mértékben kap állítólag bizonyos valóságértéket.

Ilyen eléggé szűk tapasztalati módszerrel áll szemben az úgynevezett generatív vagy transzformálási módszer. Ez utóbbi elméletnek tekinti egy nyelv grammatikáját, amely érthetővé teszi egy nyelv beszélőinek a nyelvi képességét. Sőt a végső cél nemcsak egy nyelvnek a leírása, hanem általában az emberi beszédképesség megértése és megmagyarázása. Éppúgy, mint a természettudományokban, az ilyen elméletet nem annak az alapján ítélik meg, hogy hogyan fedezte fel a nyelvész, hanem annak az alapján, hogy milyen mértékben képes megmagyarázni a beszélők nyelvi viselkedését, különösen pedig a még új, korábban nem tapasztalt jelenségeket.

A generatív grammatikában a nyelv minden szintje szorosan összefügg egymással, tehát a fonológia függ a morfológiától is, a szintaxistól is.

Be lehet bizonyítani azt is egészen meggyőzően, hogy az emberi nyelv szabályrendszerekből áll, és nem osztályozási elemlistákból, amint ez a deszkriptív grammatikákban látható.

Egy kissé túlzottan leegyszerűsítve azt mondhatnánk, hogy a generatív grammatika a következő komponens-sorozatból áll:

I. A *bázis* (base)

Ez tartalmazza:

1. a *bázis-szabályokat*,
2. a *lexikont* vagy *tőszótárt*

- II. *A szemantikai komponens*
 III. *A transzformálási komponens*
 IV. *A fonológiai komponens*

A bázisszabályok egy absztrakt alap- vagy mélystruktúrát tulajdonítanak minden mondatnak, amely esetleg kevésbé hasonlít a végső, létrejött mondatához. A lexikon adja hozzá a mondat alapstruktúrájához a fő morféma-kategóriákat — mint például a főneveket, mellékneveket és igéket. A bázis-komponens tartalmaz minden jelentéshordozó viszonyt. A szemantikai komponens értelmezi a mondatot, a transzformálási komponens pedig grammatikai jeleket ad hozzá; kitöröl bizonyos felesleges elemeket, és átrendezi a mély alapstruktúrát addig, amíg kialakul a természetes beszéd szórendje. Végül a fonológiai komponensek adják hozzá a kiejthető hangképet a transzformálási komponens termékéhez. Itt a fonológiai alapegység a megkülönböztető elem. A hangsorban az alaphangegység pedig az úgynevezett szisztematikus fonéma, vagy, ha ez túl könnyen összekeveredik a korábbi „osztályozási fonéma” fogalmával, nevezhetjük egyszerűen „alaphang”-nak. A szisztematikus fonémákat úgy lehet meghatározni nagyjából, hogy ezek a szükséges hangok egy nyelv morfémainak megjelölésére.

Ilyen fonémarendszert csak az egész nyelv mélyvizsgálata után lehet felállítani. Ezeket a fonémákat nem lehet megállapítani tiszta fonetikai adatok alapján. Így például a zürjén jazvai nyelvjárásában a következő magánhangzórendszert találjuk:

felső nyelvválású	<i>i : ī</i>	<i>θ¹ : ū</i>	<i>u : ū</i>
középső „	<i>e</i>	<i>ó</i>	<i>o</i>
alsó „		<i>a</i>	

Itt feszes — ernyedtt különbséget kell posztulálni a felső nyelvválású magánhangzók között azért, hogy a nyelv hangsúlyozását a legegyszerűbben magyarázhassuk meg, bár a két *i*-hang és a két *u*-hang fonetikusan nem különböztethető meg. Ebben a rendszerben a nem felső nyelvválású magánhangzókat feszesnek tekintjük. Az általános hangsúlyszabály az, hogy a szó első feszes magánhangzója kapja a hangsúlyt, és ha egy szóban nincs feszes magánhangzó, akkor a hangsúly a szó utolsó magánhangzójára esik.

Pl.: <i>/šibdinə/</i>	<i>> [šibdiné]</i>	'kötni'
	tehát nincs feszes magánhangzó,	
<i>/lícčino/</i>	<i>> [lícčino]</i>	'leszállani'
<i>(lišina)</i>	<i>> [lišina]</i>	'fa'

Annak alátámasztására, hogy itt a lényeg a magánhangzóelem, a figyelmet felhívnam arra, hogy az első példában az infinitívus jele, a *-nə* hangsúlyos, a második példában viszont hangsúlytalan. Továbbá ha egy szóban több feszes magánhangzó is van, csak az első hangsúlyos.

A generatív fonológia szabályai egy meghatározott rendbe tartoznak a leggazdaságosabb leírás céljából. Figyeljük meg például a következő finn paradigmát:

¹ Fonetikusan az *e* majdnem *alsó* nyelvválású illabiális magánhangzó.

<i>käsi</i>	'kéz'
<i>kätenä</i>	'kézként'
<i>kädessä</i>	'kézben'
<i>käsissä</i>	'kezekben'

Itt a következő elméleti alapalakok vannak:

käte
käte + na
käte + s + na
käte + i + s + na (Itt a pluszjel a morfémahatárt jelenti).

Az alapalakokhoz a következő szabályok szükségesek:

- I. a. $s + n > ss$
 b. $e + i > i$
 c. $e > i$ (a szó végén)
- II. $ti > si$
- III. $t > d$ (zárt szótagban)

Ha egyszer egy szabály már érvényesült, a következő szabályt kell felhasználni (ha lehet), viszont egy korábbi szabályt már nem lehet felhasználni.

Például a finn alapalak (*sätek*) 'sugar' így alakul:

1. a harmadik szabály szerint $t > d$: *sädek*
2. egy későbbi szabály szerint a szóvégi *-k* eltűnik: *säde* — és ez már a végső fonetikai alak.

Tehát az új szóvégi (*e*) már nem változik az első szabály szerint. Figyeljük meg, hogy minden morfémanak csak egy alpalakja szükséges, és hogy az illető szabályok nem csak erre a paradigmára érvényesek. Ilyen analízis eredménye egy sokkal általánosabb finn grammatika lehet majd, mint a már ismert módszerrel készült grammatikák.

Egy második érdekes szabályrendpéldát találunk a magyar nyelvben, amelynek ismert a következő két szabálya:

A. $C+v > CC$:	<i>ház-val > házzal</i>
B. $z+C > CC$:	<i>az-ban > abban</i>

Bizonyos nyelvi változatokban a szabályrend:

$A+B$, és ennek következtében $az+val > azzal$

Más nyelvi változatokban pedig a szabályrend:

$B+A$, és ennek következtében $az+val > avval$.

Az előbbi példák tiszta szinkronikus alapon állnak — de nyilvánvaló, hogy az alpalalakok mélyebb struktúrája a fonológiai szabályokkal együtt visszatükrözi az illető nyelvek korábbi történeti szakaszait. Ily módon a zürjén jazvai nyelvjárás most még fenntart egy olyan magánhangzó-rendszert, amelyet a

korábbi deskriptivizmus felszínes vizsgálata az illető nyelvek elmúlt történetének tulajdonított volna. A mai finn nyelv is őríz még olyan szabályokat, amelyek a közfinn alapnyelvben jöttek létre, sőt azt a sorrendet is megtartja, amelyben ezek a szabályok születtek.

Ami pedig a szabályrendet illeti, szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen belső rekonstrukció szabályrendszere nem mindig tükrözi vissza a szabályok létrejövésének történeti kronológiáját. Számos példa mutatja az ellentétet a szinkronikus sorrend és a diakronikus sorrend között.

Csak egy példát ismerek a finnugor nyelvekből (vö. PAUL KIPARSKY: *Linguistic Universals and Linguistic Change; Universals in Linguistic Theory*, New York 1968). A finn nyelv történetében létrejött a következő két szabály:

először	1. $\bar{e} > ie$,
később pedig	2. $(k >)$ -ből származó γ eltűnik.

Általában ez a két szabály ma is ebben a sorrendben áll. Például nézzük meg a következő alapalakokat:

	(tee) 'út'	(teken) 'csinálok'
1.	—	(Nincs változás az első szabály szerint.)
2.	tie	teen

De a finn nyelv egyik keleti nyelvjárásában ezek a szabályok fordított sorrendben állnak, tehát:

	(tee)	(teken)
2.	—	teen
1.	tie	tien

(Az utóbbiak a beszélt alakok.)

Nyelvtörténeti szempontból itt az is fontos, hogy történeti hangváltozás nemcsak új szabályok születéséből jön létre, hanem a már meglevő szabályok fordított sorrendjéből is.

A morfológia és a fonológia összefüggését láttuk már az előbbi magyar példában, ahol a mássalhangzó-hasonulás szabályai adott morfémákra korlátozódtak. Ugyanez az összefüggés mutatkozik meg a zürjén jazvai nyelvjárás hangsúlyviszonyaiban, ahol a korábban megemlített hangsúlyszabály egy olyan szabályt követ, amely minden szuffixumban álló (θ) magánhangzót feszesnek jelöl meg, például:

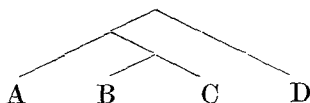
(liććetno)	'leengedni'
$> liććōtno > liććētno$	

Egy nagyon érdekes eszköz a generatív fonológiában, amelynek nincs megfelelője korábban a nyelvtudományban: az úgynevezett szabályciklus. Úgy, amint korábban említettük, a szabályok meghatározott rendbe tartoznak, de bizonyos mondattani viszonyok között az elrendezett szabálysorozatot lehet többször is alkalmazni, de mindannyiszor csak a meghatározott rendben.

A mondattani viszonyokat zárójelekkel lehet ábrázolni, például:

((A(BC))D)

ahol ez a következő mondattani (elágazó ábrának felel meg:

Ilyen szabályciklusnál az elrendezett szabálysorozat felhasználása csak a legbelső zárójeleken belül történik, és egy egész ciklus végén a legbelső zárójeleken belül. Így új körülmények adódnak a legbelső zárójeleken belül. Így módon az adott példában az első szabályciklus csak a B+C-nek, a második szabályciklus az A+B+C-nek, a harmadik szabályciklus pedig az egész A+B+C+D-nek a felhasználása lenne.

A zürjénben egy *i* magánhangzót találunk sok igei suffixummal kapcsolatban, de ez az *i* nagyon problematikus deskriptív szempontból. Például:

<i>vund-i-ni</i>	'vágni'
<i>bərd-ni</i>	'sírni'
<i>vund-i-s-ni</i>	'vágni magát' (visszaható ige)
<i>puk-s-i-ni</i>	'leülni'
<i>bərd-ž-i-ni</i>	'sírni kezdeni'
<i>šet-l-i-ni</i>	'adni egy darabig'
<i>céć-i-l-ni</i> (> <i>céćivni</i>)	'felállni egy darabig'

Tehát ez az (*i*) magánhangzó nem önálló morféma, viszont adott esetben nagyon nehéz megállapítani, melyik morfémához kell hozzászámítani. Ilyen szabályciklus segítségével azonban ez az *i* magánhangzó egyáltalán nem szükséges az alapalakokban.²

Tudniillik az *i* tényleges előfordulását egy viszonylag általános szabállyal be lehet mutatni:

Ø (nulla) > (helyén lesz) *i*
a következő környezetekben
Cj—C

CR—C
OO—C
NO—C³

tehát három torlódó mássalhangzó közé bekerül az *i*.

De figyeljük meg, hogy az alapalakban *vund+s+ni* nem lehet tudni, hogy ezt az *i* magánhangzót az *nd+s* sorba kell-e behelyezni — tehát *vundišni* vagy inkább a *d+s+n* sorba — tehát **vundišni*, mert mind a két hangsor kielégíti a szabály igényeit.

Itt még a mondattani viszonyokat is figyelembe kell venni.

² Öt morfémát találtunk, amelyre nem érvényes ez a szabály. Ezeket 'kivétel' gyanánt kell jellemezni (részben külön szabályok segítségével). Az öt morféma a következő: *bost-venni*; *lañt-* 'elhallgatni'; valamint az *-ist-*, az *-ast-* és az *-in-* képző.

³ a C = mássalhangzó jele

az R = a likvidák és nazálisok közös jele

az O = minden egyéb mássalhangzó jele

Például: ((*vund*+*ś*) *nĭ*) ((*berd*+*ž*) *nĭ*)

ahol az *-ś-* és a *-ž-* képzők közelebb állnak a tőhöz, az infinitivusképző pedig messzebb áll tőle. Ily módon az első ciklusban a szabály csak az *nd-ś* sorban érvényes, és nem a *d-ś-n* sorban. Itt az *rd-ž* sor nem elégíti ki a szabályt, és azért ez a szabály itt nem érvényes. Az első ciklus után eltüntetjük a legbelső zárójeleket, és a példák új alakja a következő:

(*vund*+*ĭś*+*nĭ*) (*berd*+*ž*+*nĭ*);

most újra fel lehet használni az előbbi szabályt, de az első szóban a szabály már nem érvényes, mert nincs három mássalhangzó egy sorban. A másik szóban pedig az új *d-ž-n* sor elégíti ki a szabályt, és azért egy (*ĭ*) magánhangzót kell behelyezni a (*ž*) és (*n*) közé. Tehát a fonetikai eredmények itt a következők:

vundiśnĭ *berdžinĭ*

Az egyes szám második személyű felszólító mód alakjai a korábban említett zürjén igéknel a következők:

vundi
berd
vundiś
pukšĭ
berdžĭ stb.

Úgy látszik, mintha valami mássalhangzó követné az igetőt, mert így volna az (*ĭ*) magánhangzó jelenléte indokolt. Tehát mondhatjuk azt, hogy itt a felszólító módjel *-k*; az illető alapelalakok így a következők lesznek:

vund+*k*
berd+*k* stb.

Az előbbi ciklusszabály itt is behelyezteteti az (*ĭ*) magánhangzót, és egy későbbi szabály kitörli a szóvégi *-k* jelet. Valamennyi esetben szükség van egy olyan szabályra, amely törli a *k*-t szóvégen; vagy pedig egyszerűen spiráns és affrikáta után, másrészt mássalhangzó előtt: *ošk* > *oš* 'medve', *kisk*+*ś*+*nĭ* > *kĭś*+*ś*+*nĭ* *kĭśšĭnĭ* 'vonszolni magát'. Figyeljük meg e következő esetet is: *kisk*+*l*+*ś*+*nĭ* *kisk*+*ś*+*nĭ* > *kĭskĭśnĭ* 'kihúzni magát'; ebben az esetben az *ś* előtti helyzetben *l*-et törölő szabály a *k*-t törölő szabály után következik. Megjegyzendő még az is, hogy egy **kiskĭ* alapelalak föltevése nem teszi lehetővé a fenti *kĭśšĭnĭ* gazdaságos (egyszerű) magyarázatát.

Történeti szempontból ez különösen érdekes, mert néhány finnugor nyelvész, mint például ERKKI ITKONEN, azt állította, hogy a zürjénben nincs felszólító módjel az egyes számú második személyben, s hogy itt felszólításra csak az üres igetőt használják, sőt úgy véli, hogy a zürjénben ilyen formális felszólító módjel az egyes számú második személyben sohasem volt. (vö. Entwicklung des tscheremissischen Konjugationssystems: SUST. LXXXVII, 125 kk. [1962].)

Véleményem szerint ennek ellene mond a zürjén struktúra mélyebb vizsgálata, sőt a felszólító módjel mai jelenléte arra következtetésre juttat, hogy a felszólító mód a zürjénben sem alakult másképpen, mint a többi finn-permi nyelvben, ahol a jele a szóvégi *-k* volt.

ROBERT T. HARMS

Generative Phonology, Sound Change and the Permic Imperative

The role of phonology in a generative grammar is not only to provide a pronounceable form for the utterances of any given language, but also to explain the phonological phenomena of language in general. The basic phonological segments — the so-called systematic phonemes — are hypothetical constructs which permit the most economical and most reasonable explanation of actual speech. They cannot be compared with the phonemes of descriptivism, which merely catalogued speech sounds. In addition to the systematic phonemes, a system of ordered rules is also required. Frequently the underlying forms together with the appropriate synchronic rules recapitulate the historical development of given languages — as is well known from internal reconstruction. One new source of historical insight revealed by generative phonology is that the order of given rules is also subject to historical change. Unique to generative phonology is the notion of rule cycle, by which given sets of rules may be reapplied several times. The cyclical insertion of vowels in Syrjane shows that the second singular imperative developed in the same way as in the other Finno-Ugrian languages.

ROBERT T. HARM

ks. edellista sinna

Az uráli *-Ń* latívuszrag nyomai a zürjén és a votják nyelvben

Az uráli összehasonlító nyelvészet legújabb összefoglalásai az alapnyelv esetragrendszerében számolnak egy *-Ń* LatCx-gal¹ is, amelynek nyomai az ugor nyelvek kivételével az összes szamojéd és finnugor nyelvben megellelhetők (CompGr. 295; HajdúBev. 62, 123; SUST. LXV, 233). A két permi nyelv eredeti alakjában őrizte meg ezt az uráli ragot két másodlagos, összetett esetragban és néhány defektív határozószó végén. Ilyen ragja tehát a mai zürjén és votják nyelv Cx-rendszerének nincs. Adataink alapján azonban arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a finn-permi alapnyelvben az *-Ń* eleven LatCx lehetett, amelyet az ősspermi alapnyelv is ilyen formában és ilyen funkcióval örökölt. Az is szinte bizonyosra vehető, hogy ez a latívuszrag már az ősspermi-ben a névszóragok rendszerének perifériájára szorult, elszigetelődött, majd teljességgel kikopott a rendszerből.

Az alábbiakban mindössze egy célunk van: a lehetőségekhez képest teljességgel összegyűjteni azokat a mai zürjén és votják adatokat, amelyekben nyomát látjuk a szóban forgó uráli LatCx-nak. Tesszük ezt azért, mert a komparatív összefoglalások s egyéb szakmunkák mindössze egy-két defektív szót szoktak példaképpen megemlíteni, nyilván az okból, mert a kutatóknak, szerzőknek több nemigen állt vagy áll rendelkezésre. Ezt a hiányt szeretnénk pótolni dolgozatunkkal, több adatot bocsátván a további kutatás rendelkezésére.

1. A kutatók megegyező véleménye szerint az uráli *-Ń* LatCx petrifikálódott a zürjén—votják *-ŠAN* AblCx-ban, amely ősspermi eredetű másodlagos, összetett rag; első eleme a mindkét permi nyelv ragrendszerében meglevő ősspermi *-Š* AblCx (vö. zürjén—votják *-YŠ* ElatCx). A *-ŠAN* Cx ma csak a zürjénben tagja az esetragrendszernek, a votjákban csupán határozószók végződéseként ismerjük: *burlašan, mydlašan, oglasan, olasan, talašan, ullašan, vyllašan*² stb. (vö. UrSzl. 33, 60, 172, 197, 219, 222, 287, 307; UdmGr. 300). A legfontosabb, a korábbi szakirodalmat is felölelő vélemények a *-ŠAN* rag kialakulásáról: HajdúBev. 123; SZEREBRENNYIKOV 18—19.

2. A zürjén—votják *-LAN* ApprCx a fenti AblCx-hoz hasonlóan eredetileg összetett rag; első eleme az uráli *-LA* (helynév)képző, s ehhez járult az *-Ń* LatCx. A *-LAN* Cx ma mindkét permi nyelvben tagja az esetragrendszernek

¹ A rövidítések és szimbólumok jegyzékét lásd a dolgozat végén.

² Itt és a továbbiakban a COLLINDER Björn munkáiban bevezetett fonologikus átírást alkalmazzuk. Különböző forrásokból származó s ezért különböző átírások segítségével lejegyzett adatainkat — az egyöntetűség és áttekinthetőség kedvéért — ennek a rendszernek igénybevételével transzlitteráljuk.

(vö. Szovr. 145; UdmGr. 111). Téves tehát a WichmChr. nyelvtani vázlatának tájékoztatása, amely szerint a votjákban e rag csak határozószók végződéseként jelenik meg (i. m. 140). Igaz ellenben, hogy főnévi esetragként a votjákban meglehetősen ritkán találkozunk vele (vö. HajdúBev. i. h.; SZEREBRENNYIKOV 17–18).

A fenti két másoldagos ragon kívül jó néhány defektív szó őrzi az -Ñ LatCx-ot.

3. Zűrjén *asañ*

A szó a FSz és Le nyelvjárásból ismeretes; jelentése 'keletre; keleti' (DialSlov. 13B). A két jelentés közül nyilván az elsőt kell eredetibbnek tartanunk: a szó egykor lativuszragos főnév, mondattanilag határozó volt, ebből értékelődött át jelzőnek. Erre a jelenségre van elég analógia a zűrjén nyelvben (Vö. FUCHS, KSz. XIII, 85–99).

Bizonyos mértékben problematikus az *asañ* alak szegmentálása. Végső -ñ-je kevés gondot okoz: ez a cikkünk témáját képező LatCx. Előtte egy VCV alakú tőmorféma jelenik meg; harmadik morfonémájában láthatunk ugyan eredeti, megőrzött ősspermi tővégi magánhangzót, nem világos azonban, hogy ha valóban az, ebben az esetben miért éppen -a- alakban realizálódott. Az *asañ* adverbiumot ugyanis a következő mai zűrjén szavakkal vethetjük össze:

(1) *aski* (FV, Le, Lu, Peč, KV, KSz), *asky*, *askj* (FSz), *asyv* (AV), *asj* (Vm), *asyki* (Le, Lu) 'holnap' (DialSlov. 13B).;

(2) *asja* (az egész zűrjén nyelvterületen) 'reggeli, hajnali' (DialSlov. 14A).

(3) *asyv* (Le, KV), *asyl* (FV, FSz, Lu, Le, Peč, KSz), *asuv* (Ud), *asy* (Iž), *asj* (Iž, FV) 'reggel; Morgen, morgens'.

4. Zűrjén *bōrañ*

Az Ud nyelvjárásból ismeretes szó, jelentése 'ismét, megint' (FWb. I, 69A; WUot. 12B). Pl.: *sija bōrañ vōžō mōdas* 'ő megint előre indul' (Fok. II, 155); *syly bōrañ čož pukašas* 'megint csak rászáll a kacsá' (Fok. II, 159); *bōrañ syna'las* 'megint megfésüli' (Fok. II, 165).

A szó szegmentálása ugyanazokat a problémákat veti fel, mint az imént az *asañ* morfológiai taglalása. Ezt az adverbiumot a következő mai zűrjén szavakkal állíthatjuk szembe:

(1) *bōr* 'hátsó rész, valaminek a möge; hátsó, hátulsó' (FWb. I, 67–68; DialSlov. 25; WUot. 12).

(2) *bōra* 'megint, ismét' (FWb. I, 69A; DialSlov. 25, 18; WUot. 12B).

(3) *bōrō* 'vissza, hátra; ismét, megint' (FWb. I, 69; DialSlov. 26A; WUot. 12B).

(4) *bara* 'ismét, megint, újra, már' (FWb. I, 57; DialSlov. 18A; WUot. 9–10).

Vö. még Drevn. 123; LytkIsztGr. 28; UotChr. 64–65.

5. Zűrjén *bōryñōn*

A szó honos a zűrjén irodalmi nyelvben (KomiSzl. 56B); WICHMANN a KV és Sz nyelvjárásból ismerte (WUot. 12B). Jelentése 'hátra, hátrafelé'.

Az adverbium végén megjelenő -ōn szegmentumot az InstCx -ōn ragjával azonosíthatjuk. Az előtte álló *bōryñ-* alak morfológiailag analóg a főntebbi *bōrañ* szóval: végső -ñ-je az egykori LatCx; az előtte szereplő, CVCV szerkezetű tőmorféma az utolsó morfonéma történetileg tővégi magánhangzó lehet,

csak az a kérdés, hogy jelen esetben miért éppen *-y-* formában realizálódott.

Egy egykori *bōryñ* adverbiumi alak meglétét igazolják a következő származékszavak: *bōryñtny* (Peč, KV, KSz), *bōriñtni* (FV) 'hátraszorítani, hátrálatatni'; *bōryñtčyny* (Peč, KV) 'hátrálni, visszakozni' (DialSlov. 26B; FWb. I, 69B, 70B; WUot. 12B).

6. Zürjén *bōrñid*

A szó az AV nyelvjárásból ismeretes 'visszafelé, hátrafelé, háttal, fordítva, ellenkezőleg' jelentéssel (DialSlov. 26A). Szegmentálásakor a *bōr-* és az *-ñ-* rész könnyűszerrel azonosítható, az utánuk következő *-id* megjelenése kevésbé érthető; ezt a szegmentumot ugyanis csak a Px2Sg -YD morfémaájával azonosíthatjuk.

7. Zürjén *dyrñi*

A permjak nyelvjárásokban honos névutó '*-kor*, valaminek az idején, valaminek a jelenlétében' jelentéssel. Adataink: *me dyrñi* 'in meiner Gegenwart', *mukōd dyrñi* 'im Beisein anderer', *tom dyrñi* 'in der Jugend' (WUot. 25B); *pemet dornñi* 'sötétben', *mukōdornñi* 'néha' (KJaDial. 75, 78, 111); *yžyt opa.snošt dyrñi kajō pu vylō* 'nagy veszély idején fára mászik'; *eta dyrñi iwa.n loktis kerku dynō* 'ekkor Iván odaért a házhoz' (Réd. Kocsevo); *čakja.wōm dyrñi ažgywi urōs* 'gombászás közben mókust láttam' (Réd. Kudymkar).

A *dyrñi* alak összevethető a többi zürjén nyelvjárás azonos jelentésű *dyrja* ~ *dyrji* névutójával, (FWb. I, 132; WUot. 25B; DialSlov. 117). Tőmorfémajuk a *dyr* 'idő' szó (FWb. I, 131; WUot. 25A; DialSlov. 117A; vö. votják *dyr* 'idő'). A *-ñi* toldalékmorfémában a C elem minősítése problémamentes, a V elemé nem tekinthető maradéktalanul tisztázottnak, (hogy ti. egykori tővégi magánhangzó-e csupán, avagy valamely toldalékmorféma volt-e). A problémát taglalja és a *dyrñi*, *dyrji*, *dyrja* változatok közötti összefüggéseket más megközelítéssel magyarázza RÉDEI Károly (Die Postpositionen im Syrjä-nischen. Budapest, 1962. 155–158 pp.)

8. Zürjén *doryñōn*

Ez a határozószó használatos a zürjén irodalmi nyelvben (KomiSzl. 207A) és néhány nyelvjárásban: *doryñōn* (KV, KSz, Le), *doriñōn* (KV), *doriñen* (FV) 'oldalvást, ferden, féloldalt, görbén, rézsút előre' jelentéssel (WUot. 29A; DialSlov. 112A).

Morfológiai taglalásakor a szóvégen megjelenő *-ōn* szegmentumot az InstCx *-ōn* ragjával azonosíthatjuk, a *doryñ-* tőmorfémat pedig a *dor* 'Rand, Seite' főnévvel állíthatjuk szembe. A *dor*—*ñ* helyzetben megjelenő *-y-* morfofónéma ugyanazokat a gondokat okozza, amelyekkel fentebb a *bōryñōn* < *bōryñ* esetében találkoztunk.

A *doryñ* alak egykori meglétére utalnak a következő származékok:

(1) *doryñtny* (FSz, Peč, KV, KSz), *doriñtny* (KV), *doriñtni* (FV) 'meggörbíteni, meghajlítani'; *doryñtčyny* (Peč, KV, KSz), *doryñčyny* (FSz), *doriñtčyny* (KV), *doriñtčini* (FV) 'meggörbülteni, meghajolni' (DialSlov. 112A).

(2) *doryña* (KV), *doriña* (FV) 'görbe, ferde, meghajlított, félredőlt' (uo.).

9. Zürjén *estčañ*

Alakváltozatai: *estčañ* (KV), *esčañ* (FV, Vm, Peč, KSz), *esčañ* (AV), *esčañō* (Vm, Peč), *esčañ* (Iž), *esčēñō* (FSz), *etčañ* (Le, Lu), *etčañō* (Lu) 'oda, arra, arrafelé' (DialSlov. 448).

A fenti alakok morfológiai azonosítása sokban igen bajos. Az *-ň* LatCx megjelenése mindegyik változatban világos, latívuszi jelentése is kétségtelen. Nem is ez, hanem a megelőző *estća-*, *esća-* stb. tömorféma okozza a gondot, amelyben alkalmasint annyi morféma petrifikálódott, ahány morfofonémából áll, s ezeknek azonosítása mai tudásunk szerint vagy problematikus, vagy éppen lehetetlen. Az *esćaňō*, *esćeňō*, *etćaňō* alakok végén megjelenő *-ō* az IllatCx *-ō* exponensével azonosítható.

10. Zürjén *kymyň*

Az irodalmi nyelvben és nyelvjárásokban egyaránt élő határozószó. Alakváltozatai: *kymyň* (Lit, FSz, Le, Lu, AV, Peč, KV, KSz, Ud), *kymiň* (FV, Vm, Iž, Ud), *kymyň* (P), *kəmiň* (Ja) 'mit dem Gesicht nach unten, mit dem Gesicht zur Erde; umgestürzt, umgekehrt' (FWb. I, 429B; WUot. 107–108; DialSlov. 187A, KomiSzl. 354B; KJaDial. 131). Ugyancsak határozószóként használatos azonos jelentésben az *-ŌN* InstCx-gal megtoldva: *kymyňōn* (FSz, Le, Lu, Peč, KV, KSz), *kymiňōn* (Vm), *kymiň* (FV), *kymiňōn* (Vm); ugyanebből a defektív tömorfémából származnak az alábbi igei derivátumok: *kymyňtny* (FSz, Le, Lu, AV, Peč, KV, KSz), *kymiňtyny* (Vm); *kymiňtini* (FV) 'umwerfen (z. B. eine Tasse, ein Boot), das Untere nach oben kehren'; *kymyňašny* (Le, KV, KSz), *kymiňašny* (Vm), *kymiňašni* (FV), *kymiňašny* (FSz) 'arera esni, arera borulni, hasmánt esni' (FWb. I, 430A; WUot. 108A; DialSlov. 187A; KomiSzl. 354B).

A *kymyň* alak tömorfémája *kym-* (< őssperi **kymy*), vö. a következő adatokkal:

- (1) *kymsa* (Ud) 'arera, homlokra', pl. *ušō kymsa* 'arera (tkp. homlokra) bukik' (Fok. II, 196; 198–199. jegyzet). Vö. DialSlov. 187A; FWb. I, 430A.
- (2) *šiň-kym* (FV, FSz, Vm, Iž, AV, Peč, KV, KSz, Ud) 'Augenhügel, Augenbraue' (DialSlov. 337A; WUot. 107B).
- (3) *kymōs* (Vm, AV, Peč, KV, Ud), *kymes* (Fv, Iž) 'Stirn' (DialSlov. 186B; WUot. 107B; FWb. I, 428B; KomiSzl. 354A; LytkIsztVok. 192).
- (4) *kymny* (Le, Ud, Lu, Vm), *kymalny* (Le) 'umwerfen, das Untere nach oben kehren' (DialSlov. 187A; WUot. 107B; FWb. I, 429B; KomiSzl. 354A).

11. Zürjén *lažyňōn*

A KV nyelvjárásból ismert határozószó, jelentése 'guggolva, leguggolva' (DialSlov. 192A). A végén megjelenő *-ōn* szegmentum az InstCx exponensével azonosítható. Eredetiben tehát *lažyň* alakban is létezett ez az adverbium. Erre vall néhány, e tömorfémából képzett származék: *lažyňtčyny* (Lu, KV, KSz), *lažyňččyny* (FSz) 'leguggolni' (DialSlov. 192A; KomiSzl. 367A).

A *lažyň* határozószó tömorfémája *laž-* alakban rekonstruálható, vö.

- (1) *lažmōs* (AV), *lažmyd* (FSz, Vm, Peč, KV, KSz, Ud) 'alacsony, sekély' (DialSlov. 192A; KomiSzl. 366B; WUot. 135B; FWb. I, 527A).
- (2) *lažja* (Vm) 'в лёжку, до бесчувственного состояния'; pl. *lažja kod* 'в лёжку пьян' (DialSlov. 192A).
- (3) *laž-vižny* (Le, KV, KSz) 'guggolni, dologtalanul üldögelni' (DialSlov. 192A).

12. Zürjén *mozni*

Az Ud és Iž nyelvjárásban honos névutó *-ként*, valami szerint, módra, valamihez hasonlatosan' jelentéssel. Példák: *as mozni* 'omalla tavallani, nach

meiner eigenen Art, nach seiner eigenen Art'; *me mozní* 'nach meiner Art'; *te mozní* 'nach deiner Art'; *õt-mozní rōbitōny* 'sie arbeiten auf gleiche (dieselbe) Weise' (DialSlov. 222A, 244A; FWb. I, 629A; WUot. 163B).

A *mozní* alak *-ní* szegmentuma ugyanazt a kérdést veti föl, mint a főntebb tárgyalt *dyrni* névutó megfelelő része. Töve az ugyancsak névutóként használatos, azonos jelentésű *moz* (DialSlov. 222A; RédPP. 167).

13. Zürjén *mōdorni*

Az Iž nyelvjárásában élő határozószó, jelentése 'máskülönben, más-képpen, egyébként' (DialSlov. 224B, 244A). Pl. *vañdej vylysse vettan, mōdorni kōtasas prōduktays* 'a teherszán tetejét be kell fedni, máskülönben az élelmiszer átázik' (Vász. Iž).

Az adverbium *-ni* szegmentuma azonos az iménti *mozní* s az előbbi *dyrni* alakok megfelelő részével. Tőmorfémája a *mōdor* (FSz, Vm, Le, Lu, AV, Ud) 'másik oldal' jelentésű szó (DialSlov. 225A; WUot. 154A).

14. Zürjén *nogni*

Az Ud és Iž nyelvjárásban ismeretes névutó, '-ként, -képpen, módon' jelentéssel. Például: *byd nogni* 'mindenképpen'; *važ nogni* 'régiféleképpen, korábbi módon'; *babajes nogni* 'nach Frauenart'; *me nogni kar* 'tu so wie ich'; *bur nogni karnys* 'gutwillig tun'; *kyk nogni* 'auf zweierlei Weise'; *xoraes kyk nogni pože kožny* 'a rénbikát kétféleképpen lehet kasztrálni' (Vász. Iž; vö. FWb. I, 662A; WUot. 171A; DialSlov. 33A, 36A, 244A).

A névutó *-ni* szegmentuma azonos a tárgyalt *mōdorni*, *mozní*, *dyrni* alakok megfelelő részével. Tőmorfémája a 'szokás, mód' jelentésű *nog* főnév. Ugyanebből származó, '-ként, -képpen, módon' jelentésű névutók a *nogōn* (Vm, Le, AV, Peč, KV, KSz), *nogen* (FV), *noga* (Ud), *nogō* (AV, Ud) és *nogi* (Ud), vö. DialSlov. 244A.

15. Zürjén *ōtorni*

Az Iž nyelvjárásban élő határozószó. Alakváltozatai: *ōtorni*, *otorni*, *ōttorni*, *ottorni*. Jelentése: 'állandóan, mindig, szakadatlanul, szüntelenül' (DialSlov. 267A).

Az adverbium *-ni* része a főntebb tárgyaltak alapján már ismerős. Tőmorfémája az *ōtor* ~ *otor* 'egyik oldal' főnév (DialSlov. 267A). Ebből alakult az *ōtarō* (Peč, KV, KSz), *ōtorō* (FSz, Vm, Le, Lu, AV, Ud); *ōtōrō* (Ud) határozószó is az illatívisusz *-ō* ragjának hozzátételével; jelentésük ugyanaz, mint az *ōtorni* ~ *otorni* alaké.

16. Zürjén *pužin*

Az Ud nyelvjárásban honos határozószó; jelentése 'szemben, ellenében'. Adatok: *ki pužin* 'visszakéből'; *šondy pužin* 'a nappal szemközt'; *na ki pužin in kišty vatō* 'giess nicht Wasser über die Hand, diese rückwärts wendend' (WUot. 216B; DialSlov. 154B, 306A).

A szó *puž-in* formában taglalható; második szegmentuma azonos a *kymin*, *dorin*(*ōn*), *lažyn*(*ōn*) alakok *-in* ~ *-yn* elemével. Tőmorfémája *puž-* alakban rekonstruálható. Ilyen szabad lexikai tőmorfémát a mai zürjén nyelvben nem ismerünk, forrásainkban nem található. Egykori meglétének közvetett bizonyítékai azonban az alábbi, belőle képzett származékok:

(1) *pužyd* (Vm, AV), *pužyg* (Iž), 'ellen, ellenében, szemben': *šondy pužyg* (Iž) 'a nappal szemben'; *gõn pužyd* (AV) 'szőrrel szemben'; *pužyd šuny* (Vm) 'ellentmondani, visszaszólni' (DialSlov. 303A).

(2) *pužny* (FSz, Vm, Iž, Le, Lu, Av, Peč, KV, KSz, Ud), *pužlavny* (Ud), *pužšyny* (Iž, KV, KSz) 'felgyűrni, visszahajtani, feltűrni, visszatűrni'; *sos pužlavny* (Ud) 'ruhaujjat visszatűrni, feltűrni' (DialSlov. 305B).

17. Zürjén *setcaň*

Alakváltozatai: *setcaň* (FV, Le, Lu, Peč, KV, KSz, Ud), *setceň* (Le), *sećcaň*, *sećceň* (FSz) 'oda, arra, arrafelé' (DialSlov. 358B).

A fenti alakokat oppozícióba állíthatjuk az azonos jelentésű következőkkel: *setcõ* (KV, KSz, Ud), *setce* (FV), *sećcõ* (FSz, Vm), *sećce* (Iž, AV), *setcy* (Le). Az utóbbi defektív alakok végén az -õ (~ -e, -y) IllatCx, az előbbieken az -ň LatCx azonosítható. Az ezeket megelőző tömorféma ugyanazokat a súlyos gondokat veti föl, mint a korábbiakban tárgyalt *estcaň* stb. töve.

18. Zürjén *tatcaň*

Alakváltozatai: *tatcaň* (FV, Le, Lu, KV, KSz, Ud), *taćcaň* (Vm, Iž), *taćceň* (AV). Jelentése 'ide, erre(felé)' (DialSlov. 366A).

A fenti három alak végén újfent azonosíthatjuk az egykori -ň LatCx-ot. Mindhárom adatunk szembeállítható a következő, ugyanolyan jelentésű alakokkal: *tatcõ* (KV, KSz, Ud), *tatce* (FV), *taćcõ* (FSz, Vm), *taćce* (AV, Iž), *tatcy* (Le, Lu), *talen* (FSz). A legutóbbi adat végén a -LAN ApprCx allomorfja, a megelőzőkön az IllatCx exponense azonosítható. A tömorféma problematikáját az imént a *setcaň*, korábban az *estcaň* szavakkal kapcsolatban jeleztük.

19. Zürjén *tytcaň*

Alakváltozatai: *tytcaň* (Ud) és *tyćcan* (Vm). Vö. *tytcõ* (Ud), *tyćcõ* (Vm), *tyćce* (Iž, AV). Mind az előbbi, mind az utóbbi alakok jelentése 'oda, arra(felé)' (DialSlov. 358B).

Több olyan adatunk van, amelyben a *tyćcaň* formához további esetragok járultak. Például: *tyćcaňe muni da vižede* 'arra ment és körülnéz'; *tyćcaňe muni da gõger bergećcis* 'arra ment és körbefordult'; *tyćcaňe muni, gort-lazdore muni* 'arrafelé ment, hazafelé ment'; *kojmed kupec ved tyćcaňyn vyjym, zej ozyr* 'van ott egy harmadik kereskedő, igen gazdag'; *sy tyćcaňed garõtis da i bõr!* 'õ azon a helyen el-megfordult és vissza [indult]!' (Vász. Iž). Ezekben az esetekben tehát a latívszragos *tyćcaň* tőhöz hozzájárul az IllatCx, InessCx, illetve ProlCx.

20. Zürjén *ućcaň*

Csupán a jazvai nyelvjárásból ismerős határozószó. GENETZ (SUSA. XV/1, 38) a fenti alakban közli, LYTKIN művében (KjaDial. 190) *ućsan*, *ućcaň*, *ućcaň* formában szerepel. Jelentése 'szemben, szemközt': *ućcaň šydas oš* 'ein Bär begegnet ihm' (GENETZ i. h.).

21. Zürjén *vežyn*

Alakváltozatai: *vežyn* (FSz, Le, KV, KSz) és *vežiň* (FV, Vm, Peč, Ud, Iž); jelentése: 'kreuzweise, übers Kreuz, gegeneinander' (WUot. 326B; DialSlov. 42B, 43A, 271A). Ebből a határozószóból alakultak a következő szárazékok:

(1) *vežnōn* (Vm), *vežnen* (Iž) 'szét, széjjel, el; keresztbe, keresztvezve'; *vežnen lony* (Iž) 'elválni, elkerülni'; *vežnen puktyny* (Iž) 'keresztezni, keresztbe rakni' (DialSlov. 42B, 271A).

Az utóbbi alakok végén megjelenő *-ōn* (*-en*) szegmentum az InstCx exponensével azonosítható.

(2) *vežyňōn* (Sz): *vežyňōn tečny* 'schief übers Kreuz legen (z. B. zwei Stöcke)' (WUot. 326B).

(3) *vežyňtny* (FSz, Le, KV, KSz), *vežyňtny* (Vm, Peč), *vežyňtni* (FV) 'elgörbíteni, elferdíteni, meghajlítani, elhajlítani'; *vežnōdlyny* (FSz, Vm, Le, Peč, KV, KSz, Ud), *vežnedlyny* (AV), *vežnavny* (Ud), *vežyňalny* (FSz) 'elgörbíteni, elhajlítani, elferdíteni' (DialSlov. 42B, 271A).

(4) *vežyňa* (Le, KV, KSz), *vežyňa* (FV, Vm, Peč) 'görbe, ferde, hajlott' (DialSlov. 271A).

A *vežyň* ~ *vežyň* alak tömorfémája *vež* alakban rekonstruálható; vö. *tuj-vež* 'útkeresztveződés, keresztút, útelágazás'; *vežōn lony*, *vežōn munny* 'elkerülni, kikerülni, elválni' (*vežōn* = B&InstCx); *pad-vež:pad-vežōn puktyny* 'keresztezni, keresztbe rakni' (DialSlov. 42B, 271A; WUot. 326B).

22. Votják *ažyň*

Egyetlen adatunk van rá, a Jel nyelvjárásból: *lymšyryly ažyň* 'gegen Süden' (WichmChr. 140). Alapszava az *až* 'Vorderraum, Vorderteil' főnév (URSzl. 13; MunkWb. 7).

23. Votják *berin*

Ugyancsak egyetlen adatunk van rá a MU nyelvjárásból: *uramly berin* 'auf die Strasse' (WichmChr. 140). Alapszava a *ber* 'Hinterteil' főnév (URSzl. 25; MunkWb. 612–613).

24. Votják *čoškin*

Kérdés, hogy ez az alak valóban ide vonható-e. Egyetlen adatunk van rá (URSzl. 335); jelentése 'teli, csurig, tetejéig'. Az URSzl. annyit fűz még hozzá, hogy a déli votják nyelvjárásrületen honos szó. Jelentése és végződése alapján — kérdőjelesen — vesszük fel listánkra. Legfőbb problémánk az, hogy tömorfémáját (*čošk-*), ennek jelentését és más származékait nem ismerjük, nem tudjuk mihez kapcsolni.

25. Votják *čukin*

WICHMANN közölte a Jel nyelvjárásból a következő adatot: *jyr čukin ležiškem pawespuis* 'er stürzte häuptlings von der Eberesche hinunter' (WichmChr. 118, 140). A votják *čuk-* tömorféma megfelelőjét keressük a žürjén *čuk*, *čuk* szóban: *jur-čuk* (Iž) 'der Knorren im Hinterkopfe' (WichmChr. 118); *jura-čuk usny* 'häuptlings niederfallen': *dubevej paličnas vōlyšly šetalis, šetalis, da vō i uši jura-čuk mue* 'a tölgyfafurkóval ráhúzott a lóra, ráhúzott, a ló megfejjel a földre zuhant' (Vász. Iž).

26. Votják *jyriň*

MUNKÁCSI ÉS BORISZOV adatai alapján ismerjük ezt a névutót. Jelentése 'ért, miatt, -ig'. Adataink: *punišosyn jyriň valatek janyše kyliłlam* (Jel) 'durch die Hunde verwirrt, sind sie in einen Irrtum verfallen' (Munk. III, 93; vö. 579. lap jegyzete: 'wegen der Hunde kamen sie in Verwirrung, verstanden sie die Sache nicht'); *jyriň* 'wegen, bis zu'; *tonenyd jyriň kyli* 'ich blieb deinetwegen hier'; *sojın jyriň övöl ali* 'nun nicht so lange' (BorWb. 119).

A névutó tömorfémája a *jyr* 'Kopf' főnév.

27. Votják *kymiñ*

A Jel, Szar, Kaz, Szam és Gl nyelvjárásokból adatolt határozószó 'mit dem Gesicht nach unten' jelentéssel. Alakváltozatai: *kymiñ* (Szar, Jel), *kõmiñ* (Kaz, Szam), *kymyn* (Gl), *kymyt*, *kymio* [??] (BorWb. 158). Például: *adami ym-nyrze vatsa kymiñ kariškem* (Szar) 'der Mann vergrub sein Gesicht (d. h. presste es fest gegen den Broden), indem er sich auf das Gesicht warf' (Munk. III, 96, 582; MWb. 159).

Vö. zürjén *kymyñ*.

28. Votják *žyñiñ*

Két nyelvjárásból van rá adatunk: *žyñiñ* (MU) és *žyñiñ* (Jel), pl. *aršinen žyñiñ burlat* (MU) 'anderthalb Arschinen rotes Band (eig. eine Arschine und eine halbe rotes Band)' (WichmChr. 140). Tőmorfémája a *žyny* 'halb' számnév.

*

Ezekben a morfológiai elemekben és defektív szavakban látjuk tehát a hajdani *-Ń* LatCx petrifikálódott maradványait. Tizenkilenc zürjén adattal szemben a votjából mindössze héttel rendelkezünk. Az utóbbi szám nemcsak a zürjénhez viszonyítva kevés, hanem immanensen is: mint láttuk, a zürjénben egy-egy határozószóra vagy névutóra több, olykor lényegesen több adatunk volt, mintsem a votják alakokra, s több volt azoknak a morfémáknak, szavaknak a mennyisége is, amelyeket oppozícióba állíthattunk, összevethettünk velük. Az okát kereshetjük ennek abban, hogy votják nyelvi anyag a zürjénnél általában és minden téren sokkal kevesebb áll rendelkezésünkre (és sokkalta kifogásolhatóbb minőségben). Éppen ezért elképzelhető, sőt szinte bizonyos, hogy ide vonható votják adat is több létezik az élő nyelvben, mint amennyit mi forrásainkból ismerünk és jelen közleményünkben hasznosítani tudtunk.

Felsorolt adatainkban nem egy — elsősorban morfonológiai — probléma maradt nyitva. Ezeket nem oldottuk meg: célunk csupán az anyag összegyűjtése és közzététele volt, semmi több.

VÁSZOLYI ERIK

Rövidítések, szimbólumok

Abl	= ablativus
Appr	= approximativus
AV	= alsó-viesegdai nyelvjárás
B	= basis, szótő
BorWb.	= Борисов Т. К., Удмурт кыл-люкам—Толковый удмуртско-русский словарь. Ижевск, 1932.
C	= consonans, mássalhangzó
CompGr.	= COLLINDER, Björn, Comparative Grammar of the Uralic Languages. Stockholm, 1960.
Cx	= casussuffix, esetrag
DialSlov	= Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961.
Drevn.	= Лыткин В. И., Древнепермский язык. Москва, 1952.
Elat	= elativus
Fok. II	= Fokos Dávid, Zürjén szövegek, Budapest, 1916.
FSz	= felső-sziszolai nyelvjárás
FV	= felső-viesegdai nyelvjárás
FWb.	= Fokos—Fuchs D. R., Syrjänisches Wörterbuch I—II. Budapest, 1959.
Gl	= glazovi nyelvjárás

HajdúBev.	= HAJDÚ Péter, Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Budapest, 1966.
Illat	= illativus
i. m.	= idézett mű
Iness	= inessivus
Inst	= Instrumentalis
Iž	= izsmai nyelvjárás
Ja	= jazvai nyelvjárás
Jel	= jelabugai nyelvjárás
Kaz	= kazányi nyelvjárás
KJaDial.	= Лыткин В. И., Коми-язвинский диалект. Москва, 1961.
KomiSzl.	= Коми-русский словарь. Москва, 1961.
KSz.	= közép-sziszolai nyelvjárás
KSz.	= Keleti Szemle (Budapest)
KV	= közép-vicsegdai nyelvjárás
Lat	= lativus
Le	= letkai nyelvjárás
Lit	= irodalmi nyelv(i)
Lu	= luzai nyelvjárás
LytkIsztGr.	= Лыткин В. И., Историческая грамматика коми языка. Сыктывкар, 1957.
LytkIsztVok.	= Лыткин В. И., Исторический вокализм пермских языков. Москва, 1964.
MU	= malmzsi — ursumi nyelvjárás
Munk. III	= MUNKÁCSI Bernhard, Volksdichtung und Volksbräuche der Wotjaken. SUST. 102. Helsinki, 1952.
MunkWb.	= MUNKÁCSI Bernát, A votják nyelv szótára. Budapest, 1893 — 1896.
P	= permják
Peč	= pecsorai nyelvjárás
Prol	= prolativus
Px	= personalsuffix, névszói személlyel
Réd.	= Rédei Károly 1964-i zürjén népnyelvi gyűjtésének anyaga (kézirat)
RédPP.	= RÉDEI Károly: Die Postpositionen im Syrjänischen unter Berücksichtigung des Wotjakischen. Budapest, 1962.
Sg	= singularis, egyes szám(ú)
SUSA.	= Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Helsinki)
SUST.	= Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia (Helsinki)
Sz	= sziszolai nyelvjárás
Szam	= szamarai nyelvjárás
Szar	= szarapuli nyelvjárás
SZEREBRENNYIKOV	= Серебренников Б. А., Историческая морфология пермских языков. Москва, 1963.
Szovr.	= Современный коми язык. Сыктывкар, 1955.
Ud	= udorai nyelvjárás
UdmGr.	= Грамматика современного удмуртского языка. Ижевск, 1962.
uo.	= ugyanott
UotChr.	= UOTILA T. E., Syrjänische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und etymologischem Wörterverzeichnis. Helsinki, 1938.
URSzl.	= Удмуртско-русский словарь. Москва, 1948.
V	= vocalis, magánhangzó
Vász.	= Vászolyi Erik 1959 — 1960-i és 1966-i zürjén népnyelvi gyűjtésének anyaga (kézirat)
Vm	= vimi nyelvjárás
WichmChr.	= WICHMANN Yrjö, Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Helsinki, 1954.
WUot.	= Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet und herausgegeben von T.E. Uotila. Helsinki, 1942.
&	= konkatenátor, morfémák (szegmentumok) kapcsolódásának jele
—	= a morfológiai pozíció jele

Spuren des uralischen Lativsuffixes *-Ń* in der syrjänischen und wotjakischen Sprache

Die neuesten Zusammenfassungen der uralischen vergleichenden Sprachwissenschaft rechnen im Kasussuffixsystem der Grundsprache auch mit einer Lativendung *-Ń*, deren Spuren mit der Ausnahme der ugrischen Sprachen in allen samojedischen und finnisch-ugrischen Sprachen vorzufinden sind. Die beiden permischen Sprachen bewahrten dieses uralische Suffix in zweien sekundären, zusammengesetzten Kasusendungen (syrjänisch-wotjakisch *-ŃAN* AblCx und *-ŃAN* ApprCx) und am Wortende einiger defektiven Adverbien in seiner ursprünglichen Form. Eine solche Kasusendung gibt es in der Deklination der heutigen syrjänischen und wotjakischen Sprache also nicht. Auf Grund der Belege muß jedoch die Schlußfolgerung gezogen werden, daß das *-Ń* in der finnisch-permischen Grundsprache ein lebendiges LatCx gewesen sein mag, welches auch die urpermische Sprache in einer solchen Form und in einer solchen Funktion geerbt hatte. Auch das ist wahrscheinlich, daß diese Lativendung bereits im Urpermischen auf die Peripherie der Nominalendungen verdrängt wurde, sich isolierte, um dann später vom System ganz auszuschneiden.

Das Ziel der Publikation ist, jene syrjänische und wotjakische Angaben — soweit es möglich ist — in ihrer Gesamtheit zusammenzusammeln, in denen die Spuren der behandelten uralischen Lativendung vorzufinden sind. Diese Zielsetzung wird dadurch begründet, daß die komparativen Zusammenfassungen und andere Facharbeiten bloß einige defektive Wörter als Beispiele zu erwähnen pflegen, offenbar darum, weil keine weitere den Forschern, den Verfassern zur Verfügung standen oder stehen. Die Publikation trachtet diese Lücke auszufüllen, indem sie mehrere Angaben den weiteren Forschungen zur Verfügung stellt. Außer den beiden vorerwähnten heutigen Fallendungen hat der Verfasser neunzehn syrjänische und sieben wotjakische Angaben, und zwar defektive Wörter (Postpositionen, beziehungsweise Adverbien) gesammelt, indem er bemerkt, daß ihre Anzahl in der heutigen syrjänischen, besonders aber in der wotjakischen Sprache vermutlich größer sein mag, als jenes Quantum, welches uns durch die Wörterbücher, beziehungsweise durch die Textsammlungen heute zur Verfügung gestellt wird.

ERIK VÁSZOLYI

Zürjén *keņe mu* 'ogorod'

(САНОВ, KRSzl.) Lu. *könömu* 'ogorod'; (SzerSzlK.) Lu. (Porub), Le. *könömu*, Lu. (Porub) *könömuška* 'усадьба, участок, отведенный под дом'; Lu., Le. *keņe mu* 'ogorod' (a szerző saját feljegyzése), szó szerint: '„*keņe*—" föld.' A *keņe mu* általános jelentése: 'földterület a ház körül, amelybe zöldségféléket (burgonyát, hagymát, karórépát, káposztát) ültetnek, valamint kendert, lent, borsót, néha (kis mennyiségben) gabonaneműeket (árpat, tönkölyt) vetnek'. Lehetséges, hogy a *keņe* eredeti jelentése 'zöldségféle, növényi étel (mezőgazdasági termékekből), konyhakerti növény' volt.

A zürjén szó egybevethető a votj. irodalmi nyelvi *кеңыр* 'kása', (WICHM.) MU. *keņir* 'Graupe, Grütze', (MUNK.) Sz. M. G. *keñir*, K. *keñër* ua. szóval. Az -r képző. Az őspერი alak **keņ3* 'növényi étel'. Lehetséges, hogy a *keņ3r* származékszó a **keņ3*-ből és eredetileg 'gabonafélét, növényi ételfélét' jelentett: ebből fejlődött a 'kása, kenyér' jelentés.

A zürjén és a votják szó egyeztetése nem ütközik hangtani nehézségekbe. Az őspერი **η*-nek a zürjén nyelvben gyakran *n* a folytatója, s korántsem csak veláris hangrendű szavakban, mint PENTTLÄ (FUF. XVII, 112—3) felteszi, vö. zürj. *din* 'комель' ~ votj. (nyelvj.) *din* (< őspერი **dün-*); zürj. *čün* 'дым' ~ votj. (nyelvj.) *čün* (< őspერი **čün-*); zürj. Lu. Le. *eņir* 'седло' ~ votj. (nyelvj.) *eņer* (< őspერი **eņ3r*) < csuv. *ənär*, tat. *ejär* stb. A zürj. *e* ~ votj. *e* hangmegfelelés közönséges, és arra utal, hogy az őspерiben **ε* volt, vö. zürj. *ber* 'зад' ~ votj. *ber*; zürj. *ger* 'соха' ~ votj. *geri*; zürj. *sep* 'желчь' ~ votj. *sep* stb. (vö. B. И. Лыткин, Исторический вокализм пермских языков 153—162).

A m. *kenyér* 'хлеб' szót őspერი jövevénytábornak tekintik (vö. RÉDEI: NYK. LXVI, 261).

V. I. LITKIN

Syrjänisch *keņe-mu* 'ogorod'

Die ursprüngliche Bedeutung des syrj. *keņe-mu* 'ogorod' sei 'Grundstück um das Haus, wo Gemüsearten, Getreidepflanzen gelegt, bzw. gesät werden'. Der Verfasser vergleicht das Element *keņe* der Zusammensetzung *keņe-mu* mit votj. *keņir* 'Graupe Grütze'.

V. I. LITKIN

Szovjetunió legfelsőbb tanácsában, ezen kívül tagja volt Szaranszk város tanácsának. A szovjet kormány tisztelte a kiváló mordvin tudós munkáját, ennek jeléül a Lenin-renddel és a Tisztelet érdemrendjével tüntette ki.

A szovjet finnugrisztika egyik tagjától búcsúzunk halálakor. Koljagyonkov folytatója, egyik szeme annak a tudósláncolatnak, amely Sachmatovval vette kezdetét. Együtt dolgozott Bubrichhal, jól ismerte M. Jevszevjev munkásságát. Az ő nyomába tanítványai léptek a mordvin anyanyelvű iskolákban, neveltjei oktatnak a mordvin főiskolákon. Munkáiban és követőiben él tovább. Két zászló hajlik meg búcsúztatására: a gyászé és az elismerésé.

ERDŐDI JÓZSEF

A Szovjet Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete Finnugor Osztályának munkájáról

Az osztály 1950 óta működik. Tagjai között van két doktor, öt kandidátus és két fokozat nélküli kutató (az utóbbiak még ez évben készülnek megvédeni kandidátusi értekezésüket). Az osztály munkájában a fentiekén kívül tevékenyen részt vesz még B. A. Szerebrennyikov levelező tag és Ju. Sz. Jeliszejev kandidátus tudományos főmunkatárs is.

Az osztály minden tagjának valamelyik finnugor nyelv az anyanyelve, konkrétan V. I. Litkin doktor osztályvezetőnek a zürjén, K. Je. Majtinszkaja tudományos főmunkatársnak, aki doktor és egyetemi tanár, a magyar, A. P. Feoktyisztov kandidátus tudományos főmunkatársnak a moksza-mordvin, T. I. Tyepljasina kandidátus tudományos munkatársnak a votják, Je. I. Kovegyajeva kandidátusnak a cseremisz, P. M. Batalova kandidátusnak a komi-permják, Je. I. Rombangyejeva kandidátusnak a vogul, N. I. Tyerjoskinnak az osztják, G. I. Jermuskinnak az erza-mordvin. Az említett munkatársak egytől-egyig képzett szakemberei egy vagy több finnugor nyelvnek és a finnugrisztika általános kérdéseinek.

Az osztály, amelynek az a hivatása, hogy a Szovjetunióban folyó finnugrisztikai munkálatok irányítója legyen, működése folyamán (1950–1967) a következő munkát végezte:

1. Publikációk: a) az osztály tagjainak tollából több mint húsz monográfia jelent meg, például K. Je. Majtinszkaja Magyar nyelv című könyve 3 kötetben; B. Szerebrennyikovnak A permi nyelvek történeti alaktana című műve; V. I. Litkinnek Az ópermi nyelv és A permi nyelvek történeti vokalizmusa című művei; Ju. Sz. Jeliszejevnek Szó szerkezetek a mai finn nyelvben című monográfiája; N. I. Tyerjoskinnak Az osztják nyelvjárások (első rész) című munkája; T. I. Tyepljasinának A XVIII. századi udmurt írásos emlékek című könyve stb.

b) Megjelent A finnugor nyelvtudomány kérdései című sorozatnak három kötete.

c) Szakfolyóiratokban közöltünk mintegy 200 cikket (ebből körülbelül 60-at külföldi folyóiratokban).

d) Elkészült 15 iskolai és főiskolai tankönyv és segédkönyv. Ezek szerzői Litkin, Tyerjoskin, Feoktyisztov, Batalova és mások.

e) Elkészült és megjelent A Szovjetunió népeinek nyelvei című kollektív mű harmadik kötete (A finnugor és a szamojéd nyelvek) V. I. Litkin és K. Je. Majtinszkaja szerkesztésében. A kötetben 13 tanulmányt az osztály tagjai írtak.

2. Az osztály a vidéken működő tudományos intézményekkel karöltve a Szovjetunió különböző városaiban (Moszkva, Tallin, Petrozavodszk, Sziktivkar, Szaranszk, Joskar-Ola, Izsevszk, Uzsgorod) 10 össz-szövetségi jellegű tudományos konferenciát rendezett a finnugrisztika kérdéseiről. Ez év májusában kerül sor Izsevszkben a 11-ik konferenciára. Minden ilyen konferencián 40–50 előadás hangzik el a Szovjetunió minden részéről összeseregülő finnugristák közreműködésével. Némelyik konferencián külföldi tudósok is részt vettek (például W. Steinitz a moszkvai konferencián és Lakó Gy. a szaranszkin).

3. Az osztály tagjai tevékenyen kivették a részüket két nemzetközi finnugrisztikai kongresszus munkájából: 1960-ban Budapesten és 1965-ben Helsinkiben. Az említett két kongresszuson tíz előadást tartottak a finnugor nyelvtudomány különböző kérdéseiről. Képviseltette magát az osztály a magyar nyelvtudomány nemzetközi kongresszusán is (Debrecen 1966).

4. Szakemberképzés. a) Az osztályon 39 finnugrista nyelvészjelölt végezte aspiránsi tanulmányait. Ebből 12 a mordvin, 7 a zürjén, 2 a komipermják, 6 a finn és a karjalai, 5 a cseremiszi, 4 a magyar, 2 a votják és 1 a vogul nyelvre specializálódott. Mindegyik aspiráns anyanyelvként beszéli valamelyik finnugor nyelvet. Az osztály egyes tagjai (pl. V. I. Litkin) ezenkívül 10 orosz szakos aspiráns vezetését is ellátták. Az aspiránsvezetés munkáját a következők végezték: V. I. Litkin (26 aspiráns), K. Je. Majtinszkaja (18 aspiráns), B. A. Szerebrennyikov (4 aspiráns), A. P. Feoktyisztoz (1 aspiráns).

A végzett aspiránsok részben Moszkvában, részben a Szovjetunió más városaiban fontos munkakörökben dolgoznak, például N. T. Pengitov professzor a cseremiszi nyelv főiskolai tanszékének vezetője Joskar-Olában, D. V. Cigankin a szaranszki pedagógiai főiskola igazgatóhelyettese, M. F. Druzsinyina Jakutszkban az orosz tanszék vezetője az egyetemen, Z. M. Dubrovina a leningrádi egyetemen a finnugor nyelvek tanszékének vezetője.

Az osztályon végezték doktori tanulmányaikat az utóbbi kandidátusok: a votják P. N. Perevoscsikov, a mordvin M. N. Koljagjenkov, a cseremiszi L. P. Gruzov. Az osztály tagjai ellátták őket a szükséges szakmai tanácsokkal, megvitatták, majd az osztály ülésén elfogadták doktori értekezéseiket. Az osztály egyébként még mások doktori értekezéseit is megvitatta, például M. P. Cshaidze és I. Sz. Galkina dolgozatát.

b) A vidéken tanuló aspiránsoknak és a fiatal tudományos kutatóknak az osztály időszakonként rövid tanfolyamokat (előadás-sorozatokat) rendez a finnugor nyelvészet tárgyából. Ezekben 15–20 személy vesz részt. Ilyen előadásorozat három ízben volt: 1959-ben, 1963-ban és 1967-ben. Az előadásokat az osztály tagjai tartják, hozzávetőleg 80 órás keretben.

Ezenkívül az osztály időnként nyelvtanfolyamot is szervez a belső és a külső aspiránsok számára egy távolabbi rokon nyelvből (a finnből vagy a magyarból). A kettő közül valamelyik nyelvnek az ismerete kötelező minden finnugrista aspiráns számára.

A vidéken tanuló aspiránsok rendszerint az osztályon tesznek vizsgát a Bevezetés a finnugor nyelvtudományba című tárgyból és a választott távoli rokon nyelvből. (Ez alól csak az észtszágiaiak és a leningrádi egyetem aspiránsai a kivételek).

c) Rendszerint az osztály tesz ajánlatot a kandidátusi értekezések témájára a vidéki aspiránsoknak, az osztály vitatja meg és fogadja el ülésén a vidéken készült disszertációkat. (Észtország itt is kivétel.)

5. Az osztály szoros kapcsolatot tart a finnugor autonóm köztársaságokban működő tudományos kutatóintézetekkel és felsőoktatási intézetekkel. Ez a kapcsolat következőkben konkretizálódik: *a)* az osztály megvizsgálja és jóvá hagyja terveiket és beszámoló jelentésüket (megjegyzéseket téve a változtatásokra és kiegészítésekre vonatkozólag); *b)* az osztály munkatársai időnként konzultációs vidéki utakra mennek vagy leutaznak egy-egy ülés-
szakra stb. (évenként 5–6 ilyen utazásra kerül sor); *c)* a vidéken dolgozó kutatók Moszkvába látogatnak jelentéstételre vagy konzultálás céljából; *d)* az osztály tagjai közreműködnek vidéki időszaki kiadványokban, mások magukra vállalják vidéken megjelenő monográfiák vagy gyűjteményes kötetek szerkesztését; *e)* opponensi minőségben részt vesznek vidéken készült értekezések vitájában. (Összesen több mint 100 ilyen opponensi megbízásnak tettek eleget.)

6. Az osztály amellettt hogy összefogja és irányítja a Szovjetunióban folyó finnugrisztikai munkálatokat, szoros kapcsolatban van az illetékes külföldi tudósokkal, tudományos szervezetekkel. Ez a kapcsolat a következőkben jut kifejezésre: az osztály tagjai rendszeresen járnak külföldre részben előadások tartása, részben bizonyos tudományos problémák vizsgálata céljából. Összesen mintegy 30 ilyen utazást tartunk nyilván (Magyarországra, Finnországra, az NSZK-ba, az USA-ba). Külföldi tudósok ellátogatnak hozzánk, hogy konzultáljanak és megismerkedjenek osztályunk munkájával. Összesen mintegy 80 vendég látogatta meg az osztályt, közöttük olyan tudósok mint E. Itkonen, Ravila, Posti, Penttilä, Stipa Finnországból, Lakó, Kálmán, Hajdú, Rédei, Károly S. Magyarországról, Steinitz az NDK-ból, Sebeok az USA-ból stb. A külföldi szakfolyóiratokban ismertetik munkáinkat (Magyarországon, Finnországon, az NSZK-ban, Franciaországban és Angliában); mi is írunk recenziókat a külföldi tudósok műveiről (írtunk több mint 10 recenziót részben szovjet, részben külföldi folyóiratokban). Az osztály munkatársai és az érdekelt külföldi szakemberek között széles körben folyik a kiadványok kölcsönös cseréje.

V. I. LITKIN

Gépi fordítói konferencia Jerevánban

1967. április 17. és 22. között rendezték meg a harmadik jereváni gépi fordítói konferenciát. A rendező szervek a SzTA elnöksége mellett működő kibernetikai bizottság, a jereváni egyetem és az Örmény Tudományos Akadémia Számítástechnikai Központja voltak. Bár a konferencia elsősorban összszövetségi, tehát Szovjetunióon belüli rendezvénynek számított, szép számmal részt vettek munkájában külföldi szakemberek is. Így előadást tartott, a vendéglátó szovjet gépi fordítók mellett, P. Sgall (Prága), A. Ljudszkanov (Szófia), J. Kunze (Berlin, NDK) és e sorok írója; D. G. Hays és P. Garvin (USA), B. Vauquois (Franciaország). Részt vett a konferencia munkájában Y. Gentilhomme (Franciaország), elküldte előadásának téziseit H. H. Josselson (USA — egy ezzel körülbelül egyidőben megrendezésre kerülő egyesült államokbeli rendezvény miatt ő maga nem tudott elmenni Jerevánba). Így nyugodtan állíthatjuk, hogy a konferencia nemzetközi jellegű volt, több szemszögből összegezte a GF területén elért eredményeket, irányt mutatott a további kutatások számára. Ha azt mindenesetre túlzás is lenne állítani, hogy a jelzett hét folyamán a világ GF-szakembereinek szeme Jerevánon függött,

A permi nyelvek első szótagi magánhangzóinak a történetéhez

1.1. A permi nyelvek vokalizmusának rekonstruálását célul kitűző első munka Y. WICHMANNnak 1897-ben a MSFOu. különnyomataként, majd 1915-ben XXXVI. köteteként megjelent „Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische” c. doktori értekezése volt. WICHMANN gazdag anyagra támaszkodva, számos, ma is helytálló, sporadikus jellegű interdialektális magánhangzó-megfelelést állapít meg a votjakban és a zürjénben. Alapteóriája a fokváltakozási elmélettel összefüggő magánhangzó-váltakozás (Ablaut) volt. Ezért a zürjén-votják magánhangzó-megfelelések közül csak azokat tárgyalja, amelyek hangképviselésében a két nyelv között eltérés mutatkozik (votj. *a* ~ zürj. *o*, votj. *a* ~ zürj. *u*, votj. *u* ~ zürj. *a*, votj. *o* ~ zürj. *e*, votj. *u* ~ zürj. *o*, votj. *i* ~ zürj. *e* stb.), az egyező hangmegfeleléseket (votj. *a* ~ zürj. *a*, votj. *u* ~ zürj. *u*, votj. *i* ~ zürj. *i*, votj. *i* ~ zürj. *i* stb.) teljes egészében figyelmen kívül hagyja.

1.2. D. V. BUBRICH «К вопросу о пермском вокализме» (Бюллетень ЛОИФУН 4, 1929) c. dolgozatában bírálta WICHMANN vokalizmuselméletét, rámutatva arra, hogy több „váltakozás” a votjakban végbement — olykor egészen új keletű — hangváltozásban leli magyarázatát (pl. zürj. *o* ~ votj. *u* < **o*).

1.3. W. STEINITZ 1944-ben megjelent „Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus” c. műve fordulatot jelentett a magánhangzó-kutatásban, mint-hogy ő alkalmazta elsőnek a fonológiai szempontokat a finnugor nyelvtudományban. STEINITZ munkájában természetesen csak röviden érinti a permi nyelvek első szótagi vokalizmusát (124—31). STEINITZ a finnugor alapnyelvben a magánhangzóknak két csoportjával számol: három nyílásfokú teljes és egy nyílásfokú redukált magánhangzókkal. Feltevését arra a megfigyelésre alapozza, hogy az egymástól távoli keleti osztják és hegyi cseremisiz nyelvjárásnak az egyezése a teljes és redukált magánhangzókat illetően nem lehet véletlen, hanem ősi, finnugor örökség. Az egyes nyelvek hangviszonyait bonyolult magánhangzó-váltakozások feltevésével magyarázza. STEINITZ magánhangzó-elmélete E. ITKONEN részéről kemény bírálatban részesült („Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch—ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen”: FUF. XXIX). ITKONEN elutasítja STEINITZ módszerét és eredményeit. Szerinte a finnugor magánhangzó-rendszer csak a vokalizmus szempontjából rendkívül konzervatív finn, illetőleg finn—lapp magánhangzóviszonyok alapján tárható fel. Említett tanulmányában a rekonstruált ősfinn állapotra támaszkodva mutatja be a mordvin magánhangzó-rendszer kialakulását. STEINITZ váltakozási elméletét nem szabad

teljes egészében elvetni, mivel az eredménnyel alkalmazható az obi-ugor nyelvek magánhangzóviszonyainak a kutatásában.¹ Ezzel szemben a finn—permi ágban a magánhangzó-váltakozásnak alig vagy egyáltalán nincsen nyoma, amint ezt ITKONEN meggyőzően bebizonyította. A magánhangzó-váltakozás tehát viszonylag kései, obi-ugor (esetleg ugor) kori lehet, s ugyan-csak kései, belső osztják, illetőleg cseremisz nyelvi fejlődés eredményei lehet-nek az osztják és cseremisz redukált hangok is.² Végső konklúzióként leszögez-hetjük, hogy STEINITZ vokalizmuselmélete — noha egyes megállapításai helytállóak is (pl. a kvantitáskorreláció tagadása stb.) — a maga egészében nem alkalmas az ősspermi, illetőleg az előpermi magánhangzó-rendszer rekon-struálására.

1.4. ITKONEN a STEINITZ-bírálatban kifejtett és a mordwin magánhangzó-rendszeren bemutatott módszerét és elméletét alkalmazta a cseremisz és a permi nyelvek vokalizmusának a vizsgálatában is („Zur Geschichte des Voka-lismus der ersten Silbe im Tschheremissischen und in den permischen Sprachen”: FUF. XXXI). Az általa rekonstruált ősspermi magánhangzó-rendszer a követ-kező fonémákból áll:

<i>a</i>		<i>ε</i>
<i>o</i>	<i>ô</i>	<i>e</i>
<i>ɔ</i>	<i>ô̇</i>	<i>ê</i>
<i>u</i>	<i>ï</i>	<i>i</i>

Az ősspermi vokálisok rekonstruálásában ITKONEN — különösen az *ɔ*, *ô̇*, *ε* és *ô* hangok esetében — nagymértékben támaszkodott V. I. LITKIN zürjén hangtani-hangtörténeti kutatásaira. LITKIN 1930-ban publikált «Диалект Кобры» (Сборник комиссии по собиранию словаря и изучению диалектов коми языка, вып I, 29—47). e. dolgozatában kimutatta, hogy a zürjén nyelv FSz. nyelvjárásában két *o* fonéma (egy nyílt *o* és egy zárt *ɔ*) található, és hogy ezeknek az archaikus jellegű KP. nyelvjárásban is kettős megfelelése van: FSz. *o* ~ KP. *o*, FSz. *ɔ* ~ KP. *u*. Később LITKINnek azt is sikerült bebizonyí-tania, hogy ez a kettősség az ópermi (vagy másképp: ózürjén) nyelvemlékekben is tükröződik, mégpedig oly módon, hogy a kétféle *o* hangot két betű jelöli. Az ópermi szövegekben ugyancsak két betű jelöli a mai zürj: *e* ~ KP. *e*, *i* magánhangzókat is.³ Az interdialektális magánhangzóviszonyok és az ópermi szövegek tanúsága alapján tehát ITKONEN jogosan következtette ki az ősspermire az *o* : *ɔ*, *ô* : *ô̇*, *e* : *ê* magánhangzókat.

Az archaikusnak tekintett ősfinn magánhangzó-rendszer alapján rekon-struált előpermi (tkp. finnugor) rendszer ITKONEN szerint a következő hango-kat tartalmazta:

<i>a</i>	<i>ä</i>
<i>o</i> — <i>ô</i>	<i>e</i> — <i>ê</i>
<i>u</i> — <i>ü</i>	<i>ï</i> — <i>i</i>

¹ Vö. W. STEINITZ, Geschichte des ostjakischen Vokalismus, 1950 és Geschichte des wogulischen Vokalismus, 1955.

² Vö. DÉCSY Gy.: UAJb. XXXII, 164—74: Einführung 155—6; Л. П. Грузов, Вопросы диалектологии и истории марийского языка (Труды МарНИИ. 1964, 18): О редуцированных гласных марийского языка и их истории (ВФЯ. 1964, 15—26).

³ Vö. В. И. Лыткин, Древнепермский язык. 1952; К вопросу о вокализме пермских языков: Труды ИЯ. I. 58—106.

Az ősspermi és az elősspermi (finnugor) vokálisrendszer lényegesen különbözik egymástól. Az ősspermi rendszer csak rövid magánhangzókat ismer, ezzel szemben a finnugorban a középső és a felső nyílásfokú magánhangzók — az *ü* kivételével — kvantitatív korrelációban vannak egymással. Az ősspermi magánhangzók elülső, középső és hátsó, a finnugor magánhangzók pedig elülső és hátsó sorba csoportosíthatók. Lényeges különbség van a nyílásfok tekintetében is: az ősspermi rendszerre az elülső és hátsó magánhangzóknál négy, a középsőknél három, a finnugorra három nyílásfok jellemző.⁴

1.5. V. I. LITKIN vokalizmuselmélete (Исторический вокализм пермских языков 1964) módszerében és eredményeiben nagyon közel áll ITKONENéhoz. Az ITKONEN által kikövetkeztetett ősspermi hangokat elfogadja, de **i* helyett **ü*-t tesz fel, és a palatális soron nemcsak illabiális, hanem három labiális magánhangzóval is (**ü*, **ö*, **o*) számol. LITKIN elmélete abban is hasonlít ITKONENéhoz, hogy az ősspermi magánhangzókat kvalitatív és kvantitatív szempontból ugyanazokra az elősspermi (finnugor) hangokra vezeti vissza.

2.1. A finnugor vokalizmus egyik máig megoldatlan problémája az, hogy voltak-e az alapnyelvben hosszú magánhangzók. STEINITZ elmélete szerint a kvantitási korreláció az alapnyelvben ismeretlen volt, a finnugor magánhangzórendszer teljes és redukált hangokból állott. DÉCSY (Einführung 155—6) fel fogása annyiban megegyezik STEINITZével, hogy szintén csak egy kvantitással számol, de a redukált magánhangzók finnugor kori meglétét tagadja.

ITKONEN az alapnyelvre hét rövid és négy hosszú magánhangzót tesz fel. ITKONEN az alapnyelvi magánhangzók hosszú/rövid ellentétét a finnségi kvantitási viszonyok alapján következtette ki. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a finnugor nyelvek többsége nem ismeri a kvantitási korrelációt. A magyar és a vogul hosszú magánhangzók külön nyelvi fejlődés eredményei (I. HAJDÚ, Bevezetés az uráli nyelvtudományba 50). A magyarra vonatkozóan l. még BÁRCZI, Htört.² 82.

B. COLLINDER (CompGr. 149—86; Introduktion 123—31) — némiképp módosított formában — ITKONEN vokalizmuselméletét fogadja el. A rövid magánhangzók számát kettővel megnöveli (**e*, **i* = COLL. *ö*, *y*), hosszú/rövid korrelációt csak a középső nyílásfokúaknál tesz fel (*o-ō*, *e-ē*, *e-ē*), de utal arra a lehetőségre is, hogy az alapnyelvben egyáltalán nem lettek volna hosszú magánhangzók.⁵

GÜLYA (NyIOK. 23 : 150) szerint a kvantitási korreláció a finnugor alapnyelvben ismeretlen volt, de a finn—permi korban a középső nyílásfokúaknál létrejött. A hosszú magánhangzók keletkezését az előosztják kvantitatív magánhangzó-váltakozással állítja párhuzamba. Feltétele nem fogadható el, mert — mint látni fogjuk — a finn—permi alapnyelvben nem lehettek hosszú magánhangzók.

A továbbiakban arra a kérdésre szeretnék feleletet adni, hogy a rekonstruálható első szótagi ősspermi magánhangzó-rendszer visszavezethető-e hosszú/rövid kvantitású elősspermi (finnugor) magánhangzó-rendszerre.

⁴ A négy nyílásfokú rendszerek ritkák, de a világ legkülönbözőbb pontjain előfordulnak (vö. TRUBETZKOY, Grundzüge der Phonologie 99).

⁵ A COLLINDER által feltett vokálisok közül az **e* és az **i* alapnyelvi meglétének semmi valószínűsége sincs. Az **e* valószínűleg a fgr. **o*-val azonos. E hang finnugor kori voltában Bo WICKMAN (SUST. 125:671) is kételkedik. A feltett **i*-t egy külön dolgozatunkban fogjuk tárgyalni.

2.2. Az ITKONEN kikövetkeztette hosszú fonémák közül először a felső nyílásfokú **ū* és **i* tükröződését vizsgáljuk meg a permi nyelvekben. A finn *ū*-nak a permi nyelvekben két szabályos megfelelője van: 1. *u*, 2. *i*.

1. Finn	Zürj.	Votj.
<i>juo-</i> (* < <i>jūγ-</i>) 'trinken'	<i>ju-</i>	<i>ju-</i>
<i>puu</i> 'Baum'	<i>pu</i>	<i>pu</i>
2. <i>kuule-</i> 'hören'	<i>kyl-</i>	<i>kyl-</i>
<i>sou-ta-</i> (* < <i>sūγ-ta-</i>) 'rudern'	<i>sin-</i>	—
<i>uuhi</i> 'Mutterschaf'	<i>iž</i>	<i>iž</i>
<i>muurain</i> 'Sumpfbeere'	<i>mür</i> (- <i>pom</i>)	—
<i>uusi</i> 'neu'	<i>vil</i>	<i>vil</i>

A finn *i* fonémának a permi nyelvekben *i* felel meg. Pl.:

Finn	Zürj.	Votj.
<i>nüni</i> 'Lindenbast'	<i>nün</i>	<i>nün, nün</i>
<i>vüsi</i> 'fűnf'	<i>vüt</i>	<i>vüt</i>

A fenti összeállításból a bizonytalan etimológiákat kihagytuk. Megjegyezzük, hogy a finn *uusi*-val szemben a lapp és a mordvin, a *vüsi*-vel szemben a mordvin eredeti rövid magánhangzóra utal.

A finn rövid *u* és *i* képviselői a permi nyelvekben teljesen megegyeznek a hosszú hangokéval. A finn *u*-nak az esetek többségében permi *i* felel meg. Pl. finn *kulke-* 'gehen, wandern' ~ zürj. *kylal-*. Összesen 32—3 példa (l. ITKONEN: FUF. XXXI, 300, 324). A finn *u* ~ permi *u* megfelelésre alig egy-két példánk van (pl. finn *pure-* 'beißen' ~ zürj. *pur-* ~ votj. *purj-*) — ezekben az *u* a labiális mássalhangzó-környezet hatásával magyarázható — de a finn *ū* ~ permi *u* képviselőre is csak két biztos esetet tudunk idézni. A finn *i*-nek többnyire szintén *i* (pl. finn *nimi* 'Name' ~ zürj.-votj. *nim*, 14—9 példa), olykor *e* (5—6 példa), ill. *ę* (2—4 példa) felel meg a permi nyelvekben (l. i. h. 309, 311, 315, 326).

Látjuk, hogy a finn felső nyelvallású hosszú és rövid magánhangzók képviselői a permi nyelvekben azonosak. Ebből azt a logikus következtetést vonhatjuk le, hogy ezek a nyelvek nem bizonyítják a finnségi nyelvek alapján feltett **ū* és **i* alapnyelvi meglétét. Egy lépéssel tovább menve, ezt úgy is kifejezhetjük, hogy a permi nyelvek hangképviselője olyan előpermi (finnugor) magánhangzó-rendszerre utal vissza, amely a felső nyílásfokú magánhangzók-nál nem ismerte a hosszú/rövid ellentétet.

2.3. A mai finn *uo* és *ie* diftongus PF. **ō*, ill. **ē* magánhangzóból keletkezett (vö. HAKULINEN, SKRK.³ 32—3).

A finn *uo* < **ō* hármas képviselőt mutat a permi nyelvekben: 1) *u*, 2) *o*, 3) PP. **ō* (> zürj. *e*, votj. *e*, *i*).

1) Finn	Zürj.	Votj.
<i>kuole-</i> 'sterben'	<i>kul-</i>	<i>kulj-</i>
<i>nuole-</i> 'lecken'	<i>nul-</i>	<i>nulj-</i>
<i>puola</i> 'Preiselbeere'	<i>pul</i>	—

2) <i>suola</i> 'Salz'	<i>sɔl</i>	[<i>sɪl</i>]
<i>vuosi</i> 'Jahr'	<i>vɔ</i>	<i>ua</i> (- <i>puŋ</i>)
3) <i>nuoli</i> 'Pfeil'	<i>nel</i>	<i>nel</i>
<i>suomu</i> 'Fischschuppe'	<i>sem</i>	<i>sem</i>
<i>suoni</i> 'Sehne'	<i>sen</i>	<i>sen</i>
<i>tuomi</i> 'Trauben-	<i>lem</i>	<i>lem</i>
kirschbaum'		
<i>vuole</i> 'hobeln'	<i>velal-</i>	<i>vel-</i>
<i>vuori</i> 'Berg'	<i>ver</i>	<i>vür</i> (< * <i>ver</i>)

A votj. *sɪl* 'Salz' szóban sporadikus *u* > *i* változás történt (l. ITKONEN: i. h. 280). A finn *nuole* 'lecken' szóban csak a finn *uo* utal hosszú magánhangzóra, a lappban rövid **o*, a mordvinban pedig rövid **u* tehető fel. A finn *suoli* 'Darm' ~ zürj.-votj. *šul* szót azért nem vettük fel az 1) csoportba, mivel a finn *uo* (< **ō*) a szóbeljei *l* nyújtó hatására rövid **o*-ból keletkezhetett. A mordvin és a lapp szó ui. eredeti **šola* alakra utal.

Az 1) és a 2) csoport szavaiban jelentkező *u* és *ɔ* nemcsak a PF. **ō*-nak felelhet meg, hanem a finn rövid *o*-nak is, sőt ez utóbbi szabályos megfelelként csak *u* és *ɔ* fordul elő a permi nyelvekben (l. ITKONEN: i. h. 286, 279, 323). Pl. finn *o* ~ permi *u*: finn *kotka* 'Adler' ~ zürj.-votj. *kuč* (16–24 szóban) finn *o* ~ permi *ɔ*; finn *pohti* 'schwingen, wannen' ~ zürj. *pəž* 'Sieb' (7–10 szóban).

A permi nyelvek vallomása a PF. **ō* esetében ugyanaz, mint amit a felső nyílásfokú magánhangzóknaál (*ū*, *i*) tapasztaltunk. Abból, hogy a PF. hosszú **ō* (> *uo*) és rövid **o* képviselői a permi nyelvekben egybeesnek, az következik, hogy az 1) és a 2) csoportba sorolt szavak első szótagbeli magánhangzója egyetlen előpermi (finnugor) előzményre, azaz rövid **o*-ra vezethető vissza.

A 3) csoportban a kikövetkeztethető PF. **ō*-nak a permi nyelvekben *e* – a votjában sporadikus hangváltozással olykor *i* (< *e*) – felel meg. A zürj.-votj. *e* ősspermi labiális **ɔ* hangra mehet vissza (ITKONEN: i. h. 292 kk.; LITKIN, VokPerm. 140). Az 1) és a 2) csoport szavaitól eltérő hangképviselőt a permi nyelvekben arra mutat, hogy a 3) csoport szavaiban más előpermi magánhangzó lehetett. Az eredeti magánhangzó minőségének a tisztázásához a permi nyelveken kívül az ugor nyelvek segítenek bennünket hozzá. Ezekben a nyelvekben ui. a zürj.-votj. *e*-val megegyező vagy ahhoz hasonló hangot találunk az említett szavakban: m. *i* (< ősm. **i*), ősvog. **ē*⁶. Pl. finn *suoni* (< **sōne*) 'Sehne' ~ mord. *san* ~ zürj.-votj. *sen* ~ vog. *tēn* ~ osztj. *lan* ~ m. *in*. Ez az egyezés, ill. hasonlóság nem lehet véletlen. Valószínűleg igaza van STEINITZNEK (CIFU. 57; FgrVok.² 149) abban, hogy ezekben az esetekben az eredetibb hangot nem a finn, hanem az ugor és a permi nyelvek őrizték meg (l. még GOMBOCZ: NyK. XXXIX, 262–3; COLLINDER, CompGr. 161; Introduktion 130). STEINITZ finnugor előzményül **i*-t tesz fel. Véleményünk szerint azonban helyesebb PFU. *e*-ből kiindulni, nemcsak azért, mert a zürj.-votj. *e* (< PP. **ɔ*) és kvalitatív szempontból a vog. **ē* ezzel megegyezik, hanem azért is, mert egy feltett **e* hangból a többi nyelv képviselője is (osztj., mord. *a*, cser. *ū*, ő, finn **ō* > *uo*) jobban megmagyarázható.

⁶ Az osztjában és a mordvinban illabiális *a* van.

Négy szóban PP. **q* felel meg az előpermi **o*-nak: 1. zürj. *kos*, P. *kes* 'trocken' ~ votj. *kes* ~ cser. *ku-kšš* (< PFU. **koks3*); 2. zürj. *koz* P. *kez* 'Fichte' ~ votj. *kīz* ~ finn *kuusi* (< PFU. **kowse*); 3. zürj. *vos-*, P. *es-* 'erbrechen' ~ votj. *eski-* ~ finn *oksenta-*; 4. zürj. *viĵ* 'Öl, Butter' (sporadikus *i* *e* helyett) ~ votj. *vej* ~ finn *voi*. ITKONEN az 1. és a 3. szóban **o* > **ō* > **q̄* **uq̄* hangváltozást tesz fel (i. h. 295–7). Véleményünk szerint az PP. **q* ezekben a szókban magánhangzónyúlás feltevése nélkül is megmagyarázható. Az első három szóban a kikövetkeztethető **o* *k* környezetében fordul elő, s így magától kínálkozik az a magyarázati lehetőség, hogy a labiális **o* a mellette álló *k*-t labializálta, miközben maga delabializálódott: **koks3* > **k_oeks3*, **kowse* > **k_oewse*, **oks3-* > **ek_os3-*. Ennek a hangváltozásnak a korai őpermi-ben kellett végbemennie, mivel az ily módon keletkezett **e* — az eredeti **e*-vel együtt — az őpermi kor folyamán részt vett az általános labializációs folyamatban (**e* > **q̄*, **ā* > **ō*, **e* > **q̄* stb.). Magyarázatunkat az a körülmény is támogatja, hogy a labiális magánhangzók labializáló hatása és ennek folyamányaként bekövetkező delabializációja eddig sem volt ismeretlen a permi nyelvekben. Pl. finn *kota* 'Zelt, Hütte' ~ votj. *kya*, finn *kolme* 'drei' ~ votj. *kyamin* 'dreißig', finn *kuusi* 'sechs' ~ zürj. *kvał*, *kvaĵt* ~ votj. *kyat* (< PP. **kyot*) (l. UOTILA: SUST. LXV, 14–6; ITKONEN: i. h. 281, 284). Hasonló jelenséggel találkozunk a vogulban és az osztjákban is (l. STEINITZ, WogVok. 277 kk.; OstjVok. 111 kk.). — A negyedik példában az őpermi **q̄* a szóbelseji *j* palatizáló hatásával függhet össze (ITKONEN: i. h. 297).

ITKONEN (i. h. 301, 326) szerint a finnségi nyelvek alapján kikövetkeztethető **ē*-nek *i* a folytatója a permi nyelvekben. A következő öt szó tartozik ide:

Finn	Zürj.	Votj.
<i>kieli</i> 'Zunge, Sprache'	<i>kīl</i>	<i>kīl</i>
<i>liemi</i> 'Suppe'	[<i>lem</i>]	<i>līm</i>
<i>mieli</i> 'Sinn, Gemüt'	<i>mīl</i>	<i>mīl</i>
<i>niele-</i> 'verschlingen'	<i>nīl-</i>	<i>nīl-</i>
Lapp		
<i>nierrá</i> 'Nase'	<i>nīr</i>	<i>nīr</i>

Ezekben a szavakban a zürj.-votj. *i* (< PP. **ū*) olyan mássalhangzók mellett fordul elő, amely mássalhangzó-környezetben (*k*, *m*, *l*, *r*) az előpermi-ben — és feltehetőleg a korai őpermi-ben is — gyakran volt labiális **ū*. A mon-dottak alapján valószínűnek tartjuk, hogy a felsorolt szavakban kikövetkeztethető előpermi **e* a mássalhangzó-környezet hatására a korai őpermi-ben **ū*-vé labializálódott. Az így keletkezett **ū*-ből aztán az eredeti **ū*-vel együtt az őpermi kor folyamán **ū* > **ū* > *i* lett. Feltevéseünket támogatják azok az esetek, amelyekben a finn alapján is rövid **e* következtethető ki, amely azonban a mássalhangzó-környezet hatására szintén labiálissá vált. Ilyenek: finn *kehä* 'Kreis' ~ zürj.-votj. *kīč*, finn *keso* 'kleine Fischart' ~ zürj. *gič*, finn *mene-* 'gehen' ~ zürj. *mun-* (sporadikus *i* > *u* labializáció az *m* mellett) ~ votj. *mīn-*, finn *neiti* 'Fräulein' ~ zürj.-votj. *nīl* (< PFU. **nejde*), finn *lyö-* 'schlagen, hauen' ~ zürj. *līj-* (< PFU. **lewe-*), finn *sepä* 'hochgebogener Vorder-teil des Schlittens' ~ zürj. *šīlī*, *šīli* ~ votj. *šīl*, *šīl* (zürij.-votj. *i* > *i* az *š*- hatására).

3. Vizsgálódásaink azzal az eredménnyel jártak, hogy a finnségi nyelvek alapján kikövetkeztetett hosszú magánhangzók (**ū*, **i*, **ō*, **ē*) a permi nyelv-

vek tanúsága szerint nem vezethetők vissza a finnugor korig. Ha pedig így áll a helyzet, felmerül a kérdés, hogyan jöttek létre a hosszú vokálisok a finn nyelvben. A finn hosszú magánhangzók keletkezésének a tisztázásához a tárgyalta szók hangtani struktúrája adja a kulcsot a kezünkbe. A hosszú magánhangzó a kérdéses finn szókban mindig nyílt szótagban és többnyire rákövetkező *l*, *r*, *m*, *n* és második szótagbeli *e* előtt fordul elő. Az eredeti rövid magánhangzó megnyúlását nemcsak a rákövetkező nyújtó mássalhangzó idézhette elő, hanem ebben szerepe lehetett a második szótagbeli *e*-nek is, amely kevésbé hangzós voltánál fogva szintén elősegíthette a hangsúlyos szótag vokálisának a hosszúvá válását (vö. STEINITZ, FgrVok. 8—10 és legutóbb LEHTINEN: UAJb. 39: 157 kk.).⁷ A *suone*-, *tuome*- stb. típusú szavakban természetesen nemcsak nyúlás történt, hanem kvalitatív hangváltozással is számolnunk kell. A hangváltozás során az új fonéma nyílásfoka azonos maradt az előzőével, de az eredetileg illabiális magánhangzó labiálissá vált és egybeesett a hátsó sorba tartozó **o*-val. Az így keletkezett magánhangzó aztán az ismertetett fonetikai tényezők hatására megnyúlt: **e* > **o* > **ō* (> *uo*).

4. A hosszú magánhangzók nélkül és az **e* felvételével az előpermi (finnugor) magánhangzó-rendszer a következő képet mutatja:

	<i>a</i>	<i>ä</i>
<i>o</i>	<i>e</i>	<i>e</i>
<i>u</i>		[<i>ü</i>] <i>i</i>

Az **ü*-t azért tettük zárójelbe, mert ez bizonyára kötött fonéma volt, ami azt jelenti, hogy csak labiális mássalhangzó-környezetben fordulhatott elő.

Ezzel a magánhangzó-rendszerrel fő vonásaiban megegyezik a GÜLYA J. (NyIOK. 23: 150) által az osztják magánhangzóviszonyok alapján feltett finnugor rendszer. GÜLYA szerint az **e* (nála **ɜ*) hangszíne „a hangnak a szóban elfoglalt helyétől” függően ingadozott. Az **e* (= **ɜ*) hangot STEINITZ és COLLINDER kutatásai, valamint az ösosztj. **i* alapján következtette ki. A PFU. **e* hangnak azonban nem *i*, hanem többnyire *a* a folytatója az osztjákban (l. a 6. sz. jegyzetet). A finnugor alapnyelvben **ü* fonémával nem számol.⁸

Az általunk feltett előpermi (finnugor) magánhangzó-állományból az őpermi magánhangzó-rendszer és a permi nyelvek (ill. nyelvjárások) rendszerei különböző tényezők (labializáció, zártabbá válás, fonémaegybeesés és -hasadás, a vertikális magánhangzó-harmónia horizontálissá válása, ill. eltűnése stb.) hatása alatt jött létre.

5.1. Az első szótag vokalizmusában végbement egyes változások előidézésében fontos szerepe lehetett a nem-első szótag vokalizmusának. A késő őpermi korban abszolút szóvégen a következő magánhangzók állhattak: **a*, **e*, **j*, **i* (főleg palatális mássalhangzók után). A mai nyelvallapotból következtetve, a leggyakoribb magánhangzó az **i* lehetett (vö. LAKÓ: FgrÉrt. 2: 56; LITKIN, VokPerm. 235 kk.). Ez érthető is, hisz az előpermi (finnugor) végmagánhangzók *a* (*ä*), *e* (*e*), hangsúlytalan helyzetben bekövetkező redukálódásának az első állomása valószínűleg az volt, hogy az alsó és középső

⁷ A nyúlás feltehetőleg a korai őfinnb. esetleg a finn-lapp-mordvin nyelvi egység korában mehetett végbe, ez azonban még további vizsgálatra szorul. A cseremis magánhangzó-rendszer — a permi nyelvekhez hasonlóan — szintén kvantitási korreláció nélküli előcseremis rendszerre vezethető vissza (BERECZKI: NyK. LXX, 23—34).

⁸ GÜLYA J. (i. h.) az **ü*-t allofónnak tekinti. Ez utóbbi azonban aligha helyes, mert az **ü*-re jellemző mássalhangzó-környezetben mindig állhat **i* is.

nyílásfokú magánhangzók — ha nem is kivételtelenül — felső nyílásfokúvá váltak. Ismeretes továbbá, hogy a redukált magánhangzók a legtöbb nyelvben hajlamosak a labializálódásra. Pl. a magyarban az ősmagyar kor végén két illabiális (*i*, *?* *?*) és két labiális (*u*, *ü*) sorvadó magánhangzó volt. A karjalai nyelv aunoszi nyelvjárásában az eredeti **a*-ból *u*, az **ä*-ból *ü* lett (vö. LOSONCZI: NyK. XLIV, 401; BÁRCZI, Htört². 17 kk.; COLLINDER, CompGr. 187, 189). Ennek alapján nagy valószínűséggel feltehetjük, hogy az PP. **i* az első szótagi **i*-hoz hasonlóan **u*-n keresztül korai ősspermi **u* és **ü* hangra mehet vissza.⁹

5.2. A finnugor korból örökölt magánhangzó-harmónia az ősspermi kor folyamán felbomlott. Az eredeti vertikális harmónia azonban nem tűnt el egyszerre, hanem — feltehetőleg a szóvégi vokalizmusban lejátszódott változások (elsősorban a zártabbá válás) hatására — horizontális irányba kezdett átalakulni. (A horizontális magánhangzó-harmónia a magánhangzók nyílásfok szerint való egymáshoz közeledését, ill. nyílásfok szerinti egyezését jelenti.) A horizontális magánhangzó-harmónia egykori meglétére utalnak az ősspermi fonémarendszerben végbement egyes változások, amelyeket legmeggyőzőbben a horizontális harmónia feltevésével tudunk megmagyarázni. Ennek tulajdoníthatjuk a PFU. **e* és **o* fonéma kettéhasadását **e* — **ē*, **o* — **ō* fonémákká. Pl. PFU. **elä* —> PP. **ol* 'leben', PFU. **pele* —> PP. **pol* 'fürchten'. Az első és a második szótag magánhangzóinak nyílásfok szerinti hasonulása irányába ható horizontális magánhangzó-harmónia alapján érthetők meg a következő hangváltozások is: **i* > **ē*, **i* > **e*, **ä* > **e*, **a* > **e*, **o* > **ō*, *u* (példákat l. ITKONEN: i. h. 279, 286, 309, 311, 314; LITKIN: i. h. 72—3, 139, 218). Ide számíthatjuk még az **u* > **ō* változást a zürj. *kot*: *koŕul-kot* 'Ameise' (~ cser. KH. *kětkě*, U. *kwtkě* ~ észt *kuklane*) szóban és az **u* > **o* változást a zürj. *mod*, *mojd* 'Märchen' ~ votj. *mađ* (~ aunoszi *muga* ~ finn *muista* -) és talán a zürj. *jon* 'stark, kräftig' ~ votj. *jun* (~ ? finn *julma*) szóban.¹⁰

5.3. A redukálódás és az azt kísérő labializálódás útján keletkezett nem első szótagi **u*, **ü* és a belőlük fejlődött **ü* labializáló hatásának tartjuk az első szótag vokalizmusában jelentkező labializálódási tendenciát: **ē* > **ö*, **e* > **ö*, **a* > **ä*. A PP. **ō* (< PFU. **e*) és a PP. **o* (< PFU. **e*, **ä*)

⁹ Az ősspermi **a* a zürjénben megmaradt, a votjákban azonban csak részben, mivel az esetek nagyobb számában *o* lett belőle. A zürj. *ī*, *ē*, *e* és a votj. *ī*, *ē*, *e* késői külön nyelvi (ill. nyelvjárási) kiegyenlítődésként eredményei. Azokban a zürjén nyelvjárásokban, amelyekben az **e*-ből *ē* lett, az *ī* is megőrződött (legfeljebb palatális mássalhangzó mellett vált *i*-vé), azokban viszont, amelyekben az **e* *e* hangalakban realizálódott, az *ī* is palatális *i*-vé fejlődött. A votjákban az **e* *e*, ill. *e*, az **ē* pedig *ī*, *ē* és (palatális mássalhangzó mellett) *i* hangalakban van meg. — A nem-első szótagbeli magánhangzókról részben másképp LITKIN: i. h. 235—41.

¹⁰ Horizontális (nyílásfok szerinti) magánhangzó-harmónia van több paleoszibériai nyelvben, úgymint a csukcsban a korjákban, a kamsadálban és a giljákban. (Vö. BOGORAZ: JPNsz. III, 14; SZTYEBNYIKIJ: i. m. 56, 88; SZKORIK, Грамм. чукотского языка 33—8; ПАНЕЛОВ, Грамм. нивхского языка 19), valamint a mongol nyelv üjümün nyelvjárásában (KARA: AOH. XIV, 156). (SZKORIK és KARA munkájára GULYA JÁNOS hívta fel a figyelmemet.) Ilyen típusú magánhangzó-harmónia van a tibetiben is, l. R. K. SPRIGG, Vowel harmony in Lhasa Tibetan . . . Bulletin of the School of Oriental and American Studies. XXIV/1: 116, London 1961; R. A. MILLER, Early evidence for vowel harmony in Tibetan. Language 42 (1966), 252. (E két bibliográfiai adat URAY GÉZA szíves közlése). Hasonló jelenséggel találkozunk a dravida nyelvekhez tartozó tamilban, továbbá több afrikai nyelvben is: ibo, lamba, zulu (l. TRUBETZKOY, Grundzüge der Phonologie 100, 250—51). GULYA (NyIOK. 23:151) szerint az osztják magánhangzó-változás talán a horizontális magánhangzó-harmóniának köszönheti létrejöttét.

közvetlen előzménye ui. aligha lehetett más, mint palatális labiális magánhangzó (* $\bar{o}$, * $\bar{ö}$).¹¹ A zürj.-votj. *u* (< PFU. **o* és **a*) is csak úgy érthető meg, ha az **a* esetében közbeeső fokozatként * $\bar{a}$ -t teszünk fel.

A finnugor magánhangzó-állományból kifejlődött korai ősspermi rendszer a következő fonémákból állhatott:

$\bar{a}$	<i>a</i>		$\bar{e}$
<i>o</i>	<i>e</i>	$\bar{o}$	<i>e</i>
$\bar{o}$		$\bar{ö}$	$\bar{e}$
<i>u</i>		$\bar{u}$	$\bar{i}$

5.4. A hangváltozások további menete az volt, hogy az **u* és az * $\bar{u}$ egybeesett, és átkerült a középső sorba: * $\bar{u}$. A szóvégi vokalizmustól és a horizontális magánhangzó-harmóniától függő zártabbá válási tendencia továbbra is érvényben lehetett, és a következő változásokat (ill. eltolódásokat) eredményezte: az * $\bar{a}$ egybeesett az **o*-val és zártabbá vált $\bar{o}$ -vá, ill. *u*-vá. Ezáltal az **u* > * $\bar{u}$ változás következtében keletkezett üres hely a fonémarendszerben kitöltődött. Az **o* > $\bar{o}$ és **o* > *u* hangváltozás útján a fonémarendszerben előállott új azáltal töltődött ki, hogy az * $\bar{o}$ a palatális sorból átkerült a veláris sorba. Miután az * $\bar{u}$ és az * $\bar{o}$ eltűnt a fonémarendszerből, az * $\bar{o}$ sem maradt fenn mint a palatális labiális sor egyetlen képviselője, hanem rendszerkényszer következtében — a votják nyelv DNy. és Besz. nyelvjárása kivételével — szintén átkerült a veláris sorba és az $\bar{o}$ funkcionális terheltségét növelte meg.¹² Az * $\bar{e}$ sorsa igen változatos volt: 1. bizonyos esetekben az egész ősspermi kor folyamán megőrződött; 2. zártabbá vált **e*-vé; 3. velarizálódott *a*-vá, s így az **a* > * $\bar{a}$ labializáció következtében csökkent funkcionális terheltségű *a*-k számát szaporította; 4. labializálódott **o*-vá. Mint látjuk, a korábban megindult labializáció nem szűnt meg egyszerre, sőt még a zürjén nyelv külön életében (az őszürjénben) is hatott (l. alább). De az * $\bar{e}$ labializálódása — mint-hogy a labiális magánhangzók a palatális sorból eltűntek — már nem eredményezhetett * $\bar{ö}$ -t vagy * $\bar{ö}$ -t, hanem csak * $\bar{o}$ -t. A középső soron ui. volt labiális fonéma (* $\bar{u}$), sőt a két labiális magánhangzó (* $\bar{u}$, * $\bar{o}$) kényszerítő hatása maga után vonta a velük egy sorba tartozó * $\bar{e}$ labializációját is: * $\bar{e}$ > * $\bar{o}$.

5.5. Dolgozatunk célkitűzése a permi magánhangzó-rendszert kialakító belső nyelvi erőknek, a fő hangfejlődési tendenciáknak a bemutatása, ezért

¹¹ LITKIN (i. m. 75) szerint a zürj. $\bar{o}$ -nak a votjában kettős megfelelése van: 1. *u* (eredeti veláris szavakban), 2. *u*, DNy. *u*, Besz. *e* (eredeti palatális szavakban). Úgy véli, hogy az első esetben az ősspermi * $\bar{o}$, a második esetben pedig ősspermi * $\bar{o}$ volt. Véleményünk szerint ez a feltevés csak a korai ősspermire áll, mivel a két hang a votják nyelv DNy. és Besz. nyelvjárása kivételével, ahol is az * $\bar{o}$ és az * $\bar{o}$ külön irányba fejlődött — még az ősspermiiben egybeesett * $\bar{o}$ -vá.

¹² LITKIN (i. m. 220) azokban az esetekben, amelyekben a zürj.-votj. *u*-nak a többi finnugor nyelvben palatális magánhangzó (általában *e*) felel meg, ősspermi * $\bar{u}$ -t tett fel. Pl. zürj. *ul* 'feucht' ~ votj. *ül* (< **ul*) ~ cser. *ile*; zürj. *una* 'viel' ~ votj. *uno* (> *ino*) ~ finn *enä*; zürj. *tuj* 'Weg' ~ finn *tie* (< **teje*). Úgy véljük, hogy az ilyen típusú szavakban az *u* **o*-n vagy * $\bar{o}$ -n keresztül korai ősspermi * $\bar{o}$ vagy * $\bar{o}$ magánhangzóra megy vissza. A mai *u*-s képviselőt arra vall, hogy az * $\bar{o}$ > **o* (esetleg némely esetben * $\bar{o}$ > * $\bar{o}$) változás nagyon korán, még az * $\bar{o}$ > *u*, ill. * $\bar{o}$ > *u* előtt mehetett végbe. — Itt említjük meg, hogy a LITKIN (i. m. 223 kk.) által feltett ősspermi * $\bar{o}$ olyan szavakban jelentkezik, amelyekben a zürjén * $\bar{o}$, a votják pedig * $\bar{o}$ vagy **o* hangra utal. LITKONEN (VJa. 1967/1:143) szerint az idetartozó példákban a minőségileg közeli magánhangzók csoportos átesapásával van dolgunk.

itt csak mellékesen szólunk a szabályos hangváltozásokat gátló vagy keresztető tényezőkről. Ezek között fontos szerepe van a mássalhangzó-környezetnek. A palatális mássalhangzók (j, l, n, s, z, c, ξ) a veláris magánhangzó palatalizálódása ($i > i, e > e$ stb.), ill. a palatális magánhangzó megmaradása irányába hatnak. Ugyanilyen szerepe lehet több esetben az s és z mássalhangzónak is (vö. LITKIN: i. m. 140). Bizonyos mássalhangzók (l, r, ξ, z) a megelőző magánhangzó nyíltabbá válását segítették elő. Pl. óspermi $*\ddot{u} > *o$, votj. $*o > a$ (l előtt), $*\varphi > o$, $*\xi > e$ (r, s, z előtt) (vö. ITKONEN: i. h. 272, 290—1, 323 stb.; LITKIN: i. m. 90, 128—9 stb.; RÉDEI: NyK. LXV, 371 kk.). A k, g velarizálólág, a k, p, m, v labializálólág hatott a mellette álló magánhangzóra (ITKONEN: i. h. 287, 300, 313, 317 stb.).

5.6. Az óspermi korban lezajlott hangváltozások és fonémaegybeesések alapján kialakult késő óspermi magánhangzó-rendszer az alábbi képet mutatja:

a		ε
o	$\ddot{o}$	e
φ	$\dot{\varphi}$	ξ
u	$\ddot{u}$	i

Ebből a rendszerből bizonyos hangváltozások ($*\ddot{u} > \text{zürj.-votj. } i, * \varepsilon > \text{zürj. } *o > e, *\dot{\varphi} > \text{votj. } e$), ill. hangváltozásokkal társuló fonémaegybeesések (óspermi $*o, *\varphi > \text{zürj.-votj. } o (> \text{votj. } u), *e, \xi \text{ zürj.-votj. } e (> \text{szórványosan votj. } o), *\ddot{o}, *\dot{\varphi} \text{ zürj. } e, *\ddot{o} > \text{votj. } o, * \varepsilon > \text{votj. } e$ stb.) alapján fejlődött ki a hét magánhangzóból álló ún. „általános” zürjén-votják rendszer:

a		
o	ξ	e
u	i	i

Azért nevezzük általánosnak, mivel ez a magánhangzó-rendszer van meg a zürjén és a votják nyelvjárások többségében, valamint a komi-zürjén, a komi-permják és a votják irodalmi nyelvben is (vö. ITKONEN: i. h. 339; LITKIN: i. m. 230). Természetesen egyes nyelvjárások ebből a rendszerből hiányzó archaikus fonémákat is megőriztek (pl. zürj. FSz. φ , I. ξ , KP. $\ddot{o}, u$, votj. DNy. u , Besz. θ).

6. Az új rendszer lényegesen különbözik az óspermitől. Eltűnt belőle az $*\varphi - *\dot{\varphi} - *\xi$ sor, valamint az $*\ddot{o}, *\ddot{u}$ és $* \varepsilon$ fonéma. Delabializáció útján viszont minőségileg két új fonéma született: az e és az i .

RÉDEI KÁROLY

Zur Geschichte der Vokale der ersten Silbe in den permischen Sprachen

Der Verfasser gelangt in seiner Abhandlung zur Schlußfolgerung, daß die auf Grund des Ostseefinnischen erschlossenen langen Vokale ($*\ddot{u}, *i, *\ddot{o}, * \varepsilon$) können nach der Zeugenschaft der permischen Sprachen nicht auf die finnisch-ugrische Grundsprache zurückgeführt werden. Die Vertretungen der finnischen langen und kurzen Vokale oberen Öffnungsgrades sind in den permischen Sprachen dieselben: $\ddot{u}/u > \text{permisch } i$, (selten) u ; $i/i > \text{permisch } i$. Dem auf Grund des Finnischen angenommenen langen $*\ddot{o}$ entspricht in den permischen Sprachen in den Wörtern der ersten Gruppe u , in den der zweiten $*\varphi$. Dieselben Vokale sind die regelmäßigen Entsprechungen auch des finnischen kurzen o . In den zur dritten Gruppe gehörenden Wörtern entspricht dem urfinnischen $*o$ in den

permischen Sprachen ϵ , — im Wotjakischen infolge eines sporadischen Lautwandels manchmal $\dot{\imath}$ ($< \epsilon$). Das syrj.-wotj. ϵ mag auf einen urpermischen labialen $*\delta$ -Laut zurückgehen (vgl. E. ITRONEN: FUF. XXXI, 292 ff.; V. I. LYTIN, VokPerm. 140). Die von den Wörtern der ersten und zweiten Gruppe abweichende Lautvertretung in den permischen Sprachen deutet darauf, daß sich in den Wörtern der dritten Gruppe ein anderer vorpermischer (finnisch-ugrischer) Vokal vorfand. In diesen Fällen ist der ursprünglichere Vokal nicht im Finnischen, sondern in den permischen und den ugrischen Sprachen bewahrt worden. STEINITZ (CIFU. 57; FgrVok.² 149) nimmt als finnisch-ugrisches Vorbild ein $\dot{\imath}$ an, nach der Meinung des Verfassers ist jedoch mehr angebracht von einem fiugr. $*\epsilon$ -Laut auszugehen. Das dem urfinnischen $*\tilde{e}$ entsprechende permische $\dot{\imath}$ ($<$ urpermisch $*\ddot{u}$) ist durch die labiale Konsonantenumgebung zu erklären. Unter dem Einfluß des labialen Konsonanten entspricht in mehreren Fällen auch dem finnischen kurzen e ein $\dot{\imath}$ ($< * \ddot{u}$) in den permischen Sprachen.

Daraus, daß die Vertretungen der finnischen langen und kurzen Vokale in den permischen Sprachen zusammenfallen, kann die logische Schlußfolgerung gezogen werden, daß das vorpermische Vokalsystem die Korrelation der Länge und der Kürze nicht kannte.

Ohne die langen Vokale und mit der Annahme des $*\epsilon$ zeigt das vorpermische (finnisch-ugrische) Vokalsystem das folgende Bild:

	a	$\ddot{a}$
o	ϵ	
u		$\dot{\imath}$
	$[\ddot{u}]$	

Aus diesem Vokalbestand sind das urpermische Vokalsystem und die Systeme der permischen Sprachen (bzw. Mundarten) unter der Einwirkung verschiedener Faktoren (Labialisierung, Geschlossenwerden, Zusammenfall und Spaltung von Phonemen, Horizontalwerden bzw. Verschwinden der vertikalen Vokalharmonie) entstanden.

KÁROLY RÉDEI

Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben

A dolgozatunk címében jelzett téma az utóbbi fél évszázadban több nyelvészt foglalkoztatott. Különbőféle, egymásnak ellentmondó vélemények hangzottak el, különböző oldalakról, más és más módszerrel próbálták megközelíteni s megoldani a problémát. Hogy ez mennyire sikerült, mennyire nem, szolgáljon rá tanúságul jelen cikkünk. Mint belőle kiderül, elérkezettnek láttuk az időt, hogy újra felülvizsgáltsék a kérdés.

I. A kérdés eddigi kutatása

1. 1912-ben jelent meg BEKE Ödön tanulmánya „A votják és zürjén prolativusról” (NyK. XLI, 241—274). Prolativusnak nevezte a szerző a zürjén—votják *-ti* és a zürjén *-öd* ragot, amelyeket leíró szempontból azonos jelentésű változatoknak (mai terminológiánk szerint: alternánsoknak, allomorfoknak) tekintett, nyelvtörténetileg pedig azonos eredetűeknek, nevezetesen a finnugor *-t* AblCx¹ fejleményeinek. Véleményét szintaktikai és szemantikai megfontolások sugallták: „... a zürjén—votják prolativus valamennyi alkalmazásmódja a legtöbb finnugor nyelvben kifejezhető ablativussal” (i. m. 242).

BEKÉnek viszonylag csekély zürjén és votják nyelvi anyag állt rendelkezésére cikke megírásakor. A zürjén *-ti* ragot például csak névutók végén ismerte, holott az névszókhoz is járul. Nehézségeit alkalmasint csak növelte, hogy — kora nyelvhasznításának módszereihez híven — kizárólag történeti — összehasonlító megközelítéssel kezelte a korabeli szinkron nyelvi tényeket. A votják ProlCx-nak például csak egy allomorfiáról (*-ti*) vett tudomást, az *-eti* ~ *-yti* alternánsról nem, holott példaanyagában a két utóbbi is jócskán előfordul (i. m. 246—247, 258—259). Mindezek ellenére cikke rendkívüli intuícioról és éles elmeről tanúskodik. Különösnek és nehezen érthetőnek tűnik, hogy fejtegetéseinek lényegét az utána következő, ugyancsak összehasonlító kutatásokban miért mellőzték, holott meglátásai — félig vagy gyengén bizonyítottak voltak ellenére — igen figyelemre méltók. Annál meglepőbb ez, mivel tételét (ami a ProlCx eredetét illeti) valójában senki nem elemezte és cáfolta meg, csupán kikerülték és hallgattak róla, amikor pedig fejtegetéseinek kevésbé lényeges vonatkozásaival többször és többen is foglalkoztak.

¹ A dolgozatban alkalmazott rövidítések és szimbólumok jegyzékét lásd NyK. LXIX, 55 és ennek a cikknek a végén.

2. 1923-ban WICHMANN „Zur permischen grammatik” című tanulmányában foglalkozott többek között ezzel a kérdéssel is (FUF. XVI, 146–163). BEKE prolatívuszát WICHMANN két különböző ragnak tartotta:

- (1) prosekutívusz (zürj. -*õd*, votj. -*ti*)
- (2) tranzitívusz (zürj. -*ti*, votj. -*ti*).

„BEKE vermischt den prosekutiv und den transitiv miteinander” — írja a finn tudós (i. m. 155), és ebben leíró szempontból úgy lehet igaza van. De éppen leíró szempontból bonyolítja s torzítja WICHMANN is a helyzetet: a votják -*eti* ~ -*yti* allomorfról említést sem tesz, holott tudomása volt róla, a különféle alternánsok egymáshoz való szinkron viszonyát nem tisztázta, a zürjén -*ti* ragról tévesen állította, hogy „im syrjänischen kommt dieser kasus nur in postpositionen vor” (i. m. 156), és a rag jelentését is tévesen interpretálta.

BEKE tételeit a zürjén—votják ProlCx finnugor ablatívuszi eredetéről látható kétkedéssel ítélte meg, de nem cáfolta: „wir können die möglichkeit einräumen, dass BEKE recht hat” (uo.). Az általa prosekutívusznak nevezett rag eredetét illetően WICHMANN csupán egy elvi lehetőséget vetett föl: „Ich will hier nur auf eine andere möglichkeit aufmerksam machen” (uo.). A finn *kunne(k)*, *sinne(k)* típusú határozószókból indul ki: „-*nne* ist wahrscheinlich eine lative endung, ähnlich wie -*k*. Jetzt wäre es ja möglich, dass dieses -*nne*- auf **nte*- zurückgeht, und dies würde mit der permischen prosekutivendung syrj. -*d*, -*t*, votj. -*ti* stimmen” (i. m. 155). A tranzitívusznak elnevezett -*ti* ragot tévesen értelmezte WICHMANN lokatívusznak: annak ellenére, hogy mindkét permi nyelvet helyszíni kutatásai alapján, behatóan ismerte, nem vette figyelembe a zürjénre és a votjákra olyannyira jellemző szemléleti és persze nyelvi oppozíciót nyugalmi állapot és mozgás, statikus és dinamikus helyzet, a *wo?* és a *welchen Weg entlang?* között.² A tévesen megítélt szinkron tények azután téves nyelvtörténeti következtetések sugalmazóivá lettek: „Diese endung ist aber aller wahrscheinlichkeit nach zusammengesetzt aus zwei lokativelementen, *t* und *i*” (i. m. 158). Míg azonban ötleteinek, nyelvtörténeti fikcióinak zömét mindössze elvi lehetőségeknek minősítette és megfogalmazásaiban nagy óvatosságot tanúsított (mondатаiban gyakori fordulat az „es ist wahrscheinlich”, „es wäre möglich”, „es würde stimmen” stb.), végső következtetésében a feltételes mód a kijelentőnek adja át a helyet: „Die in den ugrischen sprachen (im ungarischen, wogulischen und ostjaki-schen) vorkommende bekannte lokativendung -*t* ist mit der hier behandelten permischen lokativendung -*t* identisch” (i. m. 159).

A WICHMANN által követett módszertani elvek ma már komoly kifogás alá esnek, állításairól (sokszor inkább elképzeléseiről) más a véleményünk, mint neki, kortársainak és tanítványainak. Fenti fejtegetéseinek talán csak a kisebbik baja, hogy tévesen ítélte meg jelenkori nyelvi tényeket. A nagyobbik baj az, hogy néhány követője tovább is fejlesztette ezeket a tévedéseket,

² A kettő közötti oppozíciót jól szemléleteti a következő zürjén mondat: *gõra põkatjasyn vižõny skõõs, medšasõ yžjasõs, kodjas kokhõia vetlõny põkatjastõ* „A hegyoldalakon jóságod legeltetnek, leginkább juhokat, amelyek könnyen mozognak a hegyoldalakon” (Geogr. 37). A statikus helyzet megjelölésére az InessCx szolgál, vele szemben a dinamikus cselekvés helyét TransCx jelöli.

WICHMANN nyomán szintén lokatívusznak minősített egy tranzitívuszt, és azt az ugor alapnyelven túl egyenesen a finnugor korra vezette vissza. Így született meg a *-t* LocCx finnugor alapnyelvi eredetéről alkotott elképzelés.

3. BEKE Ödön 1926-ban válaszolt WICHMANN cikkére s foglalt újra állást e kérdésben (Nyr. LV, 45—50, 78—81, 104—108). Korábbi álláspontját kisebb helyesbítésekkel és kiegészítésekkel fenntartotta, ugyanakkor rendkívül éber kritikai érzékkel tapintott rá WICHMANN gondolatmenetének sebezhető pontjaira. Cikkének talán a tényanyagnál is érdekesebb egy módszertani vonatkozása. BEKE sem léphetett ki önmagából: komparativista és csak az volt, nagy felkészültséggel és elkerülhetetlen hibákkal; az ő szemléletében is gyakran összekeveredett szinkronia és diakronia, önmagukban vizsgált nyelvi elemeket és gyakorta szem elől tévesztette a rendszert, az egészet, amelynek a vizsgált elem csak része. Éppen ezért figyelemre méltó ez a cikke: ösztönösen földerengett benne a rendszerszerűség, a morfofonematikai korrelációk és egyéb — nagyobb — nyelvi összefüggések felismerése, ha tétován és következtetlenül is. Ennyivel viszont BEKE előbbre mutatott néhány kortársánál, sőt követőjénél.

4. 1933-ban két jelentős összehasonlító nyelvész is tett megjegyzéseket témánkkal kapcsolatban. T. E. UOTILA a prosekutívus—tranzitívus kérdését a permi nyelvek konsonantizmusának történetéről írott nagyszabású monográfiájában érintette (SUST. LXV), LAKÓ György pedig a permi szóvégi magánhangzók sorsáról szóló értekezésében (FgrÉrt. 2). Mindketten hangtörténeti kutatásokat végeztek, s ilyen aspektusból érintették ezt a kérdést is, amely azonban változatlanul morfológiai probléma maradt és elsősorban ezen a grammatikai szinten várt válaszra. Állásfoglalásukból megítélve LAKÓ is, UOTILA is Wichmann-tanítványnak bizonyul; mindössze néhány apró megjegyzéssel próbálták kiigazítani a finn professzor kisebb vagy nagyobb tévedéseit ebben a kérdésben. Munkájuk kétségtelen érdeme az, hogy hangtörténeti kutatásaikkal évtizedekre előkészítették az utat további nyelvtörténeti—összehasonlító erőfeszítések számára, és tisztáztak jó néhány morfofonematikai összefüggést is (anélkül, hogy az utóbbiakat így nevezték vagy egyáltalán tudtak volna róluk).

5. Ugyanazon esztendőben jelent meg Sz. P. ZSUKOV votják leíró nyelvtana.³ BEKÉHEZ hasonlóan és WICHMANNÉKKAL ellentétben a szerző egy prolatívuszi esetet ismer anyanyelvének főnévragozási rendszerében és azt *проходный падеж*nak nevezi; ragja — úgymond — a BSG és BPI után egyaránt *-ti* (i. m. 57—59). Szemléltetésül a következő példákat közli.

- (1) *zavodeti*⁴ „gyáron át”
zavodjoseti „gyárakon át”
azbareti „udvaron át”
busyosti „mezőkön át”
korkati „házon át”

³ Учебник удмуртского языка. Ижевск, 1933.

⁴ Itt és a továbbiakban a BJÖRN COLLINDER munkáiban alkalmazott fonologikus átírást használjuk. Különböző forrásokból származó s ezért különböző átírások segítségével lejegyzett adatainkat — az egyöntetűség és áttekinthetőség kedvéért — ennek a rendszernek igénybevételével translitteráljuk.

(2) A determinált (birtokos személyjeles) paradigmában:

<i>uroboetim</i>	„szekeremen át”	<i>kolhozetimy</i>	„kolhozunkon át”
<i>uroboetid</i>	„szekereden át”	<i>kolhozetidy</i>	„kolhozotokon át”
<i>uroboetiz</i>	„szekerén át”	<i>kolhozetizy</i>	„kolhozukon át”
<i>uroboostim</i>	„szekereimen át”	<i>kolhozjostimy</i>	„kolhozainkon át”
<i>uroboostid</i>	„szekereiden át”	<i>kolhozjostidy</i>	„kolhozaikon át”
<i>uroboostiz</i>	„szekerein át”	<i>kolhozjostizy</i>	„kolhozaikon át”

A közölt adatok azonban ellentmondanak egymásnak is, a szerző megállapításának is. Ha itt valóban egy esetről és egy ragról van szó, akkor az utóbbinak két alternánsa van: *-eti* és *-ti*. A példákbl az derül ki, hogy mindkettő előfordul BSG és BPI után egyaránt. Fakultatív variánsokról lenne szó? Mi az *-eti*, illetve a *-ti* alternáns megjelenésének a morfológiai feltétele? Kérdéseinkre ZSUKOV nyelvtana nem ad választ. Tájékoztatása zavaróan ellentmondásos és még inkább azzá válik, ha összevetjük egy valamivel korábbi közlésével. Kis votják — orosz szótárához⁵ ZSUKOV nyelvtani vázlatot csatolt, amelyben megtaláljuk a votják főnévragozás táblázatát is (82—83). A prolátívusz ebben is egy esetként szerepel. Példái (i. m. 82—83, 93):

bakcayti ~ *bakcayiti* „kerten át”
bakcaosyiti ~ *bakcaositi* „kerteken át”
karyiti „városon át”

Ezek szerint a ProlCx allomorffjai: *-yti*, *-iti*, *-ti*. Kérdés, hogy ezek miféle viszonyban állnak egymással, valamint a főtebb szerepelt *-eti* és *-ti* alternánsokkal.

A meglepő tarkaság magyarázata csak az lehet, hogy ZSUKOV különféle nyelvjárási változatokat tüntetett föl, anélkül, hogy rendet teremtett volna közöttük, nyelvföldrajzilag vagy morfológiailag rögzítette volna őket. Az 1930-as évek votják irodalmi nyelve ugyanis (és szerzőnk ennek a szókészletét, illetve nyelvtanát kívánta bemutatni munkáiban) a vajúdo formálódás állapotában volt: írók és nyelvészek nagy erőfeszítésekkel próbálták irodalmi szintre emelni azt a votják nyelvet, amely eladdig a különféle dialektusok összességének volt csupán tekinthető.

6. 1945-ben UOTILA érintette ismét a permi prosekutívusz—tranzitívusz problémáját (Vir. 1945: 327—336). Fejtegetésének lényege az, hogy az *-öd*, *-ti* és *-eti* morfémákat végső soron azonos eredetűeknek tartja, a *-t*-elemet WICHMANN után változatlanul lokatívusznak tekinti, az *-i* részt viszont a TOIVONEN által kikövetkeztetett finnugor *j latívuszragra vezeti vissza. A *-ti* és *-eti* alternánsok ezek szerint egy LocCx és egy LatCx összetapadásából keletkeztek, az *-öd* pedig úgy, hogy végéről lekopott a LatCx *-i* exponense.

UOTILA véleményével a későbbiekben részletesen foglalkozunk majd. Figyelemre méltó viszont állásfoglalásában az a körülmény, hogy számos ponton elkanyarodik korábbi, nagyjában s egészében WICHMANN-t ismétlő 1933-i véleményétől (csupán a *-t*-elem lokatívuszi minősítését tartotta meg WICHMANN tanításából). Véleménykülönbségét burkolt formában közölte, egyáltalán nem foglalt határozottan állást a problematika megítélésében, de

⁵ Практический вотско-русский словарь. Ижевск, 1930.

implicit megfogalmazásai is azt jelentik, hogy a prosekutívusz — tranzitívusz probléma új mederbe terelődött, tehát közelebb jutott az újraértékeléshez és megoldáshoz.

7. 1948-ban D. V. BUBRIH szolgáltatott újabb adatokat témánkhoz. Zürjén nyelvtani vázlatában (KRSz. 231—296) egyetlen prolatívuszi esetről nyilatkozik (*переходный падеж*-nak nevezi), amelynek két allomorfja van: *-öd* és *-ti*. Mint példáiból kiderül, ezeket fakultatív változatoknak tekinti: *muna mujasöd* ~ *mujasti* „megyek a földeken”, *pyri vošsa öžžösöd* ~ *öžžösti* „beléptem a nyitott ajtón”, *bošti sijös kiödys* ~ *kitiys* „kézen fogtam őt”. Adatainak forrásait nem tüntette föl. Ezt különösen azért fájlaljuk, mert az első kettővel szemben harmadik példamondatának fakultatív alternációja fiktív és abszurd. Egy esztendővel később a zürjén irodalmi nyelv grammatikájáról írott munkájában tételesen is kijelentette, hogy az *-öd* és *-ti* alakokat fakultatív változatoknak tekinti.⁶

Ez utóbbi kérdéssel részletesen kell majd foglalkoznunk, s akkor meglátjuk, hogy BUBRIH állítása elnagyolt és kissé félrevezető általánosítás.

8. Az 1950-es évek elején a finnugor komparativisztika egyik markáns egyénisége, LAKÓ György foglalkozott több tanulmányában a vizsgált zürjén és votják ragok problematikájával.

81. 1950-ben jelent meg „Zur Frage des permischen Prosekutivs und Transitivs” című értekezése (SUST. XCVIII, 219—243), amelyben a két rag jelentését elemezte, és ebből próbálta kideríteni eredetüket. WICHMANN nyomán LAKÓ is két esettel számolt:

(1) prosekutívusz (ragja: zürj. *-öd*, votj. *-ti*)

(2) tranzitívusz (ragja: zürj. *-ti*, votj. *-ti*).

A votják *-eti* ~ *-yti* rag nem szerepel a feltüntetett adatok között. Vajon miért nem? Leíró szempontból feltétlenül figyelembe kell venni — és LAKÓ vizsgálata (legalább részben, kiindulásában) szinkron leírásnak értelmezhető. Vagy talán mégsem? Eleve történeti—összehasonlító interpretációban tüntette volna föl a fenti ragmorfémákat, s így a votják *-eti* ~ *-yti* első morfonémáját hangtörténetileg úgynevezett tövégi magánhangzónak minősítván nem tekintette azt a raghoz tartozónak? Ha igen, akkor viszont ugyanezt kellett volna tennie a zürjén *-öd* esetében is, amelynek *-ö*-ja nyelvtörténetileg egykor úgyszintén a tömorfémához tartozott, nem az esetraghoz.

81.1. A kitűnő dolgozatban LAKÓ nagy filológiai apparátussal és gondos elemzéssel vizsgálja a fönti ragok jelentését. Eredményeit a következőkben foglalja össze (i. m. 242—243):

„Die Ergebnisse unserer Erörterungen können folgendermassen zusammengefasst werden:

1. zwischen dem Prosekutiv und dem Transitiv lässt sich in den meisten Fällen ein feiner Bedeutungsunterschied feststellen oder m. a. W. der Verwendungskreis der beiden Kasus weicht im allgemeinen voneinander ab. Da zwischen dem Prosekutiv und dem Transitiv auch ein formeller Unterschied konstatiert wurde, müssen der Prosekutiv und der Transitiv als zwei ursprünglich verschiedene Kasus angesehen werden;

⁶ «Употребление *-öd* и *-ti* как показателей переходного падежа совершенно безразлично» (BubrGr. 53).

2. mit der Hilfe des Prosekativs und des Transitivs werden im allgemeinen verschiedene Aspekte des verbalen Prädikats ausgedrückt. In den Prosekativsätzen kommt oft eine kursive Handlung zum Ausdruck, deren zeitliche und örtliche Grenzen unbestimmt sind. Die Bedeutung des Prosekativs ist eine prolativische;

3. in den Transitivsätzen kommt meist der terminativische Aspekt der Handlung zum Ausdruck. Der Transitiv bezeichnet den Schauplatz der an einen bestimmten Punkt oder an einen engen Raum gebundenen, sowohl örtlich als zeitlich beschränkten Handlung. Er dient oft als einfacher Lokativ oder gibt eine bestimmte Richtung an. Der Transitiv ist seinem Ursprung nach eine Art Lokativ, hat aber oft eine prolativische Färbung erhalten;

4. die heutigen Funktionen des Prosekativs und des Transitivs sind einander ähnlich, eben darum machen sich manchmal in ihrem Gebrauch gewisse Schwankungen bemerkbar. Es ist möglich, dass die Ursachen dieser Schwankungen zum Teil bereits in der urpermischen Sprache zu suchen sind;

5. der Gebrauchskreis des substantivischen Transitivs ist im Syrjäni-schen viel enger als im Wotjakischen. Es ist möglich, dass im Syrjäni-schen im Gebrauch des Transitivs zugunsten anderer Kasus gewisse Verschiebungen stattgefunden haben. Andererseits ist es wahrscheinlich, dass sich der Anwendungskreis des Transitivs im Wotjakischen im Vergleich zu den urpermischen Verhältnissen gewissermassen erweitert hat."

81.2. Számos kitűnő megfigyelésének teljes elismerése mellett LAKÓ módszertani eljárásához és következtetéseihez néhány apró megjegyzést kell fűznünk.

81.21. Alább részletesen elemezzük majd a két vitatott esetrag jelentését, s annak során kiderül, hogy mennyi közöttük a morfoszemantikai egyezés és eltérés. Az eredmény azonban nem fogja támogatni LAKÓ szemantikai megállapításait. A ProsCx és TransCx jelentései között csak egyetlen ponton létezik lényeges szemantikai eltérés, egyébként csupán stilisztikai különbség áll fenn közöttük. Amiben lényegesen eltérnek, az nem jelentéskörük, hanem egyrészt hangalakjuk, másrészt nyelvjárási elterjedtségük. A válaszfal tehát elsősorban nem morfoszemantikai, hanem morfológiai és nyelvföldrajzi tényezőkből emelkedik.

81.22. Ebből következően: a „prosekatívusznak” valóban „prolatívuszi” jelentése (is) van (kérdés, mit értünk az egyikén és mit a másikon), ámde a „tranzitívusznak” nemkülönben (kérdés, mit tekintünk akkor tranzitívuszi jelentésnek). Az utóbbiról LAKÓ azt állítja, hogy „er dient oft als einfacher Lokativ”. Nos, ha zürjén vagy votják mondatokat magyarra vagy németre fordítunk, a bennük szereplő tranzitívusz a magyar, illetve német szövegben gyakorta *hol?* kérdésre felel majd, ez igaz. Tegyük hozzá: ugyanez vonatkozik a „prolatívuszi jelentésű” prosekatívuszra is. Például:

a) z ü r j é n

- (1) *daduv iskovtis vež nič vyrti, ženydík turuna ver oťajasti*⁷ „A részarvasszán siklott a zöld zuzmón, a kurta fűvel benőtt földnyelveken” (Rasszk. 81).

⁷ A példamondatokban szereplő ritkítás itt és a továbbiakban tőlem származik; ha nem, azt jelezni fogom.

- (2) *börvylyn loktyšlön körjas byllö lebžisny sy n ö d t i y s* „A hátul érkezőnek a rénszarvasai szinte röpültek a levegőben” (Rasszk. 87).
 (3) *kodi tajö t u j ö d munas, sijö kulas* „Aki ezen az úton megy, az meghal” (Fok. II, 45).

b) votják

- (1) *k a m t i paroxot lökte* „Auf der Kama kommt ein Dampfschiff” (Munk. III, 337).
 (2) *so šuresti lökte bajar* „Auf dieser Strasse kommt ein Bojare” (Munk. III, 168).
 (3) *tače murt veš du n ě e t i völkkoz* „Az efféle ember el fog terjedni az egész világon” (Munk. II, 54).

81.23. Nem egy finnugor nyelvész volt és van, aki tiszteletreméltó alapos-sággal foglalkozott egy-egy finnugor nyelvvel úgy, hogy ismereteit kizárólag szótárakból, nyelvtankönyvekből és szöveggyűjteményekből meríthette, az élő, valóságban beszélt nyelvvel nem volt módja megismerkedni. Ennek óhatatlan következménye, hogy az adott nyelv a közvetett megismerés miatt ilyen vagy olyan mértékben holt nyelv marad a kutató számára, amelyhez csak a segédkönyvekben szereplő értelmezések, fordítások, tehát mindig egy másik, idegen nyelv jel- és jelentérendszerének közvetítésével férközhet hozzá. Ez pedig — jól tudom magam is — sokszor zavaróan hat és megnehezíti a tanulmányozott nyelv objektív tényeinek, összefüggéseinek helyes felismerését. Jelen esetben: ami a magyar vagy német nyelvben *Wo-kasus*, az a zürjénben és votjákban nem az. A *wo?* és *welchen Weg entlang?* lényeges szemléleti és nyelvi oppozíciójára főtebb utaltunk már (lásd 2. pont). WICHMANN elhanyagolta ezt és helytelen következtetésekre jutott, UOTILA és LAKÓ az ő nyomán járt, a tévedésben is logikusan: a tranzitívusz egy „einfacher Lokativ”, s ebből következően eredetileg is az volt („der Transitiv ist seinem Ursprung nach eine Art Lokativ”). Hogy mi volt, mi nem volt, majd a további vizsgálatok döntik el. Egy bizonyos: ma mindenesetre nem az.

81.24. LAKÓ a ProsCx és TransCx között morfoszemantikai különbségeket látott. Következő lépése: „Da zwischen dem Prosekutiv und dem Transitiv auch ein formeller Unterschied konstatiert wurde, müssen der Prosekutiv und der Transitiv als zwei ursprünglich verschiedene Kasus angesehen werden”. Ez a következtetés módszertani meggondolásokból szerfőlött elgondolkodtató. LAKÓ adatközlései szerint a votják ProsCx és TransCx egyaránt *-ti*, akkor pedig nincs közöttük alaki különbség (ha azonban az *-eti ~ -yti* alternánsokat is figyelembe vesszük, tisztázandó az utóbbiak és a *-ti* mai és egykori morfológiai viszonya). A zürjén *-öd* és *-ti* között az alaki különbség valóban fennáll a mai nyelvállapotban. De a jelenkori morfológiai eltérés nem feltétlenül jelent eredeti kéttősséget, még csak elvi síkon sem, gyakorlatilag pedig — mint látni fogjuk — még kevésbé: a mai helyzet nem vetíthető vissza maradéktalanul egy korábbi, évezredekkel előbbi nyelvállapotba. Itt a szinkronia és diakronia veszélyes összekeveredéséről van szó, s féltő, hogy a módszertanilag nem megnyugtató eljárás téves eredmények szülőjévé válik. Különböző korú nyelvállapotokat nem szabad egy síkon vizsgálni, különböző nyelvi területek között (pl. szemantika és morfológia) sem szabad elmosni a határokat, mert következtetéseink lehetnek tetszetősek, de helyesek aligha.

82. 1951-ben „Az egyszerű ragok keletkezésének kérdéséhez” című értekezésében LAKÓ ugyanezt a témát fejtegette (MTA I. OK. 210—223): „Nincs okunk arra, hogy WICHMANN véleményének a helyességében kételkedjünk, azaz: nincs semmi akadálya annak, hogy a permi *-ti* transitivusrag *-t* elemét az ugor nyelvek *-t* locativusragjával rokonítsuk” (i. m. 210). Mint láttuk s méginkább látni fogjuk, ennek bizony van akadálya, nem is csekély. De a cikkből kiderül, hogy szerzőjét valójában már nem is a permi nyelvek vitatott ragjainak tisztázása foglalkoztatja, hanem egy távolabbi időkre mutató fikció. Bizonyítva látta, hogy az ugor **t* LocCx és a permi *-ti* TransCx genetikusan azonosak; hozzátette, hogy ZSIRAI a finn *nyt* adverbium végén ugyancsak (nagy óvatosan finnugor korinak tartott) LocCx-ot keresett, HAKULINEN pedig (SKRK. I, 95) a finn *nyt* és *amut* alapján egyenesen uráli eredetűnek deklarálta ezt a ragot (*horribile dictu*: a mű idézett — első — kiadásában mindössze két finn példa alapján!). LAKÓ megjegyzi, hogy az utóbbi elképzeléseket a finnugor nyelvészek nem kis része kételkedéssel fogadta. „De ha UOTILA és az én vizsgálódásaim alapján elfogadjuk azt a véleményt, hogy a permi *-t* transitivusrag összetartozik az ugor *-t* locativusraggal, akkor szerintem e tartózkodó álláspontnak mindkét oka kiküszöbölődik: 1. ha a permi *-t* rag csakugyan ide tartozik, akkor a *-t* locativusrag a finnugorság nyugati ágában is képviselve van, 2. ha a *-t* rag a nyugati finnugorságban egyébként is megvan, akkor már jóval nagyobb a valószínűsége annak, hogy az említett finn adverbiumok *-t*-je is kapcsolatban van a permi—ugor *-t* locativusraggal, s így e rag finnugor volta már jó okkal feltehető. Mindehhez kiegészítésül itt röviden csak annyit kívánok még hozzátenni, hogy szerintem a finnugor *-t* locativusrag folytatásai a mordvin és a mari formanskészletben is kimutathatók, s ezért a következőkben a *-t* locativusraggal mint finnugorkori formanssal számolok” (i. m. 211). Mordvin és cseremisz példát ugyan egyet sem közölt e cikkében (ezeket egy másik tanulmányában publikálta: ALH. I, 347—371), de megszületett a nagy hipotézis: tévesen megítélt permi jelenségekből elindulva egy puszta kijelentés a finnugor alapnyelv esetrendszerének teljes jogú tagjává avatta a **t* LocCx-ot. Erről az ugródeszkről azonban ismét tovább lendült a cikk: BALLY és RAVILA elmélete alapján a paleolingvisztika mélyvizébe ívelt s a finnugor LocCx-ok preuráli eredetét kezdte feszegetni.

A dolgozatunk témáját képező permi ragok kutatása azonban oda kanyarodott vissza, ahol 1926-ban stagnált: WICHMANNhoz.

83. Egy esztendővel később LAKÓ újabb cikkben ismételte meg véleményét (NyK. LIII, 14—23. és ALH. I, 347—371). Korábbi álláspontjához képest egy újdonságot találunk benne: fölvetette a zürjén *-öd* rag eredetének kérdését és ezzel kapcsolatban nem fogadta el WICHMANN 1926-i magyarázatát; a rag *-d* elemét illetően inkább finnugor *-nt* előzményre gondol, lehetségesnek tartva, hogy az a magyar *ide, oda* lativuszok mássalhangzójával azonos (NyK. LIII, 20). Legyen szabad ismét egy módszertani ellenvetést tennem: egy mai zürjén és egy mai magyar *e l e m e t* nehéz összerokonítani anélkül, hogy ne tisztáznók mindkettő helyét és szerepét a maga rendszerén belül, továbbá a két rendszer egymáshoz való viszonyát. Az efféle összeházasítás bizony ötlepszerű marad, meggyőző ereje csekély. Egyebekben LAKÓ fő célkitűzése e tanulmányában is a **t* LocCx finnugor kori meglétének bizonygatása.

9. Az 1950-es évek derekától kezdve látott napvilágot több zürjén és votják mű, amelyek — legalább részben — elősegítették a témánkat képező probléma tisztázását leíró síkon.

91. A mai zürjén irodalmi nyelv 1955-ben megjelent grammatikája (Szovr.) a főnévragozásban BUBRIHhoz hasonlóan egy esetet tüntet föl *переходный надеж* néven, amelynek két szuffixuma van: *-öd* és *-ti*. Ezek az alakok olykor szabadon felcserélhetők (*muna vöröd ~ muna vörti* „megyek az erdőn át”), de nem mindig, mert létezik például *nuödö ki ö d y s* „k é z e n fogva vezet” vagy *kajö pos k ö d* „felmegy a lépcsőn”, de nincs *nuödö kiti y s* vagy *kajö posti* (i. m. 145).⁸ Ezek szerint az *-öd* és *-ti* nem fakultatív alternánsok, de az is kétséges, hogy egyáltalán egy Cx két allomorfjának tekintendők-e vagy két különböző ragnak. Ezt a kérdést a nyelvtankönyv sajnos nem tisztázta. Az 1961-ben megjelent zürjén—orosz szótár (KomiSzl.) nyelvtani összefoglalása is csak annyit mond, hogy az *-öd* és *-ti* legtöbb esetben felcserélhető egymással, ámde nem mindig (i. m. 867).

92. A másik, úgynevezett permjáki irodalmi nyelv 1962-ben megjelent grammatikája szerint (KPJa) ez a nyelvváltozat *переходный надеж* néven csak egy ragot ismer: *-öt*. Sok gondot okoz ennek allomorfja a determinált (birtokos személyjeles) paradigmában: *kiöttlam* „a kezemen végig”, *koköttlas* „a lábán végig” stb. (i. m. 192, 202). Ennek kérdéseit alább a maga helyén kíséreljük meg elemezni (lásd 13.11. és 13.12., valamint 18.11—18.14. pont).

93. A votják irodalmi nyelv grammatikája 1962-ben jelent meg (UdmGr.). Ez a mű *переходный надеж* néven ugyancsak egy esetet vesz föl a főnévragozásba, amelynek ragja BSG— helyzetben *-eti* vagy *-ti*, BPI— helyzetben pedig *-ti*:

<i>gurteti</i>	„házon át”	<i>gurtjosti</i>	„házakon át”
<i>busyjeti</i>	„réten át”	<i>busyosti</i>	„réteken át”

Hogy az előbbi alternáció fakultatív-e, vagy ha nem, mikor, mitől függően melyik allomorf jelenik meg, erről a nyelvtankönyv hallgat (i. m. 110). A főnévragozási táblázatokat áttekintve (i. m. 87—89) bizonytalanságunk csak fokozódik, mert a determinált ragozásban a következő képet látjuk:

	Bsg__	BPI__
ProlCx&Px1Sg	-etim	-ytim
ProlCx&Px2Sg	-etid	-ytid
ProlCx&Px3Sg	-etiz	-ytiz
ProlCx&Px1Pl	-etimy	-timy
ProlCx&Px2Pl	-etidy	-tidy
ProlCx&Px3Pl	-etizy	-tizy

94. Az 1956-ban megjelent orosz—votják szótár (RUSzl.) nyelvtani melléklete azonban három esetben eltér a fentiektől (i. m. 1301), amennyiben BPI— helyzetben

ProlCx&Px1Sg	-tim
ProlCx&Px2Sg	-tid
ProlCx&Px3Sg	-tiz

⁸ A két példamondat közül az egyik helyes, a másik azonban téves. A *nuödö kiti y s* mondat valóban abszurd, ebben a disztribúcióban csak az *-öd* rag jelenhet meg (lásd 13.3 és 14.31. pont). A *kajö posköd* mondatnál szemben viszont a *kajö posti* nem abszurd; ebben a disztribúcióban a *-ti* rag megjelenhet. Például: *köl asyvnas najö petisny vož, no komyn kilometr kuža võrsa ordymti kajny loi vel dyr* „Noha reggel korán elindultak, a harminc kilométer hosszú erdei ösvényen fölfelé haladni mégis eléggé sokáig tartott” (Rasszk. 104).

Van-e tehát *-yti* allomorf vagy nincs, ha pedig van, milyen környezetben jelenik meg? Említett forrásainkból nem kapunk rá választ (az utóbbi kérdésekre, sajnos, másokból sem).

10. 1963-ban újabb összehasonlító nyelvész, B. A. SZEREBRENNYIKOV foglalkozott e kérdéskörrel is a permi nyelvek történeti alaktanával foglalkozó könyvében.⁹ A szerző a zürjén – votják proszekutívusz – prolatívusz – tranzitívusz szakirodalmát ismeri BEKÉTŐL LAKÓIG, ismerteti is, megjegyzést azonban nem fűz az előtte elmondottakhoz (i. m. 19–22). Ami a maga véleményét illeti, azt olyan módszerrel fejtí ki, amely élesen eltér az uráli összehasonlító nyelvészet hagyományos eljárásaitól is, a korszerű belső rekonstrukciós kísérletektől is. Közléseiben nem találunk bizonyítást, érvelést vagy legalább magyarázatot, ehelyett a szerző *ex cathedra* kinyilatkoztatások formájában közli olvasóival véleményét (i. m. 58–60). Az ilyen eljárás azonban – legalábbis énreám – a legkisebb mértékben sem képes a tudományos meggyőzés erejével hatni.

11. Ilyen és ennyi előzmény után kérünk perújrafelvételt a prolatívusz-nak, proszekutívusz-nak, illetőleg tranzitívusz-nak minősített zürjén és votják esetragok ügyében. Három síkon vizsgáljuk felül a problémát. Mindenekelőtt nélkülözhetetlennek tartjuk az esetragok pontos leírását. Ezt követheti a retrospektív belső rekonstrukció, majd ennek eredményeit vizsgáljuk felül a külső rekonstrukció segítségével. A munkánk során követetít alapelvekről, módszertani elgondolásokról fölösleges szólni: kiderülnek azok dolgozatunkból.

II. Leíró vizsgálatok

12. A zürjén *-TI* rag

12.1. Alakja a zürjén irodalmi nyelvben és nyelvjárásokban egyöntetűen *-ti*. A permják irodalmi nyelv és nyelvjárások főnévragozása ma ezt a ragot nem ismeri.¹⁰ Pozíciója a determinált ragozásban B Px. Névutók, határozószók végződésekként is gyakran feltűnik a zürjén nyelvtérület egészén, beleértve a permják nyelvjárásokat is. Alakja az utóbbi esetekben is legtöbbször *-ti*. Ha azonban a *börti* (*~börti*), *sörti* *~serti* (*~sörti*) változatok *-ti* szegmentumát azonosítjuk a *-ti*-vel (mást pedig nem tehetünk), akkor mindkettőt egy *-TI* morféma alternánsainak kell minősítenünk.

12.2. A rag jelentését az alábbi példák alapján tisztázzuk.

(1) *kompas izobretitöm böryn kutisny plavajtny okeanjas ti* „Az iránytű feltalálása után kezdtek hajózni az óceánokon” (Geogr. 3).

(2) *sijö vetlis sečöm me st a j a s ti, kytčö ez na volyvy ni őti jevropejec* „Olyan helyeken járt, ahová még egyetlen európai sem jutott el” (Geogr. 5).

(3) *una lyda jujas löňa vizuvtöny st e p j a s ti, pröjditny poztöm v ö r j a s ti* „Számos folyó hömpölyög át a steppéken, az áthatolhatatlan erdőkön keresztül” (Geogr. 27).

⁹ Историческая морфология пермских языков. Москва, 1963.

¹⁰ V. I. LUTKIN szerint a permják irodalmi nyelv főnévragozásában is honos a *-ti* rag: *vörti* (*~vörti*) „erdőn át” (KJaDial. 44). A KPJa. (193, 201–202) nem erősíti meg ezt az adatot; a *-ti* morfémát csak névutók és határozószók végén ismeri (i. m. 293–295, 299, 306). Az utóbbi jelenségre magamnak is számos adatom van, az előbbire azonban egy sincs.

(4) *gōra pōkatjasyn vižōny skōtōs, medšasō yžjasōs, kodjas kokñia vetlōny pōkatjasti* „A hegyoldalakon jószágot legeltetnek, leginkább juhokat, amelyek könnyen mozognak a lejtőkön” (Geogr. 37).

(5) *amazonka vizutvō zev yžyd ravñinati* „Az Amazonas egy igen nagy síkságon folyik végig” (Geogr. 46).

(6) *zev gyyrš sudnojas vetlōny morejasti da okeanjas ti bydlaō* „Igen nagy hajók járnak a tengereken és óceánokon mindenfelé” (Geogr. 65).

(7) *buržyk-injasti vōvsō nyv vōlis rōdjōn* „A jobb helyeken a leány ügetésre fogta a lovat” (Rasszk. 37).

(8) *vo kyž vit sajyn udajtcylis menym prōjditny tajō mestajastis* „Amúgy huszonöt esztendővel ezelőtt volt alkalmam végighaladni ezeken a helyeken” (Rasszk. 63).

(9) *bōrvylyn loktyšlōn kōrjas byttō lebžisny synōdtis* „A hátul érkezőnek a rénszarvasai szinte röptek a levegőben” (Rasszk. 87).

(10) *pu-jyljastis jōl-pelsa vajeni* „Über den Wipfeln der Bäume bringt man einen Zuber Milch” (Fok. III, 209; FV).

(11) *čaže jur-vyltim šebraša . . . jur vyltis miļōda šebrašis* „Gleich werde ich die Decke über den Kopf ziehen . . . Die miļōda zog sich die Decke über den Kopf” (Fok. III, 280; FV).

(12) *ez mun tuj vyti, a sija pramo vozduktis munis. vyliti, vyliti kyčōtis* „Nem úton ment, hanem egyenesen a levegőben ment. Magasan, magasan elkanyarodott” (Réd. FV).

(13) *toko nya, kod unžykse ole ōštakjas kostyn, koknyd pomlaš i kor oz kō kejōny vati, kōmalenys űukivaj, ōštak kōmkot* „Csak azok, akik javarészt osztjákok között laknak, a könnyűsége miatt és amikor nem kell vízben gázolni, húznak a lábukra űukivajt, ezt az osztják lábbelifélét” (Vász. Iž).

(14) *šor vizutvō kyk beregkosta u glu bļēñijeti, kodi šušō šorlōn ruslōn. šor vizutvō vižjas vyvti, suk vōrjasti* „A patak a két part közti mélyedésben folyik végig, amelyet a patak medrének neveznek. A patak réteken, sűrű erdőkön folyik át” (Geogr. 44).

(15) *munisny šorōd, munisny vōrōd, munisny dērevñati* „Általmentek a patakon, általmentek az erdőn, végigmentek a falun” (Plesz. 78).

(16) *kyt vetlīn-munīn? me vetli-muni daj sarapulati* „Merre jártál-keltél? Szarapulban jártam-keltem én” (Réd. FV).

(17) *vorotati vōlōn pyrisny* „Lóval mentek be a kapun” (Plesz. 72).

(18) *sitantis čynys pete, vomtis ōgyr kišše* „Az ülepén át füst száll ki, a száján át parázs potyog ki” (Réd. FV).

(19) *ōšīñtiyd volyvlō nyv dorad* „Az ablakon át jár be a lányhoz” (Réd. AV).

(20) *ašnys pyrasny saraj ōžōstis* „Sie gehen durch die Heubodentür hinein” (Wichm SV. 111; Peč).

(21) *medym sudnojasly ez kov kyčvtny, panamskōj da sueckōj perešejekjasti kodjisny morskōj kanaljas* „Hogy a hajóknak ne kelljen kerülni, a panamai és szuezi földszorosokon át tengeri csatornákat ástak” (Geogr. 60).

(22) *dađuv iskvtis vež nič vyvti, žēnydīk turuna verōlajasti* „A rénszarvasszán siklott a zöld zuzmón, a kurta fűvel benőtt földnyelveken” (Rasszk. 81).

(23) *kōl asyvnas najō petisny vož, no komyn kilometr kuža vōrsa ordymti kajny loi vel dyr* „Noha reggel korán elindultak, a harminc kilométer hosz-

szű erdei ösvényen fölfelé haladni mégis eléggé sokáig tartott" (Rasszk. 104).

(24) *kujim tuj-v e ž t i kutisny munny kujim bagatyr* „A hármas keresztúton három hős kezdett menni" (Fok. II, 128; Sz).

(25) *kor beregys kučas jizny i jutyys kučas munny šuga, plavajtem eštas* „Amikor a part kezd befagyni és a folyón megindul a vékony jég zajlása, a kerítőhálóval folytatott halászat véget ér" (Vász. Iž).

(26) *jevropa da azija kostyn granica prōjđiti uralskōj gōra jasti, ural ju kuza, kaspijskōj moreti, kavkazskōj gōra jasti, čornōj moreti* „Az Európa és Ázsia közti határ végighalad az Urál hegyein, az Urál folyó mentén, a Kaspi-tenger mellett, a Kaukázus hegyein, a Fekete-tenger mentén" (Geogr. 26).

(27) *šapka puktis jurō i petis: kučōm stōrōnati loktis, seti i bōr muni* „Fejébe nyomta a sapkát és kiment: amelyik oldalon jött, arra ment visszafelé is" (Plesz. 66).

(28) *mōdis berōgti munny* „Megindult a part mentén" (Fok. II, 73; AV).

(29) *volas belej, volas krasnej, tati pečeratiys vellis* „Jött a fehér, jött a vörös [hadsereg], errefelé, a Pecsora mentén vonult" (Vász. Iž).

(30) *me kotrali magazi n jasti, no khīgays vuzasyn abu* „Végigszaladtam a boltokon, de a könyv nem kapható" (Vász. Iž).

12.3. A fentiek alapján a rag jelentését így fogalmazhatjuk meg: a *-TI* rag azt a helyet jelöli, ahol a mozgás, cselekvés végighalad, végbemegy, nevezetesen:

(1) valamely szilárd, cseppfolyós vagy gáznemű közegen, felületen, területen át, keresztül, végig (lásd 1—13. példa).

(2) A talajból kiemelkedő — természetes vagy mesterséges eredetű — tárgyak között áthaladva (lásd 3. és 14—16. példa).

(3) Valamely körülhatárolt nyíláson át, keresztül (lásd 17—20. példa).

(4) Valamely sávon, útvonalon történő, annak irányával megegyező mozgás (lásd 14. és 21—25. példa).

(5) Valamely terület, felület vagy sáv mentén történő mozgás (lásd 26—29. példa).

(6) Egyik helyről a másikra haladó szakaszos mozgás (lásd 30. példa).

13. A zürjén -ŌD rag

13.1. Allomorfjai: *-ōd* (zürjLit és a nyelvjárások zöme)

-ed (FV, Iž)

-ōt (PLit és nyelvjárások)

-ōl' (Iny, Ony)

-et (Ja)

A főnévragozáson kívül névutók és határozószók végén is azonosítható rag. Pozíciója a determinált ragozásban: B Px. Ennek modellje a zürjén irodalmi nyelvben:

kerkaōdym „házamon át"

kerkaōdyd „házadon át"

kerkaōdys „házán át"

kerkaōdnym „házunkon át"

kerkaōdnjd „házatokon át"

kerkaōdnys „házukon át"

13.11. Ehhez viszonyítva a permják nyelvjárások és irodalmi nyelv eltérő képet mutatnak:

1.	2.	3.	4.
- <i>õlim</i>	- <i>õllim</i>	- <i>õltam</i>	- <i>õtjam</i>
- <i>õlit</i>	- <i>õllit</i>	- <i>õllat</i>	- <i>õtjat</i>
- <i>õlis</i>	- <i>õllis</i>	- <i>õllas</i>	- <i>õtjas</i>
- <i>õlinym</i>	- <i>õllinym</i>	- <i>õllanym</i>	- <i>õtjanim</i>
- <i>õlinyt</i>	- <i>õllinyt</i>	- <i>õllanyt</i>	- <i>õtjanit</i>
- <i>õlinys</i>	- <i>õllinys</i>	- <i>õllanys</i>	- <i>õtjanis</i>

Az első modell az Iny nyelvjárás determinált ragozásában ismeretes (WUot. 403—405), a második a KK és Iny, a harmadik a KK és Iny nyelvjárásban meg a permják irodalmi nyelvben (KPJa. 193, 202; DialChr. 42), végül a negyedik a jazvai tájnyelvben (KJaDial. 46). A KK és Iny területen a két változat, úgy látszik, a fakultatív alternáció viszonyában áll.

13.12. Az indeterminált és determinált alakok szembenállása nehéz kérdéseket vet föl. Az utóbbi paradigmában mindegyik toldalékszegmentum egy Cx&Px együttese. Ha viszont az -*õt*, -*õl*, -*õt* Cx-ot azonosítván a Cx&Px szegmentumok megfelelő komponensével a fennmaradó részt Px-nek minősítjük, abszurd eredményre jutunk, mert

$$\& \begin{bmatrix} im \\ tim \\ tam \\ jam \end{bmatrix} \neq Px1Sg \text{ stb.}$$

Egyetlen lehetséges megoldás, hogy a kérdéses szegmentumokat a Px-okhoz viszonyítjuk, amelyek hasonló pozíció esetén a következő formában jelennek meg:

- <i>m</i>	- <i>nym</i>	(Ja - <i>nim</i>)
- <i>t</i>	- <i>nyt</i>	(Ja - <i>nit</i>)
- <i>s</i>	- <i>nys</i>	(Ja - <i>nis</i>)

Következésképpen az előttük megjelenő szegmentumrész a Cx allomorfja Px helyzetben:

$$\& \begin{bmatrix} õli \\ õlli \\ õlla \\ õlja \end{bmatrix} \& = \& \begin{bmatrix} õt \\ õl \\ õt \end{bmatrix}$$

Az indeterminált és determinált ragozásban megjelenő összes allomorfot összegezzük -*ÕD* szimbólummal.

13.2. A rag jelentését állapítsuk meg a következő adatok vizsgálata alapján.

(1) *tajõ p u s t y ñ a õ d y s vizuvtõny sõmyn kyk ju: amu-darja da syr-darja* „Ezen a pusztaságon csak két folyó folyik keresztül: az Amu-Darja és a Szir-Darja” (Geogr. 54).

(2) *tõlyš nol kytisny korabljas tajõ o k e a n õ d y s* „Mintegy négy hónapig úsztak a hajók ezen az óceánon át [Magellán hajói a Csendes-óceánon] (Geogr. 69).

(3) *polušarijejas karta vylyš korskõj leńingrad kar. petkõdlõj tajõ karyslyš meridiansõ da parallelsõ. kučõm mestajasõd najõ munasny (kučõm svet jukõnj asõd, morejasõd, nizmennoštjasõd, ploskogorejasõd, gõrajas vomõn, jujas vomõn, da s.v.)?* „A féltékék térképén keressétek meg Leningrád városát. Mutassátok meg e város délkörét és szélességi körét. Milyen helyeken mennek át ezek (mely világrészekeken, tengereken, alföldeken, fennsíkokon, hegyeken keresztül, folyókon keresztül stb.)?” (Geogr. 76).

(4) *utka drõghitis, uvan čurgõdis kokjassõ, ševgõdõm bordjassõ võrõdtõg dyr šlyvgis vozduxõdys da va vylõ šlophitcis* „A kacsza megrázkódott, lefelé nyújtotta a lábát, kitárt szárnyakkal mozdulatlanul zuhant a levegõben és a vízre csapódott rá” (Rasszk. 38).

(5) *sija sa dedys kučas gulajtny* „Sétálni kezd a kertben” (Vász. Iž).

(6) *lymedys võli koknyd vetlõny* „Könnyű volt a havon járni” (Vász. Iž).

(7) *nija bockayn ujõnõ o k e a n õ t* „Egy hordóban úsznak az óceánon” (Réd. Iny).

(8) *nem ez kolčy kerny, kyž veškyta munny va õt t a s* „Nem maradt más hátra, mint egyenest átlábolni a vizen” (Réd. Iny).

(9) *pyrõmaš pereme n a õ t* „Keresztülmentek az ösvényen” (IFSzb. VII, 36; Ony).

(10) *ašlam nol jortkõd tajõ võrjasõdys piškõdci ežva vylõ* „Négy társammal együtt ezeken az erdõkön keresztül vergõdtem át a Vicsegdához” (Rasszk. 31).

(11) *vetlõnõ bydlati võrjasõdys* „Sie gehen überallhin durch die Wälder” (Fok. III, 46; Le).

(12) *tujys võõma kuž võrrezõ t* „Az út hosszú volt az erdõkön át” (Vász. Iny).

(13) *kutas vužny v õ l õ s t õ d* „Er beginnt durch das Dorf hindurch zu fahren” (Fok. III, 426; KV).

(14) *sokolov tuj vyvsañ kežis školalañ, icõtik ka l i t k a õ d pyris školasa dvorõ* „Szokolov az útról lefordult az iskola felé, a kis kertajtón át belépett az iskolaudvarra” (Rasszk. 55).

(15) *vižede õ ši n e d i s* „Er schaut durch das Fenster” (Fok. III, 173; FV).

(16) *õ b e s e d y s oz vetlynys, etyi mõdlati ruž vyjym da seti pyre!* „Az ajtón át nem járnak, hanem errefelé a másik oldalon van egy lyuk, azon gyertek be!” (Vász. Iž).

(17) *uškõdciš regydzjyk ro ž õ d y d* „Hamar rohant a nyíláson ki” (Fok. II, 124; Sz).

(18) *šor panydaš mõd šorkõd, najõ õtlaasõny da vizvõtõny õli ru s l o õ d* „A patak találkozik egy másik patakka, egyesülnek és egy mederben folynak tovább” (Geogr. 44).

(19) *pro l i v j a s õ d sudnojas munõny õli morešañ mõd moreõ* „A tengerszorosokon keresztül mennek a hajók egyik tengerről át a másikra” (Geogr. 60).

(20) *sija tuj õ t ro c mort munõm* „Den Weg daher zog ein Russe” (WichmSV. 142; Iny).

(21) *kordilery — medsa kuž gōrajas, nalōn xrebetjasys kyššōny tixōj okean pōlōn ševernōj da južnōj amerikālōn rytyvvyv beregjasōd* „A Kordillerák a leghosszabb hegyek; vonulataik a Csendes-óceán mentén húzódnak Észak- és Dél-Amerika nyugati partjain végig” (Geogr. 36).

(22) *kyltō motys va ōtllas, beregōtllas* „Elúszik a motring a vizen, a part mentén” (Réd. KK).

(23) *te estī bōked mun!* „Erre oldalt menj!” (Vász. Iž).

(24) *vetvōtōny gōšlītītōn nywkays rod n a ōt* „Járkálnak vendégeskedve a leány rokonainál” (Réd. Iny).

(25) *naje čajnejedi bydlati vetlasnys* „Járkálnak a teaház[ak]-ban meg mindenfelé” (Vász. Iž).

(26) *čoja-voka zyr voropōd boštasny* „A testvérek a nyelénél fogják a lapátot” (Fok. II, 102; Sz).

(27) *ōš dinō vois, domōdys trakhitis* „Odaért az ökörhöz, megrántotta a kötőfékszáránál” (Fok. II, 118; Sz).

(28) *sije pondasni tošedis šyledni* „Man beginnt ihm den Bart zu streicheln” (Fok. III, 338; FV).

(29) *ivan kyk pelōdys kutis* „Ivan packte es an beiden Ohren” (Fok. III, 353; Vm).

(30) *boštōm kyknan kinas tuš a ōtllis* „Mindkét kezével megmarkolta a testénél fogva” (DialChr. 42; KK).

13.3. A rag jelentését a következőképpen összegezhethetjük: azt a helyet jelöli, ahol a mozgás végighalad, a cselekvés lezajlik, mégpedig:

(1) valamely szilárd, cseppfolyós vagy gáznemű közegen, felületen, területen át, keresztül, végig (1—9. példa).

(2) A talajból kiemelkedő — természetes vagy mesterséges eredetű — tárgyak között áthaladva (10—13. példa).

(3) Valamely körülhatárolt nyíláson át, keresztül (14—17. példa).

(4) Valamely sávon, útvonalon történő, annak irányával egyező mozgás (18—20. példa).

(5) Valamely terület, felület vagy sáv mentén történő mozgás (21—23. példa).

(6) Egyik helyről a másikra haladó szakaszos mozgás (24—25. példa).

(7) A megérintés, megfogás helye (26—30. példa).

14. A zürjén -ŌD és -TI viszonya

14.1. Mint előljáróban láttuk volt, ez a kérdés a nyelvészek, nyelvtan-írók egész sorát foglalkoztatta s késztette válaszadásra, amely azonban korántsem volt egybehangzó. Éppen ezért a probléma ma is megoldatlan és tisztázásra vár. Erre próbálunk vállalkozni most a fenti adatok alapján, a mai zürjén nyelv rendszerének összefüggéseiben, leíró síkon.

14.2. A két morféma közötti alaki különbség első pillantásra szembe-tűnik: morfonológiai összetevőik is, szerkezetük is eltérő. Ha valamely rend-szerezésben csak ezt a szempontot vesszük figyelembe, akkor a paradigmában két külön helyet foglalhatnánk le számukra.

Hiszen több összehasonlító nyelvész éppen ezt tette — igaz, nem vagy nem elsősorban morfológiai szempontok alapján, hanem morfoszemantikai — szintaktikai megfontolásból. Megállapításaik azonban (lásd 2. és 8. pont)

szerintünk nem tükrözték híven a nyelvi tényeket. Ezért dokumentáltuk főntebb viszonylag bőséges és sokrétű példaanyaggal mindkét ragmorféma jelen-tését is. Szemantikai viszonyukat a következőkben foglalhatjuk össze.

14.3. Nagyjában s egészében megegyezik mindkettőjük jelentése: azt a helyet jelölik, ahol a mozgás, dinamikus cselekvés lezajlik, végbemegy (szemben a statikus állapottal, cselekvéssel). Ebben nincs közöttük eltérés, lehetséges környezeteik megegyeznek (lásd **12.3.** és **13.3.** pont). Már-már hajlanánk arra, hogy fakultatív alternációnak tekintsük viszonyukat, s ennek alapján egy morféma két allomorfjának minősítsük őket.

14.31. Igen ám, csakhogy eme egyezéseik ellenére egy ponton eltérnek és kizáró viszonyban állnak. Írjuk fel a következő környezetet:

sijő kutis menő ki_ym
(„ő megfogott engem a kezem_”)

Nos, ebben a környezetben a *-TI* rag soha nem jelenhet meg, csak az *-ŐD*. Más szóval az utóbbi használatos (nevezzük hirtelenjében így:) *casus tactus captusque* gyanánt is, az előbbi pedig nem (lásd a **13.3.** (7) pontot). Az *-ŐD* jelölési köre tágabb: a *-TI* rag számára lehetséges minden környezetben megjelenhetik az *-ŐD* is, viszont van egy környezettípus, amelyben csak az utóbbi fordulhat elő, a *-TI* soha.

14.4. Közös vonása a két ragnak az is, hogy névszó, névutó és határozószó végén egyaránt megjelenhet. Mennyiségi eloszlásuk, előfordulásuk gyakori-sága függ a tórmorféma szófajától is, nyelvföldrajzi tényezőktől is. A permják irodalmi nyelvben és nyelvjárásokban szinte egyeduralkodói helyzetet élvez az *-ŐD*: névszón kizárólag, defektív szavak végén túlnyomóan ez jelenik meg, vele szemben a *-TI* alig néhány névutóban és adverbiumban petrifikálódott. A többi nyelvjárásban és a zürjén irodalmi nyelvben ettől lényegesen eltérő a helyzet. Főnévi esetragként mindkettő honos, de — nagy általánosságban — az *-ŐD* összehasonlíthatatlanul gyakoribb a nagyritkán felbukkanó *-TI*-vel szemben. Az irodalmi nyelvben is ez a helyzet, a népnyelvben még inkább: egyes nyelvjárásokban a *-TI* alkalmasint teljesen vagy csaknem teljesen kikopott a főnévragozási paradigmából. Érthető: helyét, szerepét tökéletesen átveszi vagy átvette a fölébe kerekedő grammatikai vetélytárs, az *-ŐD*. Rá-adásul kettőjükön kívül egész sor névutó is használatos, amely prolatívuszi — tranzitívuszi jelentésén kívül egyéb, finomabb, árnyaltabb helyviszonyla-tokat is jelöl (*kuza* „längs, entlang”, *põlõn* „längs, entlang”, *pyr* „durch, hin-durch”, *vomõn* „quer über””, *vyvti* „darüber hin”, *uvti* „darunter hin”, dorti „längs, darüber hin”, *bokti* „daneben, entlang”, *dinti* „an etwas vorbei”, *bõrti* „nach, hinter”, *õõrti* „mitten durch”, *sajtõ* „hinten vorbei” stb.). Ezek többnyire még az *-ŐD* gyakoriságának, használatának is rovására vannak — a *-TI* periférikus helyzetében játszott nyelvi szerepük ugyancsak kétségtelen.

14.41. A két rag és a velük egyenértékű névutók mennyiségi megoszlását vizsgálva elkészítettünk egy szerény igényű statisztikai kimutatást. Kiválasztottunk három, nagyjából azonos terjedelmű (100—100 nyomtatott lapnyi) korpuszt:

- (1) egy zürjén novella-gyűjteményből (Rasszk. 5—105; kb. 2236 n/lap);
- (2) egy zürjén népköltészeti gyűjtemény prózai (népmesei) szövegeiből (Plesz. 35—135; kb. 2726 n/lap);
- (3) egy zürjén földrajzi tankönyvből (Geogr. 3—103; kb. 2255 n/lap).

Mindhárom korpuszban azt vizsgáltuk, hányszor fordul elő bennük főnév végén, illetve után a *-TI*, az *-ŐD* és a velük egyenértékű névutó (*kuža*, *põlõn* stb.). Eredmény:

	<i>-TI</i>	<i>-ŐD</i>	PP
Rasszk.	6	18	52
Plesz.	6	32	44
Geogr.	23	14	46

A *-TI* rag egyedül a földrajzi szakszövegben fordul elő viszonylag gyakran, s ez érthető is: a kiválasztott szöveg sokat foglalkozik térszíni formák leírásával s a rajtuk történő haladással, mozgással, tehát szüksége van az utóbbit jelölő nyelvi eszközökre. A *-TI* aránylag gyakori megjelenését ebben a korpuszban nyilvánvalóan stilisztikai okok magyarázzák: a köznyelvben lényegesen használatosabb *-ŐD* rag, illetve a megfelelő névutók túltengése egyhangúvá, szürkévé tenné a tankönyv stílusát, amelynek azonban változatosságra, színességre kell törekednie — ezért kénytelen egy nyelvileg egyébként periferikusabb, ritkább elemet is bővebben alkalmazni. Érdemes szemügyre venni e szempontból a korpusz alábbi kis szövegrészét:

šor vizvõtõ kyk beregkosta u g l u b l e ñ i j e t i, kodi šušõ šorlõn ruslõõn. šor vizvõtõ vižjas v y v t i, suk v õ r j a s õ d. i so sijõ panydašõ mõd šorkõd. najõ õllaasõny da vizvõtõny õi r u s l o õ d. „A patak a két part közti m é l y e d é s b e n folyik végig, amelyet a patak medrének neveznek. A patak r é t e k e n, sűrű e r d ő k ö n folyik át. Egyszer aztán találkozik egy másik patak-
kal. Egyesülnek és egy m e d e r b e n folynak tovább” (Geogr. 44).

Amikor azonban ilyen (jelen esetben stilisztikai) szükségyszerűség nem áll fenn, a *-TI* főnévi rag bizony ritkán bukkan föl a zürjén beszédben: a szépirodalmi és a népköltészeti szöveg főntebbi számadatai jól szemléltetik ezt.

14.42. Névutók, határozószók végén annál gyakoribb. Vele szemben e két morfémaosztályban az *-ŐD* rag megjelenése elenyésző, nyelvföldrajzilag is igen korlátozott (nem vonatkozik ez természetesen a permják nyelvjárásokra). A tőmorféma hovatartozásától függő megoszlásukat jól szemlélteti a következő két tipikus szerkezet:

- (1) *vetlõõ bydlati võrjasõdys* „Sie gehen überallhin durch die Wälder” (Fok. III, 46; Le).
- (2) *naje čajnejed i bydlati vetlasnys* „Ők a teaház[ak]ban meg mindenfelé járkálnak” (Vász. Iž).

A *bydla*-defektív tőmorféma, amelynek végén az *-ŐD* soha nem jelenhet meg; a vele azonos szintaktikai értékű *võrjas* és *čajnej* a főnévi morfémaosztályhoz tartozik, utánuk az *-ŐD* és *-TI* egyaránt előfordulhat, az esetek túlnyomó többségében azonban az előbbi jelenik meg.

14.43. Ugyanezt a nyelvi jelenséget más oldalról is megvilágíthatjuk.

Van a zürjénben több olyan lexéma, amely megjelenik mind a főnévi, mind a névutói vagy határozószói morfémaosztályban; az előbbi esetben a paradigma teljes értékű tagja, szabad morféma (jele legyen index 1), az utóbbiban defektív alak, kötött morféma (jelölése index 2). Például:

<i>bok</i> ¹	N „Seite”	<i>dor</i> ¹	N „Ufer, Rand, Seite”
<i>bok</i> ²	„PP tő”	<i>dor</i> ²	„PP tő”

Nos, a két vizsgált rag közül az előbbi tövekhez az *-ŌD*, az utóbbiakhoz a *-TI* járul; szemléltesse ezt a következő három mondat szembeállításával.

- (1) *ōti b o k ō d munis . . . mōd b o k ō d mōdis* „Az egyik oldalon ment (végig) . . . a másik oldalon ment (végig)” (Fok. II, 96; AV).
- (2) *kojkaas kučis nužedny nyles d o r e d y s* „Az ágyban kezdte ki-nyújtóztatni a leányt a szélén” (Vász. Iž).
- (3) *mōdis munny podōn more d o r t i, b o k t i pyšjyny* „Er begann zu Fuss am Meer entlang zu gehen, neben ihm zu laufen” (Fok. II, 70; AV).

14.5. A két rag alakjának, jelentésének és mennyiségi eloszlásának ismerete alapján ismét fölvetődik a kérdés: milyen hely illeti meg őket a zürjén főnévragozás rendszerében? Egy rag, két rag, egy eset, két eset — így folyt a több mint félévszázados nyelvészeti vita. A magam álláspontját a következőkben foglalhatom össze.

(1) A két rag morfológiailag különbözik.

(2) Jelentésük sem maradéktalanul azonos, annak ellenére, hogy a két rag között a lehetséges környezetek jelentős részében fakultatív alternánsi viszony áll fenn.

(3) Ennek alapján a mai zürjén főnévragozás rendszerében két külön-álló ragmorfémának kell tekintenünk őket.

14.51. Mindezzel a vélemények zöme megegyezik. A nézetek ott térnek el egymástól, hogy egy grammatikai esetnek tekintendő-e a két rag vagy kettőnek. A kérdés és a felelet nyilván annak függvénye, hogy mit tekintünk grammatikai esetnek általában és *in concreto* a zürjén nyelvben. Ebben pedig igen megoszlanak az állásfoglalások. Többnyire egy olyan fogalommal és szak kifejezéssel operálunk, amelyet létezőnek fogadunk el és használunk, de ritkán definiálunk; átvettünk egy kategóriát a flektáló indogermán nyelvek grammatikájából és azt jól-rosszul iparkodunk alkalmazni az agglutináló uráli nyelvek rendszereinek elemzésében, egyszer formális, máskor funkcionális oldalról értelmezve, gyakorta a kettő ellentmondásai közé szorulva.

14.52. Ennek a szétágazó és mély problémának a tisztázását itt és most nem vállalhatom feladatomból: túlságosan messzire vezetne tanulmányom témájától, céljától. Azt azonban röviden meg kell határoznom, hogy magam mit tekintek a zürjén nyelvben nyelvtani esetnek (ha már egyszer a nyelvészeti kutatás használja ezt a kategóriát). A magam számára kialakított definíció szerint a zürjén névszóragerozás esete *egy ragmorféma és az ezt megelőző törmorféma agglutinációja révén létrejött morféma kapcsolat, amely a névszóragerozás paradigmájában önálló, az összes többi B&Cx kapcsolattal oppozícióban levő helyet foglal el*. A zürjén névszói ragmorféma pedig *olyan kötött morféma, amely előtt megjelenhet tö-, képző- és jelmorféma, utána a Ő morféman kívül csak három meghatározott jelmorféma* (és pedig: Px, a -žyk CompSx és az -ōš Plx). Ezen megfontolásaink alapján a vizsgált két ragmorféma a főnévi paradigma két helyét foglalja le, vagyis két esetnek számít.

14.53. Még egy ok van, amely miatt az előbbi eljárást tartom helyesnek, a két rag összeházasítását pedig egy kázusban következetlenségnek, tehát helytelennek. Ez az ok a zürjén esetrendszer (ha úgy tetszik s valaki az eset-főntebbi meghatározását elveti) a zürjén névszóragerok rendszerének) összefüggéseiben gyökerezik. Írjuk föl a zürjén irodalmi nyelv esetrendszerét UOTILA (UotChr. 46—48), a Szovr. (151) és jómagam interpretálása szerint.

	UOTILA	VÁSZOLYI	SZOV. R.
1.	-Ø Nominativ	nominatívusz	именительный падеж
2.	-ős Akkusativ	akkuzatívusz	винительный п.
3.	-lön Adessiv	posszesszívusz	родительный п.
4.	-lyš Ablativ	genitívusz	притяжательный п.
5.	-ly Allativ	datívusz	дательный п.
6.	-la Konsekutiv	konszekutívusz	достигательный п.
7.	-lan Approximativ	approximatívusz	приблизительный п.
8.	-šan Egressiv	ablatívusz	отдалительный п.
9.	-kød Komitativ	komitatívusz	соединительный п.
10.	-tög Karitiv	karitívusz	лишительный п.
11.	-yn Inessiv	inesszívusz	местный п.
12.	-ō Illativ	illatívusz	вступительный п.
13.	-yš Elativ	elatívusz	исходный п.
14.	-ön Instrumental	insztrumentális	творительный п.
15.	-őž Terminativ	terminatívusz	предельный п.
16.	-öd Prosekutiv	prolatívusz	переходный п.
17.	-ti Transitiv	tranzitívusz	

14.54. UOTILA és VÁSZOLYI tehát tizenhét esetet tüntet föl a paradigmában, a Szovr. szerzői s előttük BUBRIH (i. m. 28) eggyel kevesebbet: az utolsó helyen egy kázust tartanak számon, amelynek, úgymond, két ragja (*суффикс-ja*) van: *-öd* és *-ti*. Az imént már mondtuk volt, hogy ezt miért helytelenítjük. Az újabb ok a leírt rendszerből következik. Nézzük meg a paradigma harmadik és negyedik helyét. Két különböző alakú ragmorféma szerepel ott, amelyet a komparatívisztika megokolatlanul nevez adesszívusznak és ablatívusznak — ilyen jelentésük, funkciójuk (ma már) nincs. A két eset mindkét orosz elnevezése a latin *casus genitivus* lefordítása (az egyik *calque*, a másik értelem szerinti fordítás). Helyesen, mert mindkét eset valóban genitívusz (nevezhetnők így is: genitívusz I. és genitívusz II.), lehetséges környezeteik azonban olykor különböznek. Morfológiai és morfoszemantikai viszonyuk nagyjából olyan, mint az *-ÖD* és *-TI* ragé. Tehát:

$$-LÖN : -LYŠ = -ÖD : -TI$$

Ha azonban ez a viszonyítás helyes (és az), valamint ha a *-LÖN* és *-LYŠ* két különböző esetet képvisel (a zürjén eset főtebb megfogalmazott definíciója szerint helyesen), akkor az *-ÖD* és *-TI* miért egy ragnak számít a Szovr. szerzői szerint? Vagy ha igen, akkor az előbbi kettő miért nem „egy eset, amelynek két ragja van” (a Szovr. megfogalmazása szerint)? Az ellentmondás nyilvánvaló és persze könnyűszerrel fel is oldható.

14.6. Más lapra tartozik, hogy a témánkat képező két esetet minek nevezzük el. Ez végtére is konvenció dolga, bár arra törekszünk, hogy a kázus neve lehetőleg tükrözze a rag alapvető vagy legáltalánosabb jelentését. Indítékunk tehát funkcionális. Ebből a szempontból a *prolatívusz*, *prosekutívusz* és *tranzitívusz* megjelölés mind találó — és mind csak részben az. Érdemes lenne előbb pontosan meghatározni, hogy tulajdonképpen mit is értünk közelebbről prolatívuszon, prolatívuszi jelentésen s vele szemben a másik kettőn. A három latin szó jelentése bajosan választható szét pontosan, határaik elmosódnak, szemantikai szférájuk összefolyik. A további és még nagyobb bökkenő, hogy

mind az *-ŌD*, mind a *-TI* ragnak van tranzitívuszi jelentése is, prolatívuszi meg proszekutívuszi is (már ti. amilyen értelemben BEKÉTől, sőt előtte CASTRÉNTől kezdve BUBRIHig és LAKóig bezárólag használatos ez a terminus technicus). Elnevezésük tekintetében ugyanolyan gondban vagyunk, akár a *-LŌN* és *-LYŠ* esetében. Eljárhatnánk úgy is, hogy *prolatívusz I.* és *prolatívusz II.* megjelölést alkalmazunk, de ez a megoldás szokatlan és (talán csak ezért) kényelmetlen. Ezért magam az egyiket prolatívusznak, a másikat tranzitívusznak nevezem (az előbbit BEKE, utóbbit WICHMANN és követői tiszteltére), túlzott fontosságot egyébként nem tulajdonítva a névadás mikéntjének.

15. A votják *-TI* rag

- 15.1.** Allomorfiái: *-ti* (votjLit, Gl, MU, Urzs, Jel, Kaz)
-ti (Gl, MU, Besz)
-ki (Gl)

A fenti alternánsokat *-TI* szimbólummal összegezzük. A rag névutók és határozószók végén is azonosítható. Pozíciója a determinált ragozásban: B_Px.

15.2. A rag jelentését az alábbi példák szemléltetik.

(1) *ludtim, luidtid, luidtiz* „mezőmön át, meződön át, mezején át” (Wichm-Chr. 143).

(2) *koñø pø bordesa t a šja ti velte* „A mókusz sírva jár az erdőben” (Vopr. 1962: 288; Besz).

(3) *vetoškin gurtjosti velliz* „Vetoskin járt-kelt a falvakban” (UdmGr. 279).

(4) *vugalti mi koškom, jag vyrti mi koškom* „Alacsony helyen megyünk el, fenyvesdombon megyünk el” (Munk. I, 44; Malm).

(5) *peğžemjos uknoti no kyti (tekčysa, potysa) koškijam* „A szökevények az ablakon át s ahol [lehetett] kiugorván elmentek (kijövéen mentek)” (Munk. I, 5; Kaz).

(6) *mörjoti šynež pote-dyr* „A füst kijön a kürtön át” (Munk. I, 26; Kaz).

(7) *odig ymti kađ šuizy žemlakjos* „A földiek egyhangúlag [szószerint: egy szájon át] azt mondták” (UdmGr. 110).

(8) *lymy bördysa no kuašetysa kanavaosti no nukjosti koškynny kutskiz* „A hólé hangosan és tájékozva kezdett folyni az árkokban és mélyedésekben” (UdmGr. 111).

(9) *uramtidy orčon dyrja* „Midőn utcátokon elmentem” (Munk. I, 37; Kaz).

(10) *so šuresti lökte bajar* „Auf dieser Strasse kommt ein Bojare” (Munk. III, 168; Szam).

(11) *kamti paroxot lökte* „Auf der Kama kommt ein Dampfschiff” (Munk. III, 337; Kaz).

(12) *adamijez kuktiz kutysa vue šer-paltillam* „Sie packten den Mann bei den Füßen und warfen ihn ins Wasser” (Munk. III, 61; Jel).

(13) *kyšnoze jyrliz kutem* „Caput uxoris cepit” (Munk. III, 266; Gl).

(14) *mynam byžy küž, byžtim kutoz* „Nekem hosszú a farkam, megfog a farkamnál” (Munk. I, 10; Kaz).

(15) *s ő z y t i z kyskysa uskytoz* „Ruhaaljánál fogva meghúzáván elbuktatja” (Munk. II, 81; Szar).

15.3. A *-TI* rag tehát azt a helyet jelöli, ahol a mozgás, cselekvés lezajlik, nevezetesen

- (1) valamely területen, felületen át, keresztül (1. és 4. példa).
- (2) A talajból kiemelkedő — természetes vagy mesterséges eredetű — tárgyak között áthaladva (2—4. példa).
- (3) Valamely körülhatárolt nyíláson át, keresztül (5—7. példa).
- (4) Valamely sávon, útvonalon történő mozgás (8—11. példa).
- (5) A megérintés, megfogás helye (12—15. példa).

16. A *votják -ETI* rag

16.1. Al lomorfjai: *eti-* (votjLit, Tyl, MU, Malm, Jel, Szar)

-yti (votjLit, Gl, MU, Urzs)

-eli (Gl)

-it'i (Gl)

-yti (Gl)

-yki (Gl)

A fenti alternánsokat *-ETI* szimbólummal összegezzük. A rag névutók és határozószók végén is azonosítható. Pozíciója a determinált ragozásban B Px.

16.2. Jelentését földerítendő vizsgáltassanak meg a következő példák.
(1) *peres kyšno ludyti vetleno* „Egy öregasszony megy a réten át” (Munk. I, 20; Gl).

(2) *teploxod morejeti kotyrskoz* „A motoroshajó megy a tengeren” (UdmGr. 197).

(3) *tače murt ves duńneeti völkkoz* „Az efféle ember el fog terjedni az egész világon” (Munk. II, 54; Szar).

(4) *so busyjeti piči šures vyłti dyrte* „Ő siet a mezőn, a kis úton” (UdmGr. 110).

(5) *bakčajeti pegže val pišaj* „A kerten átszaladt egy macska” (Vopr. 1962: 282; Gl).

(6) *vetlyllam čaččaiti* „Sie wanderten im Walde” (Wichm. I, 156; Gl).

(7) *šiket i ōžyt myne* „Kicsit ment az erdőben” (Vopr. 1962: 298; Tyl).

(8) *yž gid kapka v i s k y t i jyrze myčiz* „A birka kidugta fejét az istállóajtó résén” (UdmGr. 363).

(9) *uknojeti so padža vyle tetčiz* „Az ablakból a lépcsőre ugrott” (UdmGr. 110).

(10) *ōsetid no pyryli* „Ich ging durch deine Tür hinein” (Munk. III, 405; Jel).

(11) *kudetiz gine ulčajeti en myny, kol kudiz gorodlen centr az potte* „Bármelyik utcán is menjél, mind a belvárosba vezet” (UdmGr. 199).

(12) *urameti vellon šajinyz* „Während er die Strasse entlang ging” (Munk. III, 272—273; Jel).

16.3. Összegezés: az *-ETI* rag azt a helyet jelöli, ahol a cselekvés, mozgás végbemegy, éspedig:

- (1) valamely területen, felületen át, végig, keresztül (1—5. példa).

- (2) A talajból kiemelkedő tárgyak között elhaladva (6--7. példa).
 (3) Valamely körülhatárolt nyíláson át, keresztül (8--10. példa).
 (4) Valamely sávon, útvonalon történő mozgás (11--12. példa).

17. A votják *-TI* és *-ETI* viszonya

17.1. Alakilag a két ragnak csak morfológiai szerkezete különbözik: az egyiké CV, a másiké VCV. Mindkét szegmentum C elemének $t \sim t' \sim k$, illetőleg az *-ETI* első magánhangzójának $e \sim y \sim i$ variációja alaktanilag irreleváns: nem más, mint részben interdialektális, részben a tőmorfémától függő alternáció. Ami lényegesebb: az *-ETI* első magánhangzójának megjelenését is ugyanennek kell minősítenünk — akkor pedig a *-TI* és *-ETI* morfológiai szinten alternánsi viszonyban áll egymással. Következtetésünk az alábbi összevetésekből adódik.

17.11. Interdialektális alternáció a két alak között azonos szerkezetű tőmorféma után:

*uknojeti*¹¹ Lit $\sim$ *uknoti* Kaz, Jel
urameti Szar, Jel $\sim$ *uramti* Kaz
azėti Gl, Jel $\sim$ *ažti* Lit
bakčajeti Gl $\sim$ *tašjati* Besz
šiketi Tyl $\sim$ *vyrti* Malm

Megjegyzendő, hogy a felsorolt alakpárok bármelyike előfordulhat ugyanabban a környezetben, morfoszemantikai eltérés nincs közöttük.

17.12. Morfofonematikai alternáció a két alak között a grammatikai tőmorfémától függően.¹²

- a) *gurteti* BSg&Cx : *gurtjosti* BPl&Cx
busyjeti BSg&Cx : *busyosti* BPl&Cx
 b) *busyjeti* BSg&Cx : *korkati* BSg&Cx
školajeti BSg&Cx : *kualati* BSg&Cx

Az első esetben két különböző morfonológiai szerkezetű tő végén BSg__ helyzetben az *-eti*, BPl__ helyzetben a *-ti* jelenik meg. A Cx jelentése természetesen ugyanaz.

A második esetben a Cx mindig BSg__ helyzetben jelenik meg. A szembeállított tőmorfémák között fennáll az a releváns morfonológiai egyezés, hogy mindegyikük magánhangzóra végződik. A Cx jelentése természetesen ugyanaz. Ilyen körülmények között az egyik tő után *-eti*, a másik után *-ti* jelenik meg.

A zavaró és elégtelen az, hogy ezt a tényt csak tudomásul vehetjük és megfogalmazhatjuk, de okait és körülményeit alaposabban, megnyugtatóan földeríteni nem tudjuk. Miféle tőmorféma után milyen alakban jelenik meg ez a Cx, milyen feltételektől függően — ezekre a kérdéseinkre forrásaink nem adnak választ (lásd 5., 93. és 94. pont).

¹¹ A tő- és ragmorféma között megjelenő *j* hiátustöltő, amely V__e helyzetben paradigmatikusan előfordul.

¹² A nyelvi szint egyneműsége céljából az itt következő példák mind a votják irodalmi nyelvből valók.

17.13. Azt azonban tudjuk, hogy más Cx-ok esetében is jelentkeznek hasonló, a tőmorfémától függő alternáció. Az InstCx például BSG_{__} helyzetben *-en*, BPI_{__} helyzetben viszont *-yn* alakban jelenik meg. A következő három Cx-nak pedig BSG_{__} helyzetben is két-két alternánsa lép föl:

- (1) InessCx: *-yn ~ -n* (*buszyn, školayn* : *korkan, kualan*)
- (2) ElatCx: *-yś ~ -ś* (*busyś, školayś* : *korkaś, kualaś*)
- (3) EgrCx: *-yśen ~ -śen* (*busyśen, školayśen* : *korkaśen, kualaśen*)

Az utóbbi esetekben morfonológiailag az a releváns, hogy két VC, illetve egy VCVC szerkezetű rag meghatározott tőmorfémák után C, illetve CVC szerkezetű alakban lép föl, kezdő morfonémáját, nevezetesen egy magánhangzót elhagyva. Az *-ETI* : *-TI* viszonylatában ugyanez történik. Iménti példánk viszont azt bizonyítja, hogy a jelenség a votják névszóragozás rendszerének egészében, paradigmatikusan fellépő morfonematikai alternáció: B^{*}_{__} helyzetben ugyanazon ragmorfémának az egyik, B^y_{__} helyzetben pedig a másik allomorfja jelenik meg. Ha ezt a rendszer egészének vizsgálatából következő összefüggést vonatkoztatjuk a mi két tanulmányozott ragunkra, akkor ezeket is egy ragmorféma két alternásának kell minősítenünk.

17.2. A névszóragozáson kívül a *-TI* és *-ETI* megjelenik névutók, határozószók végén is. Ezekben a morfémaosztályokban éppolyan alternációt mutat, mint amelyet fentebb körvonalaztunk. Figyeljük meg a következő oppozíciókat:

(1) <i>berti</i> : <i>jorsyti</i>	(2) <i>bordti</i> : <i>bordyti</i>
<i>dínti</i> : <i>kuspyti</i>	<i>urdesti</i> : <i>urdsyti</i>
<i>dorti</i> : <i>puškyti</i>	<i>vylti</i> : <i>vyleti</i>

17.3. Hátravan még a ragmorféma jelentésének vizsgálata. Főntebb azt láttuk, hogy a *-TI* és *-ETI* morfoszemantikailag sem különbözik: mindkettő azt a helyet jelöli, ahol a mozgás, dinamikus cselekvés lezajlik (lásd **15.3.** és **16.3.** pont).

17.31. Egyetlen pont van, ahol adataink elégtelenek, ismereteink hiányosak, s ezért egy lényeges kérdést nem tudunk megnyugtatóan tisztázni. A *-TI* megjelenik *suffixum captus vel tactus* szerepben is (lásd **15.3.**(5) pont). Hogy azonban az *-ETI* ebben az esetben is alternatív viszonyban van-e vele, azt nem tudjuk: a szakirodalom nem tisztázta, nekünk pedig egyetlen adatunk sincs rá. Ugyanakkor ez a negatívum nem szolgál bizonyítékul az ellenkezőjére. Forrásaink (UdmGr., RUSzl., ZSUJKOV) explicite vagy implicite arról tájékoztatnak, hogy a két alternáns között semmiféle jelentésbeli különbség nincs. Ez azt is jelentené, hogy ha felírjuk a következő környezetet: *kyśnoze X __ z kutoz* („Az asszonyt az X-é __ megfogja”), akkor

- (1) X_{__} helyzetben *-ETI* is megjelenhet (X_{__} z = B&__ &Px3Sg)
- (2) X olyan tőmorféma, amely ezt nem zárja ki.

Ha ez a feltevés megfelel a nyelvi valóságnak, akkor az *-ETI* és *-TI* jelentése maradéktalanul azonos, tehát mindenképpen egy ragmorféma két allomorfjával állunk szemben. Mivel ennek ellenkezőjét nem tudjuk bizonyítani, pillanatnyilag — nem vagy örömről — csak ezzel a feltevéssel tudjuk

áthidalni a rendelkezésünkre álló adatok és kívánt célunk, a dilemma eldöntése közötti űrt. A későbbi kutatások hivatottak megalapozottabban ítélni s bennünket vagy igazolni, vagy cáfolni. Az utóbbi eset azért jelentené, hogy az *-ETI* és a *-TI* két különböző rag, tehát két önálló eset.

17.32. A zürjén *-ŌD* és *-TI* esetében is hasonlatos, ámde nem azonos problémánk adódott. Amiért ott a kérdést megnyugtatóan tisztázhattuk:

(1) az *-ŌD* és *-TI* nem a tömorféma szerkezetétől függő alternánsok, (2) félreérthetetlenül tudjuk (helyszíni kutatások, személyes információk alapján), hogy *suffixum captus vel tactus* szerepben kizárólag az egyik jelenhet meg, a másik soha. Szemantikai sávjuk tehát (bár egyebekben gyakorta fedi egymást) ezen a ponton eltér, jelentésük nem maradéktalanul azonos, következőképpen nem tekinthetők egyazon ragmorféma két alternánsának, hanem két önálló ragnak és esetnek minősülnek.

17.4. Végezetül a votják *-ETI* és *-TI* allomorfokat vonjuk össze *-ETI* szimbólum alatt. Utolsó kérdés: mi legyen a rag neve? Mivel megnyugtatóbb javaslatot nem tudok tenni, nevezzük talán prolatívusznak. Rossznak ez sem mondható.

III. Belső rekonstrukciós vizsgálatok

18. A zürjén *-ŌD* és *-TI* belső rekonstrukciója

18.1. A **13.1.** pontban számba vettük az *-ŌD* morféma különféle allomorfjait. Mindegyikük VC szerkezetű volt, amikor is

$$V = \& \begin{bmatrix} \tilde{o} \\ e \\ \theta \end{bmatrix} \& \text{ és } C = \& \begin{bmatrix} d \\ t \\ t' \end{bmatrix}$$

Az eltérések, megfelelések a mai zürjén fonémaállomány interdiálektális alternációinak ismeretében tökéletesen érthetők.

18.11. Később azonban (**13.12.** pont) a ProlCx allomorfjainak minősítettünk négy másik, B Px helyzetű szegmentumot:

-ōti-
-ōtti-

-ōtla-
-otja-

Mindegyikük a permják nyelvjárásokban honos, vizsgálatukat is ebben a nyelvi rétegben kell elvégeznünk.

18.12. A kulcsot a negyediknek feltüntetett jazvai permják adatok kínálják. Ennek a nyelvjárásnak az indeterminált ragozásában a prolatívusz ragja *-ot*. A determinált ragozásban viszont ProlCx Px helyzetben megjelenik egy *-ja* szegmentum, amely más esetekben is fölbukkan a főnévi és névmási paradigmában; az előbbiben a TermCx *-oŕ*, az utóbbiban a ComCx *-ket* és a CarCx *-teg* ragja után, mindig Px helyzetben (vö. KJaDial. 46, 61–63, 73; GENETZ 52). A *-ja* szegmentum jelentését ma nem tudjuk meghatározni; megjelenése morfológiailag teljesen fölösleges, mint sok más, egykoron funkciót betöltő nyelvi kövület. Az őszürjénben meg előzürjénben (vö. 13. számú jegyzet!) valaha formáns volt a *-ja*-, alkalmasint esetrag. A jazvain

kívül s hozzá hasonlatosan a főnévragozás egy-egy mai kázusragjához tapadva megjelenik az indeterminált s a determinált paradigmában meg a névmásragozásban (CarCx -*töggja*, ComCc -*ködja*) a FSz, Ud és Lž nyelvjárásban is (figyelemre méltó, hogy a jazvaival együtt ezek úgyszintén mind peremnyelvjárások). Létezett és fentmaradt egy -*ji* alternánsa is (DialSlov. 466, 470–473; Vir. XLIX, 331; KPJa. 306). Defektív szavak, névutók, határozószók végén pedig az egész zürjén nyelvterületen megtalálható (*dyrja* ~ *dyrji*, *tyrja* ~ *tyrji*, *pydja* ~ *pydji*, *uvja*, *kihja* stb.). Ezzel tudjuk azonosítani a jazvai ProlCx Px helyzetben megjelenő -*ja*- szegmentumot.

18.13. A KK és Iny permják nyelvjárásokban, valamint a permják irodalmi nyelvben B Px helyzetben megjelenő -*ötta*- a ProlCx allomorfja, amely kétségtelenül -*öt-ja*- előzményből alakult, hasonlóan mint a KK, Iny, PLit -*öz* TemCx-nak B Px helyzetben megjelenő -*özža*- allomorfja, illetve az imént tárgyalt jazvai esetek. A KK és Iny nyelvjárás -*ötli*- allomorfja viszont ugyanúgy alakult a prolatívusz -*öt* ragjának és a -*ji*-formánsnak összetapadásából (KPJa. 282; WUot. 410).

18.14. A fenti esetektől azonban eltér a permják -*öti*- allomorf problémája. Helyzete ennek is B Px, de morfológiai összetevői különböznek az előbbi szegmentumoktól. Megalapozatlan lenne -*öti*- < -*ötli*- < -*ötji*- fejlődésre gondolni, mert ezt az adott nyelvváltozatok morfológiai törvényszerűségei nem támogatják. UOTILA szerint (SUST. LXV, 102) -*öti*- < -*öti*-, a *t* < *t* változás az utána következő *i* hatására következhetett be. Igaza van: ezt a lehetőséget jó néhány analógiával tudjuk hitelesíteni számos zürjén nyelvjárásból (*börtli* < *börti*, *ötik* < *ötik* stb. Vö. SUST. LXV, 418). Ebből viszont az következik, hogy a mai permják -*öt* ProlCx-nak B Px helyzetben megjelenő allomorfja eredetileg is -*öti*- volt. Másrészt ha az -*öti*- alternáns -*t*-je másodlagos palatalizáció eredménye, akkor az indeterminált paradigmában megjelenő -*öt* allomorfot is ebből tudjuk származtatni, hiszen -*öt*' < -*öt* fejlődés, spontán palatalizáció ebben az adott esetben lehetetlen.

Ezzel belső rekonstrukciós munkánknak fontos állomására érkeztünk el. Sikertült egyrészt analizálni a B Px helyzetben megjelenő permják ProlCx allomorfokat, másrészt kiderül, hogy ezen a déli–déleleti zürjén nyelvjárás-területen az -*öt* ProlCx-nak van és szükségszerűen volt is -*öti*- alternánsa.

18.15. Milyen viszonyban áll és állt ezekkel a többi zürjén nyelvjárás -*öd* (-*ed*) ProlCx változata? A mai zürjénben az -*öt* és -*öd* VC szerkezetű morféma második eleme az interdialektális alternáció viszonyában áll. A zürjén morfológia történetének ismeretében viszont tudjuk, hogy -*öd* < -*öt*-, az utóbbi alak megelőzte az előbbi (SUST. LXV, 103). A változás idejét nem tudjuk közelebbről meghatározni; a ProlCx-ra az ózürjén nyelvmélekekben egyetlen példánk van, amelynek kora is, olvasata is bizonytalan: valamikor a XV–XVIII. század közötti időkből származhat a *lebanöd* vagy *lebanyd* vagy *lebanid* „a légen át” adat. Ebből csak az derül ki, hogy a rag szerkezete (az adott ózürjén nyelvváltozatban) akkor már VC volt és konszonánseleme -*d* (Drevn. 103, 105, 135).

18.16. Annnyit azonban kiderítettünk, hogy a zürjén nyelvtörténet egy korábbi szakaszában a ProlCx-nak volt egy -*öt* és egy -*öti*- allomorfja. Sőt többet is tudunk. A zürjén névszóragozás és birtokos személyjelek rendszerének összefüggéseiből megállapítható, hogy az utóbbi alternáns nemcsak B Px, hanem B Ö helyzetben is megjelenhetett. B&Cx__ pozícióban ugyanis a PxSg két allomorffal képviseltette magát:

$$B\&Cx\& \begin{bmatrix} m \\ t \\ s \end{bmatrix} \quad \text{vagy} \quad B\&Cx\& \begin{bmatrix} ym \\ yt \\ ys \end{bmatrix}$$

CV vagy (mint jelen esetben) VCV szerkezetű formáns után azonban egykor csak C szerkezetű PxSg léphetett föl. Az *-öti- i-*je tehát soha nem tarthatott a Px morfémájához, következésképpen a ProlCx morféma egyik alkotó eleme volt, mint ahogy ma is az. A rekonstrukció eddigi eredményeként két egykori ProlCx alternánst vehetünk számba: *-öt* és *-öti*.

18.17. Van azonban néhány olyan adat, amely módosítja, tovább finomítja ezt a képet. Ilyen például:

matyti „in der Nähe vorbei” FSz, Le, Lu, KV, Vm (DialSlov. 218B; FWb. I, 582B)

ylyti „weit vorbei” FSz, Le, Lu, V (DialSlov. 443B; FWb. I, 300A; WUot. 70B)

vylyti „in der Höhe vorbei” FSz, KSz, Le, Lu (DialSlov. 72B; FWb. II, 1230 B; WUot. 340B)

ulyti „niedrig vorbei” Sz, Le (FWb. II, 1135A; WUot. 312A)

A felsorolt adatok ma defektív szavak (nevezetesen adverbiumok), elemzésük azonban nem lehetetlen. Vizsgáljuk csak meg a következő oppozíciókat:

$$(matyti) \longleftrightarrow \begin{bmatrix} matyn \text{ „in der Nähe”} \\ matō \text{ „in der Nähe”} \\ matys \text{ „aus der Nähe”} \\ matysaň \text{ „aus der Nähe”} \end{bmatrix}$$

A felsorolt alakok deskriptíve is világosan szegmentálhatók: B = *mat-*; *-yn* = InessCx; *-ō* = IllatCx; *-ys* = ElatCx; *-ysaň* = a *-saň* AblCx allomorfja. Ugyanígy az *ylyti*, *vylyti*, *ulyti* stb. alakok esetében is felírhatók a megfelelő oppozíciók s elemzésük is elvégezhető. Mindezek alapján számolnunk kell egy *-yti* toldalékmorfémával, amelyet a már ismert *-öt* és *-öti* alternánsának minősíthetünk, pontosabban: kell minősítenünk. Az *-yti* és *-öti* szerkezete azonos, csupán első morfofonémájuk eltérő. A rekonstrukció szempontjából viszont ez a különbség irreleváns: a zürjén morfológia történetének ismeretében tudjuk, hogy a zürjén nyelvtörténet egy korai (hozzátehetjük: igen korai) szakaszában a mai VC, illetőleg VCVC szerkezetű toldalékmorfémák első, V eleme nem a toldalék-, hanem a tőmorfémához tartozott.¹³

¹³ Pontosabb relatív kronológia érdekében azt is mondhatnók (mint már fentebb egyszer tettük), hogy az őszürjénben vagy az előzürjénben — amde az ilyenfajta megjelöléseknek egyelőre semmi különösebb nyelvtörténeti korszakhatároló értéke nincs addig, amíg a zürjén nyelvtörténet (legalább hozzávetőleges) periodizációját megoldatlan problémáink, tudományos adósságaink listáján kell számontartanunk. Idézhetjük LYTGIN V. I. véleményét (KJaDial. 47): „Нужно полагать, что в о б щ е к о м и языке падежные суффиксы (*-ен, -от, -оъ*) мыслились как единое целое вместе с предшествующей огласовкой, представляющей собой в б о л е е р а н н ю ю э п о х у, безусловно, конечный гласный основы.” (kiemelés tőlem). Az *общекومي язык* periódusát LYTGIN hozzávetőlegesen a IX—XI. századra teszi («когда-то около IX—XI вв.»); az érintett morfológiai strukturális változások ezek szerint ezt megelőzően zajlottak le (LytkIszt-Gr. 24—25, 67, 71).

Ha pedig az *-õt*, *-öti*, *-yti* allomorfokat erre a korra rekonstruáljuk, az eredmény az, hogy mivel *-õ/-y-* elemük nem a Cx része volt, két egykori ProlCx alternánssal kell számolnunk: *-t* és *-ti*.

A ProlCx esetében? Igen, hiszen a fõntebbi retrospektív elemzéssel a mai zürjén *-ÕD* morféma elõzményeit kerestük. A rekonstrukció eredménye azonban tovább vezet és a mai zürjén *-TI* morféma elõzményeit, valamint az *ÕD* és *-TI* egykori morfológiai viszonyának kérdését segít megvilágítani.

18.2. A *-TI* TransCx alakját, jelentését, helyét a mai zürjén ragmorfémák rendszerében tisztáztuk. A *matyti* típusú defektív alakok *-yti* szegmentumát retrospektíve a ProlCx egykori *-öti* allomorfjával azonosítottuk. Csakhogy az *-yti* szegmentumot a m a i zürjénben nem a ProlCx *-ÕD*, hanem a TransCx *-TI* morfémájához kell sorolnunk, az utóbbi allomorfjának kell minõsíteniünk. Hogy milyen viszonyban áll egymással a TransCx mai *-ti* és *-yti* alternása, kár részletezni, jól tudjuk immáron. Ha viszont ezt a viszonyt a rekonstrukció aspektusából nézzük, akkor a mai *-ti* ~ *-yti* viszony korábbi *-ti* < *-yti* elõzményre megy vissza: ennek fordítottja ugyanis a zürjén morfonológia történetének ismeretében lehetetlen. A *-ti* ~ *-yti* morfológiai viszony két különbözõ korú nyelvi fejlemény egyidejûvé válásán és fennmaradásán alapszik. Retrospektív szemléletünket prospektíval váltva föl, vizsgáljunk meg egy példát:

(1) a mai zürjén *vyl* (> zürjLit *vyv*) „Oberraum, das Obere” elõzménye valaha **vyly* volt (vö. FUF. XXXI, 300; LytkIsztVok. 189).

(2) Ehhez a (nominatívuszi) tõalakhoz járult a *-ti* Cx: *vylyti*.

(3) Egy késõbbi nyelvtörténeti korban bekövetkezett a **vyly* > *vyl* változás (a tõvégi magánhangzó lekopása, eltûnése).

(4) Kialakult tehát egy új, CVC szerkezetû (nominatívuszi) tõalak, amellyel azonban a *vylyti* B&Cx esetében változatlanul egy CVCV szerkezetû tõmorféma plusz egy CV szerkezetû ragmorféma állt szemben.

(5) Az utóbbi viszont paradigmatisan a kialakult új, CVC szerkezetû tõmorfémához is csatlakozott (eredmény: *vyltti*).

(6) Az utóbbi szerkezeti típust képviselõ B&Cx morfémakapcsolatokkal szemben a *vylyti* típusú struktúrák eltûntek (a névszõragozási paradigmából), illetve más morfémaosztály (jelen esetben a határozószók) tartományába kerülõven elszigetelõdtek, petrifikálódtak, és csak defektív alakokként maradtak fõnt mindmáig.

Az *-yti* szuffixum tehát a m a i zürjén esetragrendszerben a TransCx-hoz kötõdik, nyelvtörténetileg viszont az *-öti* formánshoz, amely pedig a m a i ProlCx alternánsaként jelenik meg. Ez utóbbit *-õt* formában rekonstruáltuk. Retrospektíve így írhatjuk fel viszonyukat:

$$-yti : -öti = -öti : -õt$$

Mivel pedig az *-y-* és *-õ-* morfofonémát fõntebb már a Cx szempontjából irreleváns tényezõnek nyilvánítottuk, egyszerűsítsünk:

$$\begin{aligned} -ti : -ti &= -ti : -t \\ -ti &= -t \end{aligned}$$

Nyelvileg annyit jelent ez, hogy két olyan Cx, amelyet deskriptíve el kellett választanunk, diakron síkon valaha alternánsi viszonyban volt.

18.3. Még egy kérdés merül fel: van-e, illetõleg volt-e analógiája ennek az alternációnak a zürjén ragrendszerben? Vizsgálatunk igenlõ válasszal szolgál.

18.31. Vessük össze a következő szembeállításokat:

$$\begin{aligned} \text{purtön „késsel”} &\longleftrightarrow \left[\begin{array}{l} \text{purtnam „késemmel”} \\ \text{purtnad „késeddel”} \\ \text{purtnas „késével”} \end{array} \right] \\ \text{pörtys’ „fazékból”} &\longleftrightarrow \left[\begin{array}{l} \text{pörtšym „fazekamból”} \\ \text{pörtšyd „fazekadból”} \\ \text{pörtšys „fazekából”} \end{array} \right] \end{aligned}$$

Vagyis az indeterminált ragozás InstCx -*ön* exponensének Px helyzetben -*na*-, az ElatCx -*ys* ragjának pedig -*šy*- allomorf az egyenértékese. Viszonyuk a ProlCx és TransCx morfémáihoz így írható fel:

$$-\tilde{O}D : -TI = \& \left[\begin{array}{l} \tilde{o}n \\ ys \end{array} \right] : \& \left[\begin{array}{l} na \\ šy \end{array} \right] \&$$

Egy igen lényeges pozicionális különbséget azonban nem szabad szem elől tévesztenünk: a -*TI* morféma B $\emptyset$, a -*na*- és -*šy*- ellenben B Px helyzetben jelenik meg (amikor is PxSg = $\overline{C}$, PxPl = CVC szerkezetű); nyelvtörténetileg az utóbbiak B $\emptyset$ pozícióban strukturális változáson mentek át (CV > C > VC), amellyel szemben a -*TI* szerkezete CV $\equiv$ CV. Ezt az eltérést pillanatnyilag csak leszögezni kívántuk, értékelni korai lenne; további elemző munkánk során azonban visszatérhetünk rá.

18.32. Még lényegesebb analógiát nyújt számunkra a zürjén Px2Sg&Nom és Px2Sg&Acc mai és egykori oppozíciója:

köryd „rénszarvasod” : *körtö* „rénszarvasodat”.

Ebben a viszonylatban ugyanis deskriptíve

$$-\tilde{O}D : -TI = -YD : -T\tilde{O},$$

nyelvtörténetileg pedig

$$-T : -TI = -T : -T\tilde{O}.$$

Megjegyzendők az alábbiak:

(1) A ProlCx és a Px2Sg&Nom exponense strukturális és morfonológiai változásokon ment át (C > VC, illetőleg -*T* > -*D*) szótagzáró helyzetben.

(2) A TransCx és a Px2Sg&Acc ilyen változásoktól ment maradt; CV szerkezetű morfémájuk C eleme szótagkezdő helyzetben van.

(3) A Px2Sg&Acc belső rekonstrukciója kimutatta (NyK. LXIX, 19), hogy ez a szegmentum két kötött morfémából áll: -*T*- = Px2Sg (B AccCx pozícióban), viszont - $\tilde{O}$ = AccCx (ha pozíciója Px2Sg_ vagy Px3Sg_).

(4) Ha a fentebbi -*T* : -*TI* = -*T* : -*T* $\tilde{O}$ viszony valóban nyelvtörténeti tényeket rögzített, ez azt jelenti, hogy a ProlCx és TransCx *T* eleme éppúgy azonos eredetű, mint másrészt a Px2Sg&Nom és Px2Sg&Acc *T* morfofonémája; azt is jelenti viszont, hogy mivel *T* $\neq$ *TI* és *T* $\neq$ *T* $\tilde{O}$, a *TI* és *T* $\tilde{O}$ V alkotója eredetileg más morféma volt, mint a C alkotó. A Px2Sg&Acc esetében ez kimutatható volt és nem abszurd, amennyiben Px&Cx morfémásorrend lehet-

séges. A TransCx morfémájáról viszont legfőljebb annyit mondhatunk, hogy genetikusan csak C eleme azonos a ProlCx C összetevőjével, V eleme különemű. Nem derül ki azonban, hogy $TI > T$ változásról volt-e szó vagy megfordítva: $TI < T + I$. A ProlCx és TransCx T eleméről is csak annyit tudunk megállapítani, hogy a zürjén nyelv történetében igen régóta (minden jel szerint kezdettől fogva) szerepel, méghozzá kázusragként. Előzményeit, eredetét a zürjén nyelvi rendszer belső összefüggéseiből következtető rekonstrukció segítségével megfejtani nem tudjuk. Eljutottunk addig, ameddig ennek a módszernek révén tehattük. A belső rekonstrukciót ezek után a külsőnek kell felváltania.

19. A votják *-ETI* és *-TI* belső rekonstrukciója

A votják *-ETI* ProlCx morféma egy VCV és egy CV szerkezetű allomorf-párból áll. Az előbbi első, V elemének megjelenése — láttuk — részben interdiálektális alternáció, részben a tőmorféma minőségének kérdése. Ebből az derül ki, hogy a VCV szerkezetű allomorfoknak is morfológiailag releváns eleme, morfémamagja a CV szerkezetű *-TI* szegmentum — az ezt megelőző V morfonéma ezen a síkon irreleváns. Ha ehhez hozzátesszük azt, amit a votják nyelv történeti fonológiájából tudunk: hogy az utóbb említett V elem egykor, a votják nyelv történetének egy korábbi szakaszában nem a Cx, hanem a B morfémához tartozott, akkor az *-ETI* ragot nyelvtörténetileg *-TI* alakban rekonstruálhatjuk.

IV. A belső rekonstrukció eredményeinek összevetése és külső rekonstrukció

20. Belső rekonstrukciós elemzésünk eredményeként a vizsgált ragmorfémák előzményének a következőket tartjuk: zürjén *-T* és *-TI*, votják *-TI*. Kérdés, hogy ezek léteztek-e a két nyelv közös előzményében, az úgynevezett őspერი alapnyelvben, s ha igen, milyen morfológiai szerepet játszottak. Az első kérdésre nyilván igenlő választ kell adnunk. A zürjén és votják *-TI* morfológiai, strukturális és morfoszemantikai egyezése közös eredetre utal. A zürjén *-T* őspერი előzménye, illetve ennek a későbbi *-ŌD* morfémához való viszonya nem problémamentes. Elvi lehetőségeink ugyanis a következők:

(1) őspერი *-T* $\sim$ *-TI*, azaz a két ragmorféma egyidejű létezése; ebben az esetben a szinkron kettősséget a zürjén fönntartotta volna, a votják pedig nem.

(2) Lehetséges azonban őspერი *-TI* $>$ zürjén *-T* fejlődés is. A zürjén nyelv önálló létének kezdeti szakaszán ugyanis szóvégi helyzetben végbement egy $i > \emptyset$ változás (vö. zürj. *gob* $\sim$ votj. *gubi* „gomba”; zürj. *kojmōd* $\sim$ votj. *kuiñmeti* „harmadik” stb.). Az utóbbi szembenállás különösen fontos számunkra, mert a zürj. *-ŌD* $\sim$ votj. *-ETI* sorszámnévképző ugyanolyan viszonyt mutat, mint a zürj. *-ŌD* $\sim$ votj. *-ETI* ProlCx. LAKÓ György a votják alakok i morfonémáját eredeti őspერი állapot fennmaradásának tartja, amelyet egyenesen finnugor szóvégi magánhangzó-előzményre vezetett vissza (FgrÉrt. 2, 21–22). Támogatják ezt a véleményt az olyan zürjén tranzitívuszi alakok, mint *seti* $\sim$ *set* „arra el”, *tati* $\sim$ *tat* „erre el”, amelyeknek mai alternációja alkalmasint *seti* $>$ *set* előzményből ered (lásd azonban a 25.2. pontot).

21. Hogyan értelmezhetők viszont a zürjén-*ÖD* permjáki nyelvjárási-*-ötja- ~ -ötji-* allomorfjai, amelyekről belső rekonstrukciós úton már kiderítettük, hogy a ProlCx-*-öt* és egy-*-ja ~ -ji* szegmentum, mi több, formáns agglutinációjából születtek? Az utóbbi elemet külső rekonstrukció révén a votják-*-ja* toldalékkal azonosíthatjuk, amely a névszóragozás paradigmájában Cx minőségben szerepel. A zürjénben — láttuk — paralizálódott ez a rag, de kétségtelenül ősspermi örökségnek kell tartanunk, amely a zürjén nyelv önállósulásának hajnalán még alkalmasint a Cx rendszer tagja volt. Mikor ment végbe agglutinációja a ProlCx exponensével? Már a zürjénben vagy még az ősspermiben? Ezen kérdésekre bajosan tudunk megfelelni, tehát sehogy. Találgatásoknál, ötletszerű feltevéseknél ma még nem jutunk tovább, ezeknek pedig vajmi csekély a tudományos hitele.

22. Akár-*-TI ~ -T*, akár-*-TI > -T* volt azonban a két vizsgált Cx ősspermi viszonya, annyi bizonyos, hogy ennek az alapnyelvnek volt egy-*-TI* esetragja. Ezt és ennek lehetséges előzményeit vizsgálva viszont nem szabad szem elől tévesztenünk azt a fogalmat, amelyet az *ősspermi alapnyelv* szak kifejezés jelöl. Azt a nyelvet értjük ezen, amely az ún. finn—permi alapnyelvből vált ki (ennek megtörténtét az i. e. II. évezred derekára szokták tenni a kutatók, természetesen nagyon is hozzávetőleges becsléssel) és az i. sz. VII—VIII. századig létezett (a becslés ugyancsak elnagyolt és megközelítő), amíg az e nyelven beszélő nemzetségi társadalom kapcsolatai nem lazultak fel annyira, hogy utódjaik két — lassan, fokozatosan önállósodó s végül különálló — társadalomnak, majd a belőlük kialakuló (zürijén és votják) népnek lettek az ősei. Bármennyire is viszonylagos az a két időhatár, amely az ősspermi alapnyelv kezdetét és végét jelezni próbálja, a kettő között legalább húsz évszázad vagy inkább még több váltotta egymást! Félelmetesen nagy idő ez, nemcsak véges emberi létünk békaperspektívájából nézve, de még akkor is, ha a történelem nagy homokórájával igyekszünk mérni az éveket, nem tízével, hanem százával. Hogy milyen és mennyi változás történt több mint két évezred alatt az őssperminek nevezett nyelv rendszerében — ezt még felvázolni sem próbáltuk vagy tudtuk eddig. Élég azonban csak arra gondolni, hogy mi lett a honfoglalás és államalapítás korabeli magyar nyelvből napjainkig, mindössze egyetlen évezred múltán. Aligha vonható kétségbe, hogy kétszer ennyi s még több idő alatt egy nyelvi rendszer sokkalta inkább átförmálódik. Az is bajosan vitatható, hogy létének bő két ezredéve során az ősspermi nyelv alapvetően megváltozott: a kései ősspermi a koraihoz képest alkalmasint új, más nyelvnek tekinthető. Célszerű erről a *gyakorlati* tényről nem megfeledkeznünk, amikor *elméleti* kutatásainkban finnugor, finn-permi, ősspermi s egyéb nyelvről, korról, állapotról nyilatkozunk. Amikor tehát azt mondjuk, hogy a-*-TI* Cx az ősspermi alapnyelv ragrendszerébe tartozott, figyelembe kell vennünk a következőket: ezt az eredményt, amelyre belső rekonstrukciós eljárás révén jutottunk, vonatkoztassuk ne az ősspermi nyelv létének egész időtartamára, hanem csak a végére (nevezzük ezt, mint hagyományosan teszik, kései őssperminek). Ez a szűkítés nemcsak célszerűbb, de minden valószerűség szerint pontosabb is, a valóságnak inkább megfelel. Ebben a nyelvállapotban a-*-TI* ragot egy és egységes, CV szerkezetű morfémanak tartjuk, prolatívuszi—tranzitívuszi jelentéssel. A belső rekonstrukció eredményeinek összevetéséből megalapozottnak ítéljük azt a következtetést is, hogy a kései ősspermire már jellemző volt a *wo*? és *welchen Weg entlang*?, a statikus állapot és a dinamikus mozgás szemléleti és nyelvi megkülönbö-

tetése. Az előbbi jelzésére szolgáltak a zürjén — votják -YN InessCx, a *vylyn*, *doryn*, *dinyn* stb. típusú névutók és egyéb kötött morfémák. Velük szemben az utóbbit kifejező nyelvi eszközök sorában tarthatjuk számon a -TI ragot, a *kuza*, *vyłti*, *dortì* stb. típusú névutókat és más kötött morfémákat.

23. Nagy kérdés azonban, hogy ennek a kései ősspermi állapotnak mik voltak az előzményei. Világos, hogy legelőbb a kései és korai ősspermi között tátongó, kétezerévesnél tágasabb szakadékok kellene áthidalnunk. Máiglan azonban az elérhetőbb, megfoghatóbb kései ősspermit sem változtuk fel a maga rendszerűségében, nemhogy a korait. Ez utóbbihoz tehát nem viszonyíthatunk. Csak megfelelő rekonstrukciós munkálatok után lesz majd többé-kevésbé biztos alapunk, s akkor retrospektív módszerrel haladhatunk még visszább az idő homályába, körvonalmazni törekedvén az ősspermi szülőanyját, a finn — permi alapnyelvet, hogy aztán ezt az ugor alapnyelvvvel összevetvén elérkezzünk a finnugorságig. Jelenleg viszont a kései ősspermire rekonstruált nyelvi elemeket nem tudjuk más előzményhez viszonyítani, mint a finnugor vagy éppen uráli alapnyelvre feltett — olykor vitatott vagy vitatható — szimbólumokhoz. Ennek veszélyeit s hátrányait fölösleges részletezni, de egyebet pillanatnyilag mi se, most sem tehetünk. Eljárásunk során azonban nem feledkezhetünk meg arról, hogy évezredek s közbülső nyelvi állapotokat ugrunk át, talajunk ezért ingatag, eredményeink fiktív és hipotetikus jellegűek.

24. Kiindulásunk az a nyelvtudományi tény, hogy rendszernek rendszer az előzménye, a kései őssperminék a korai, annak a finn — permi s úgy a finnugor. A rendszer egy tagjának ugyanígy megfelel valami a megelőző rendszerben.¹⁴ Mivel a kései ősspermi -TI Cx-nak a finnugor alapnyelvben mai tudásunk szerint megfelelése nem volt (sem ilyen alakú ragot, sem prolatívuszt nem teszünk fel az alapnyelv ragrendszerében), ebben a formájában nem tartjuk finnugor korinak. A finn — permi alapnyelv rendszerét ugyan nem rekonstruáltuk még, de mivel az ugyancsak belőle sarjadzott volgai és balti finn nyelvek ilyen esetragot úgyszintén nem ismernek, a -TI Cx-ot finn — permi örökségnek sem tartjuk. Csupán a feltevés marad hátra, hogy az ősspermi alapnyelv alakította ki s hagyományozta tovább.

24.1. A témánkkal foglalkozó kutatók BEKÉTŐL UOTILÁIG zömmel erről az elvi állásponttól indultak, s a -TI ragot eredetibben két ragmorféma agglutinációjának vélték: $T + I$. Első elemét (BEKE kivételével) az ugor kori, majd finnugor, sőt uráli eredetűnek nyilvánított -T LocCx folytatójának minősítették. A második elem mibenlétéről lényegesen inkább megoszlottak a vélemények (összefoglalását lásd NyK. LIII, 23). Elődeinek módszertanilag megalapozatlan találgatásai után 1945-ben UOTILA vizsgálta felül ezt a problémát, alaposan és a meggyőzés erejével (Vir. XLIX, 327). Eredménye: a -TI második eleme latívuszrag, közelebbiről a TOIVONEN által kikövetkeztetett finnugor -*J LatCx folytatója vagy maradványa. A tétel ugyan részleteiben nem mentes problémáktól, de mert egy részüket megoldani nem tudjuk, más részüket itt részletezni nem akarjuk, fogadjuk el.

¹⁴ A megfelelés lehet pozitív vagy negatív. Az előbbin azt értjük, hogy az időrendileg korábbi rendszer x eleme átöröklődik az időrendileg későbbi rendszerbe s ott fennmarad (függetlenül alaki vagy funkcionális változásoktól). Negatív megfelelés: a fiatalabb rendszer x elemének nincs megfelelése a régebbi, megelőző rendszerben. Oka: volt, csak mi és ma nem tudunk róla — vagypedig nem volt, s ebben az esetben az újabb, későbbi rendszer *sponte sua* fejlesztette ki az x elemet (mint pl. a permi nyelvek mai főnévi többesjelei).

24.2. Ha ellene nem, tudunk-e mellette szólni? Igen, mégpedig a következőkben.

24.21. A zürjén *-TI* TransCx és *-TÖ* Px2Sg&Acc morfonológiai szembeállítás és belső rekonstrukciója főntebb arra a következtetésre vezetett, hogy az előbbi is lehet eredetileg két különmemű kötött morféma összege (lásd **18.32.** pont). Igaz, ez csak negatív bizonyítás: a lehetőség nem kizárt. Önmagában ezt az egy érvt elégtelennek ítélnők, ha nem támogatnák a következők.

24.22. Ha a zürjén *-TÖ* (és votják *-TE*) Px2Sg&Acc eredetileg két külön morféma volt (őspenni Px&Cx kapcsolat) és második, V eleme csak azért nem tűnt el az őspenni magánhangzó-lekopás során, mert morfológiailag releváns elem volt, kérdés, nem vonatkozik-e ugyanez a *-TI* Cx második elemére is.

24.23. Annyival inkább fölmerül ez a kérdés, mert a hasonló morfonológiai szerkezetű (CV) őspenni ragmorfémák második elemüket, amennyiben azok irrelevánsakká váltak, szóvégi helyzetben elvesztették ($V > \emptyset$); lásd például a zürjén (és votják) InstCx és ElatCx allomorfjainak viszonyát a determinált meg az indeterminált ragozásban (**18.31.** pont).

24.24. A zürjén és votják Cx egyik fontos morfológiai kritériuma az, hogy másik Cx-ot nem tőr meg maga mellett. Ha ez a mai tény történetileg, az őspennire vonatkoztatva is igaz, UOTILA tévedett, a *-TI* nem lehetett Cx&Cx agglutinációja. Van-e azonban példa arra, hogy az utóbbi morfémakapcsolat valaha az őspenniben (illetve később a zürjén és votják nyelvtörténetben) lehetséges volt, s eredményeként egy történetileg összetett, deskriptíve viszont egységes, egy Cx-nak tekintendő ragmorféma jött létre? Van. Ilyen a zürjén nyelvjárási *-yšdž* AblCx (a Le, Vm és Ud nyelvjárásban; lásd DialSlov. 466) az ElatCx *-YŠ* és a TermCx *-dž* frigyéből, vagy a zürjén – votják *-ŠAN* AblCx az őspenni *-*Š* AblCx és *-*Ń* LatCx agglutinációjából.

24.25. A zürjén *-ÖD* Cx-nak, mint láttuk, a permják nyelvjárásokban van és volt *-ötja* ~ *-ötji* allomorfja is. Nyelvtörténetileg ezek ugyancsak összetett alakok, mégpedig Cx&Cx morfémakapcsolatok. A *-ja* ~ *-ji* őspenni Cx-ot UOTILA ugyancsak a finnugor *-*J* LatCx-ból származtatta (Vir. XLIX, 330). Ezek szerint viszont az utóbbiak és a *-TI* Cx második eleme (eredetileg ugyancsak LatCx) között egyrészt genetikus kapocs, másrészt az őspenniben valaha alternánsi viszony létezett. Sőt nemcsak ezek voltak egy (szimbolizáljuk így) őspenni *-*J* LatCx allomorfjai, hanem a morfémakapcsolat modellje is jellemző volt az őspennire: *-T* + LatCx (a *-T* mibenlétét, morfológiai minősítését hagyjuk eldöntetlenül, amíg meg nem vizsgáltuk, hogy valóban feltehető-e az őspenni alapnyelvben a *-T* lokatívuszi rag).

24.26. Vizsgáljuk tovább: ha az őspenni *-TI* egy – egyelőre tisztázatlan – Cx és egy LatCx összege, volt-e erre a morfémakapcsolatra mint modellre más példa is ugyanabban a nyelvben? Volt-e Cx&LatCx agglutináció egyéb esetekben is? A kérdésre a zürjén – votják *-ŠAN* AblCx megadja a választ: volt (nevezetesen őspenni AblCx&LatCx formájában).

UOTILA véleményét tehát több oldalról is támogatja a nyelvi anyag (többről, mint annak idején ő maga tudta vagy gondolta): a *-TI* keletkezett Cx&Cx kapcsolatból, amelynek második eleme eredetileg LatCx volt.

24.3. Ámde mi hát akkor a megelőző *-T*, lokatívusz-e vagy valami egyéb?

24.31. WICHMANN és LAKÓ LocCx-nak nyilvánították, azon az alapon, hogy a mai zürjénben és votjékban lokatívuszi jelentést tulajdonítottak neki. Mi kimutattuk, hogy ez a megítélés téves: a mai perm prolatívusz és tranzití-

vusz jelentése nem lokatívuszi. LAKÓ a LocCx-nak nyilvánított *-T*-t visszavezette a finnugor alapnyelvre, s azóta a finnugor kori *-T* LocCx fikciójának éppen a permi *-T* lenne az egyik perdöntő bizonyítéka: a finn—permi nyelvek közül a névszóragozás paradigmájában ez az elem csak a zürjénben és votjákban szerepel, s azok a morfológiai megfelelések, amelyeket a finnben, mordvinban és cseremiszen ezzel próbáltak összefüggésbe hozni (nem számítva az adatok meghökkentően csekély számát, ami önmagában is nagyobb óvatosságra int), mindössze néhány defektív szóban lehetők meg. Ha viszont a permi *-T* lokatívuszi múltja nem bizonyítható, illetve ennek éppen az ellenkezője bizonyosodott be, a finn—permi és finnugor alapnyelvi *-T* LocCx feltevésére úgyszólván semmi alapunk nincs. Az uráli és finnugor alapnyelvben egyetlen lokatívuszt ismerünk (*-*NA*), amelynek a két mai permi nyelvben is megvan az eleven folytatása (a névszóragozási paradigmában is).

24.32. Eddig azonban csupán morfoszemantikai alapon tagadtuk a *-T* lokatívuszi minősítését. Ha csak ezzel tudnánk érvelni, magunk se lehetnénk teljességgel meggyőződve igazunkról: jelentések jönnek, mennek, változnak, és végső soron mindig ma i jelentéseket vetítünk vissza egy-egy évezredekkel korábbi nyelvallapotra, alapnyelvre. Rendelkezésünkre állnak azonban nyomósabb, mert maradandóbb, nevezetesen strukturális argumentumok is.

24.33. Lelkünk rajta, tegyük fel, hogy a *T* egykor LocCx volt, ehhez járult az *I* LatCx, s a kettő agglutinációjából született az őspani *-TI* TransCx. Van-e analógiája ennek a strukturális modellnek a mai permi nyelvekben s volt-e hajdanán az őspaniben? Hogyne! Nem is egy!

(1) A mai zürjén—votják ApprCx ragja *-LAN̄*, jelentése approximatívuszi, tágabban értelmezve általában latívuszi. Ez a másodlagos rag is eredetileg két toldalékmorféma összege. Első eleme az uráli eredetű *-LA* helynévképző (vö. KÖVESI 182—183, 208—211; NyK. LXVIII, 228—229), második pedig az uráli *-N̄* LatCx. A modell két komponense tehát: 1) a hely megjelölése, 2) amely felé a mozgás, cselekvés irányul. Csakhogy a kettő összege egy *latívuszi*, approximatívuszi jelentésű ragmorféma!

(2) Ugyanilyen szerkezetű modell a mai zürjén—votják *-LY* DatCx, amely korábbi allatívuszra megy vissza. Struktúrája hasonlatos a *-LAN̄* ApprCx-éhoz: *-LA* helynévképző plusz uráli *-*K* LatCx, amely az őspaniben szóvégi helyzetben eltűnt. A kettő összege ebben az esetben is egy *latívuszi*, allatívuszi Cx.

24.34. Ha tehát a *-TI* TransCx is ugyanilyen strukturális modell volna (Loc&Lat), nem prolatívus—proszekutívus—tranzitívus alakult volna belőle, hanem az előbbiekhöz hasonlóan valamiféle latívus, *whin*-kázus, nem pedig *welchen Weg entlang*-eset.

24.35. Az őspani *T* tehát a mi megítélésünk szerint nem LocCx volt, hanem valami más. De mi? Lehetne éppen őspani képződmény is, amelynek nincs megfelelése a finn—permi alapnyelvben és annak előzményeiben. A kérdés: van-e a finnugor alapnyelv máig rekonstruált rendszerében olyan Cx, amely finn—permi közvetítésen át öröklődhetett az őspaniben, hogy abban megmaradván vagy módosulva része lett legyen a zürjén és votják esetragrendszernek?

24.36. Egyetlen rekonstruált uráli Cx-ot foghatunk gyanúba: az pedig a *-*TA* AblCx. Lehetséges-e, hogy belőle alakult volna az őspani ProlCx? BEKE ÖDÖN már 1912-ben igenlő választ adott erre a kérdésre (vö. ITKONEN: FUFU. XXXII, 64). Mondottuk volt fentebb, hogy megállapítása miért és

hogyan nem volt kielégítően dokumentálva, érvelésében hol maradtak támadható felületek (lásd I. pont). De azt is mondtuk, hogy gyengéi ellenére BEKE állásfoglalását senki nem cáfolta meg, s amikor utódai e kérdésben más véleményét képviseltek, BEKE kutatásait egyszerűen mellőzték, hallgattak róla. Mi azonban most úgy kanyarodunk vissza az ő élelméjű intuícióihoz, mint máig meg nem döntött tételekhez. Amit BEKE egykor kifejtett, szószaporítás lenne ismételni: *scriptum est*. Csupán utalunk rá, illetve kiegészítjük olyan adatokkal, érvekkel, amelyek neki annak idején nem állottak rendelkezésére.

24.37. Az uráli AblCx és a permi Prol—TransCx összekapcsolása morfológiailag kifogástalan. Az előző CV szerkezetű rag a finn—permin keresztül öröklődhetett ugyanilyen struktúrával a korai őspermibe, amelyben utóbb CV > C változáson ment át. Agglutinálódhatott vele az ugyancsak finnugor alapnyelvi *-J LatCx; ennek eredményét láthatjuk a mindkét permi nyelvben máig meglevő -TI Cx-ban. A mai zürjén -ŌD ProlCx-ot ugyanerre az előzményre vezethetjük vissza, azzal a lényeges bizonytalansági tényezővel, hogy az őspermiben lejátszódott CV > C változás közvetlen folytatója éppúgy lehet, mint egy őszürjén -TI > -T morfonológiai fejlődés eredménye.

24.38. Amennyiben a zürjén—votják -TI ragot őspermi eredetűnek tartjuk, amely korábbi AblCx&LatCx morfémakapcsolatra megy vissza, kíséreljük meg ezt strukturális analógiákkal hitelesebbé tenni. Nincsen nehéz dolgunk. Ugyanilyen modell az ugyancsak őspermi eredetű -ŠAŃ ablatívuszi rag (hagyományosan egresszívusznak is szokták nevezni); két összetevője az őspermi Š ablatívusz—elatívusz Cx meg az uráli eredetű Ń LatCx. Ugyanilyen modell a zürjén nyelv önálló léte során kialakult -yšōž Cx is (-YŠ ElatCx plusz -ōž TermCx).¹⁵ Úgy látszik, az őpermi nyelvnek már éppúgy, mint a későbbi zürjénnek jellemzője volt ez a helymegjelölési típus: egy (ablatívuszi—elatívuszi) rag rögzíti a mozgás kiinduló pontját, egy másik (latívuszi—terminatívuszi) rag az irányát vagy végpontját — a kettő közötti útszakaszon halad végig a mozgás, s az a kopulatív ragkettős, amely ezeket a tényezőket, illetve az őket jelölő morfológiai elemeket összegezve egy, egységes morfémává alakult, prolatívuszi—tranzitívuszi jelentésű lesz.

24.39. Van még a kérdésnek morfoszemantikai oldala is: hogyan lehetett a finnugor ablatívuszból a permi prolatívusz, ha pedig az lett, akkor miért c s a k az, miért nem maradt meg ablatívuszi jelentése is?

Az első kérdésre annak idején BEKE már megfelelt: „A zürjén—votják prolatívusz valamennyi alkalmazásmódja a legtöbb finnugor nyelvben kifejezhető ablatívusszal” (NyK. XLI, 242). Idézett tanulmányában példamondatok tucatjaival szemléltette állítását a vogul, osztják, cseremisiz, mordvin,

¹⁵ Az -yšōž ragot általában AblCx-nek minősítik, ámde több annál: a *honnan?* kérdésen kívül a *hova, meddig?* kérdésre is válaszol, s ilyen értelemben, a mozgás kiinduló és végső pontjának megjelölésével van bizonyos prolatívuszi színezte is. Magam egy udorai faluban értettem meg ennek az addig kellőképpen meg nem magyarázott ragnak a jelentését. Zürjén vendéglátóink érdeklődtek, hogy én, az idegen, honnan érkeztem hozzájuk. Kísérom így válaszolt: *mortyd vengrijaišež lōktis*, „ez az ember Magyarországról jött ide”. Nem értvén a rag tulajdonképpeni jelentését, őt kezdtem faggatni: miért nem azt mondta, hogy *vengrijaiš lōktis* (ElatCx) vagy *vengrijaišan lōktis* (AblCx). A válasz: azért, mert azzal csak azt mondtunk volna meg, hogy honnan indultál; ezzel szemben az -išež rag, azon kívül, hogy honnan jöttél, megmutatja azt is, hogy idáig érkezted és most itt vagy, ahol ez a mondat elhangzott. Vö. DialSlov. 466—467; IFSb. II, 41, 52; III, 82; V, 142.

finn, lapp és magyar nyelvből. Ehhez semmi hozzátennivalónk nincs: BEKE anyaga a tudományos meggyőzés erejével hat.¹⁶

Viszont miért nem maradt meg ablatívusznak is a *-T ~ -TI* Cx, miért lett belőle kizárólag prolatívusz? Nyilván azért, mert az ősspermi nyelv-közösség több mint két évezrede alatt nem is egy olyan Cx alakult ki és foglalt helyet a névszórágózás rendszerében, amely ablatívusz vagy az is volt: az *-S* ElatCx, a *-SÁÑ* AblCx, a *-LYS* AblCx (amely a votjákban megmaradt ablatívusznak is, a zürjénben csaknem kizárólag genitívuszként használatos).

24.4. Megjegyzendő, hogy egyes kutatók szerint a finnugor *-*TA* AblCx nyomát őrizné a votják *-YS* ElatCx *-yšt-* allomorfja a determinált ragozásban:

gurtyś „faluból”
gurtyštym „falvamból”
gurtyštyd „falvadból”
gurtyštyz „falvából” stb.

GULJAJEV J. Sz. összekapcsolja ezzel a zürjén *asulištōm* „reggeltől”, *poništōm* „gyermekkortól kezdve”, *ōništōm* „mostantól kezdve” típusú határozószók *-t-* elemét. Nem lehetetlen, de ma még korántsem világos egyrészt az említett votják és zürjén alakok, másrészt ezek és a finnugor *-*TA* AblCx viszonya. A kérdés tisztázása a jövő feladatai közé tartozik (vö. Fgr-Sprw. 57, 67; FUF. XVI, 162–163; SUST. LXV, 314; IFSzb. V, 137–138).

V. A finnugor *-*T* lokatívuszrag

25. A magyarból, vogulból és osztjából kielégítően dokumentálható *-T* LocCx-ot SZINNYEI és nemzedéke még csak ugor örökségnek tartotta (NyH. 130–131). Az uráli nyelvhasznítás legújabb összefoglalásai azonban a finnugor korra viszik vissza ezt az esetragot (CompGr. 297; HajdúBev. 62, 121). A felmerülő nehézségeket érzékelteti HAJDÚ Péter megfogalmazása is (i. m. 121): „Noha elsősorban az ugor nyelvekből mutatható ki, újabban mégis finnugor eredetűnek tartják, mivel egyéb rokon nyelvi határozószókban és esetragokban is meglegni a nyomát. Feltehetőleg kapcsolatba hozható e lokatívusi raggal a finn *kaike-ti* „valószínűleg”, *perä-ti* „teljesen, egészen” módhatározók *-ti* (< *-*ttik*) eleme, és az ezzel rokonságban álló *tä-ten* „így”, *ku-ten* „hogyan”, *muu-ten* „egyébként” határozószók végződése is. Mindezek összefüggnek a zürjén–votják *-ti* transitívusssal, valamint egyéb mordvin és cseremiszi határozószói végzésekkel (md *vel-t* „nagyon”, cser *kəzə-t* „most”).

25.1. Ha nem tévedek, a finnugor *-T* LocCx fikciójának megteremtésében LAKÓ György megnyilatkozásai játszották a döntő szerepet. Ő volt az, aki WICHMANN nyomában lokatívuszi eredetűnek nyilvánította a zürjén és votják Prol–TransCx-okat, majd ezeket a finnugor korig vezette vissza. Érvei közül a legnyomósabb az volt, hogy az ugor nyelveken kívül a finn–permi ágbán

¹⁶ Lásd még FOKOS, NyK. LXIV, 51; KÖVESI, NyK. LXVIII, 226, 231 (jegyzet). BEKE példáinak számát mi is több tucatnyi adattal gyarapíthatnók különféle finnugor nyelvekből, az osztjaktól a cseremiszen át a finnségi nyelvekig. Nem tesszük, mert teljességgel fölösleges.

is nyoma van az ősi lokatívusznak, hiszen a zürjén és votják Prol—TransCx paradigmátikusan is megőrizte; ha pedig ez igaz, lényegesen nagyobb a valószínűsége, hogy néhány finn, mordvin és cseremiszi defektív szó egyébként nehezen vagy éppen sehogysem magyarázható *-t* toldaléka (olykor toldalékeleme) is — összetartozván eme permi Cx-okkal — finnugor eredetű, nevezetesen a fiktív LocCx folytatója. LAKÓ következtetéseit aztán mások nyelvtörténeti tényként vették át, s emígyen gyarapodott a finnugor alapnyelv esetragrendszere egy új lokatívuszraggal.

25.2. Legkomolyabb ellenvetésünk ezzel szemben már elhangzott: a permi prolatívusz — tranzitívuszragok nem finnugor LocCx, hanem az uráli AblCx folytatói. Az előbbinek tehát nyoma sincs a zürjén és a votják névszóragozás paradigmájában, sőt alkalmasint ebben a két nyelvben általában. Egyetlen morfológiai elem van ugyanis, amelyet permi viszonylatban gyanúba foghatnók, hogy esetleg összefüggene egy finn — permi vagy finnugor *-T* előzménnyel (legyen az LocCx vagy sem): ez a zürjén *setyn*, *setys*, *setcö*, illetve a votják *otyn*, *otys*, *otcy* típusú határozószók *-t*- szegmentuma. Ez azonban ha leíró szempontból szegmentálható is, továbbá belső rekonstrukció útján öspermi *-t*- előzményre visszavezethető is, megnyugtatóan, hiteles módon nem kapcsolható össze az ugor nyelvek *-T* LocCx-jával: öspermi lokatívuszi volta nem dokumentálható, így hát egyelőre nem bizonyít semmit. Magyarán: a permi nyelvekben mai tudásunk szerint egyáltalán nem látjuk nyomát olyan lokatívuszi *-T*-nek, amelyet a finnugor eredet alapos gyanújába vehetnők.

25.3. Mi marad tehát az érvekből? LAKÓ két finn, hét mordvin és egyetlen cseremiszi defektív szót közölt (NyK. LIII, 20—23), melyekben valamiféle *t* szegmentum (toldalékmorféma) fordul elő. Ezeknek száma persze mindhárom nyelvben még néhányval gyarapítható (lásd például COLLINDER és HAJDÚ i. h.). Nem hallgathatjuk el azonban következő aggodalmainkat s belőlük származó ellenvetéseinket.

25.31. A finn, mordvin és cseremiszi nyelvben olyan csekély az ide vonható adatok száma, hogy ez a mennyiségi tényező komoly kétkedésre ösztönöz. Velük szemben ugyanis a három ugor nyelvben az adatok tucatja bizonyítják — minden erőltettség nélkül — a *T* LocCx hajdani vagy ma meglétét.

25.32. A finn, mordvin és cseremiszi adatok kivétel nélkül defektív morfémák — az ugor nyelvekben a *T* LocCx egykor bizonyíthatóan az esetrendszer tagja volt, a vogulban pedig ma is az.

25.33. Az ide vonható finn, mordvin és cseremiszi adatokban valamiféle *t* elem ugyan külön szegmentumnak minősíthető, toldalékmorfémának úgyszintén, de ez önmagában nem bizonyítja sem egykori esetrag voltát (elvileg egyikük-másikuk lehetett például képző is), még kevésbé azt, hogy ez a toldalék éppenséggel LocCx volt.

25.4. Összegezve: kevés és vitatható finn, cseremiszi és mordvin adat nem tekinthető egy olyan Cx megfelelőjének, amelyet a permi nyelvekből nem tudunk kimutatni, velük szemben viszont az ugor nyelvekből bőségesen és erőszakoltság nélkül igen. A *-T* LocCx ugor kori meglétét kétségtelenül bizonyítva látjuk, finnugor vagy éppen uráli eredetét azonban megalapozatlannak tartjuk, tehát tagadjuk.

Rövidítések, szimbólumok

ALH.: Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest).

Besz.: a votják nyelv beszermán nyelvjárása.

BPl: basis pluralis, a többes szám jelével ellátott szótó.

Bsg: basis singularis, egyes számú szótó.

CompSx: suffixum comparativum, a melléknév középfokának jele.

Dat: dativus, részeshatározó eset.

DialSlov.: Сравнительный словарь коми-зырянских диалектов. Сыктывкар, 1961.

Drevn.: Лыткин В. И., Древнепермский язык. Москва, 1952.

FgrÉrt.: Finnugor Értekezések (Budapest).

Fok. I: FOKOS Dávid, Zürjén népköltészeti mutatóványok. Budapest, 1913.

Fok. II: FOKOS Dávid, Zürjén szövegek, Budapest, 1916.

Fok. III: FOKOS-FUCHS D. R., Volksdichtung der Komi (Syrjänen). Budapest, 1951.

FUF.: Finnisch-ugrische Forschungen (Helsinki).

FWb.: FOKOS-FUCHS D. R., Syrjänisches Wörterbuch I—II. Budapest, 1959.

GENETZ: GENETZ Arvid, Ost-permische Sprachstudien. Helsinki, 1897.

Geogr.: Заславский И. И.—Герасимова Т. П., Физическо́й география. Сыктывкар, 1959.

Gl: a votják nyelv glazovi nyelvjárása.

HajdúBev.: НАЙДУ Пётр, Bevezetés az uráli nyelvudományba. Budapest, 1966.

IFSzb.: Историко-филологический сборник Коми филиала АН СССР (Сыктывкар)

Iny: a zürjén nyelv inyvai nyelvjárása.

Iž: a zürjén nyelv izmai nyelvjárása.

Ja: a zürjén nyelv jazvai nyelvjárása.

Jel: a votják nyelv jelabugai nyelvjárása.

Kaz: a votják nyelv kazányi nyelvjárása.

KK: a zürjén nyelv koszai—kámai nyelvjárása(i).

KomiSzl.: Коми—русский словарь. Москва, 1961.

KRSz.: Коми—русский словарь. Сыктывкар, 1948.

Lat: lativus

Lit: irodalmi nyelv(i)

Loc: locativus

LytIsztVok.: Лыткин В. И., Исторический вокализм пермских языков. Москва, 1964.

Malm: a votják nyelv malmizsi nyelvjárása.

MTA I. OK.: A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei (Budapest).

MU: a votják nyelv malmizsi—ursumi nyelvjárása.

Munk. I.: MUNKÁCSI Bernát, Votják nyelvmutatóványok. Budapest, 1884.

Munk. II.: MUNKÁCSI Bernát, Votják népköltészeti tanulmányok. Budapest, 1887.

Munk. III.: MUNKÁCSI Bernhard, Volksdichtung und Volksbräuche der Wotjaken.

SUST. 102. Helsinki, 1952.

N: nomen, névszó.

Nyr.: Magyar Nyelvőr (Budapest).

Ony: a zürjén nyelv onyi nyelvjárása.

Plesz.: Плесковский Ф. В., Коми мойдъяс, сыланкывъяс да пословицаяс. Сыктывкар, 1956.

PP: postpositio, névutó.

Pros: prosecutivus

Rasszk.: Коми писательяслөн рассказяс. Сыктывкар, 1954.

Réd.: Rédei Károly 1964-i zürjén népnyelvi gyűjtésének anyaga (kézirat).

RUSzl.: Русско—удмуртский словарь. Москва, 1956.

SKRK.: HAKULINEN Lauri, Suomen kielen rakenne ja kehitys. Helsinki, 1941.

SUSA.: Suomalais-ugrilaisen Seuran Aikakauskirja (Helsinki).

SUST.: Suomalais-ugrilaisen Seuran Toimituksia (Helsinki).

Sz: a zürjén nyelv sziszolai nyelvjárása.

Szam: a votják nyelv szamarai nyelvjárása.

Szar: a votják nyelv szarapuli nyelvjárása.

Tyl: a votják nyelv tylovaji nyelvjárása.

UdmGr.: Грамматика современного удмуртского языка. Ижевск, 1962.

UotChr.: UOTILA T.E., Syrjänische Chrestomathie mit grammatikalischem Abriss und etymologischem Wörterverzeichnis. Helsinki, 1938.

URSz.: Удмуртско—русский словарь. Москва, 1948.

Urzs: a votják nyelv urzsumi nyelvjárása.

V: a zürjén nyelv vicegdai nyelvjárása (= KV).

Vász.: Vászolyi Erik 1959—1960-i és 1966-i zürjén népnyelvi gyűjtésének anyaga (kézirat).

Vir.: Virittäjä (Helsinki).

Vopr. 1962: Вопросы финно-угорского языкознания. Москва, 1962.

votj: votják.

Wichm. I: WICHMANN Yrjö, Wotjakische Sprachproben. SUSA. XI. Helsinki, 1893

WichmChr.: WICHMANN Yrjö, Wotjakische Chrestomathie mit Glossar. Helsinki, 1954.

WUot.: Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre. Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Helsinki, 1942.

zürj: zürjén.

Prolativ, Transitiv, Lokativ im Syrjänischen, im Wotjakischen und in der finnisch-ugrischen Grundsprache

Der erste Teil der Abhandlung bespricht die bisherigen Untersuchungen des Problems, nimmt zu den früheren Ansichten Stellung und analysiert ihre Richtigkeit oder Irrtümlichkeit in sachlicher und methodischer Beziehung. Im zweiten Teil stellt der Verfasser deskriptive Untersuchungen an. Er klärt die Allomorphen und die Bedeutung der syrjänischen Kasusendungen *-TI* und *-ÖD*, wie auch das Verhältnis der beiden; mit statistischen Untersuchungen veranschaulicht er ihre sprachgeographische Verbreitung und die Häufigkeit ihrer Anwendung in verschiedenen Morphemklassen. Er stellt fest: die Morpheme *-ÖD* und *-TI* sind in der heutigen syrjänischen Sprache zwei verschiedene Suffixe, welche als zwei selbständige Fälle im Deklinationssystem der syrjänischen Hauptwörter unterschieden werden müssen, und das wird eben auf Grund der Analyse der Ganzheit des Systems und seiner inneren Zusammenhänge erforderlich. Demnach unterwirft der Verfasser die wotjakischen Deklinationssuffixe *-TI* und *-ETI* der deskriptiven Untersuchung. Indem er das Verhältnis der beiden analysiert, kommt zu dem Ergebnis, daß *-TI* und *-ETI* in der substantivischen Deklination der heutigen wotjakischen Sprache nicht zwei verschiedene Suffixe seien, sondern sie stellen zwei Allomorphen desselben Suffixmorphems dar, welche im Verhältnis entweder einer interdialektalen oder einer morphophonematischen Alternation miteinander stehen.

Im dritten Teil der Abhandlung folgt die retrospektive innere Rekonstruktion der im vorstehenden beschriebenen syrjänischen, sodann wotjakischen Suffixmorphem. Für die Anfangsperiode der syrjänischen Sprachgeschichte rekonstruiert der Verfasser ein Suffixmorphem *-T* und ein *-TI*, wobei er bemerkt, daß das konsonantische Element des letzteren Suffixes mit dem ersteren Suffix identisch sei, sein zweites, vokalisches Element sei dagegen morphologisch anderen Ursprungs, dessen Wesen er aber nicht durch innere, sondern im folgenden durch äußere Rekonstruktion zu klären versucht. Für die Anfangsperiode der wotjakischen Sprachgeschichte kann ein Suffixmorphem *-TI* als Vorläufer der heutigen Alternanzen *-TI* und *-ETI* rekonstruiert werden.

Der vierte Teil der Abhandlung befaßt sich mit äußeren Rekonstruktionsuntersuchungen. Die obig analysierten Suffixe ursyrj. *-T* und *-TI*, beziehungsweise urwotj. *-TI* führt der Verfasser auf ein gemeinsames Vorbild zurück: das Morphem *-TI* sei jedenfalls, das *-T* möglicherweise urpermischen Ursprungs (der Grund seines Zweifels ist, daß es möglich sei, daß das letztere Suffix erst nach der Gestaltwerdung der syrjänischen Sprache durch einen Wandel *-T* < *-TI* entstanden ist). Er stellt fest, daß das Morphem *-TI* ursprünglich aus der Agglutination zweier Fallendungen zustande gekommen sei: ein Ablativsuffix und ein Lativsuffix hätten sich aneinandergehaftet, und aus ihren beiden sei die Endung des Prolativs-Transitivs entstanden. Mit Beispielen beweist er, daß (1.) die Agglutination zweier Fallendungen in der urpermischen Grundsprache, sodann in den aus ihr entsprossenen beiden permischen Sprachen möglich war; ferner, daß (2.) das Suffix *-TI* (im Gegensatz zu den früheren Ansichten) nicht die Verbindung einer Lokativ- und einer Lativendung sein kann; dagegen (3.) könnte es die Resultat einer Agglutination des finnisch-ugrischen Ablativs und Lativs sein. Im letzten, fünften Teil der Abhandlung trennt der Verfasser die Prolativ- und Transitivendungen der permischen Sprachen wiederholt von der rekonstruierten finnisch-ugrischen Lokativendung *-I*; er hält das Vorhandensein des letzteren Elements in den finnisch-permischen Sprachen nicht für bewiesen, und daher verneint er — sein Vorhandensein im ugrischen Zeitalter für zweifellos haltend — den finnisch-ugrischen oder gar uralischen Ursprung dieses Elements.

ERIK VÁSZOLYI

Széljegyzetek Vászolyi Erik „Prolatívusz, tranzitívusz, lokatívusz a zürjénben, a votjákban és a finnugor alapnyelvben” 3. cikkéhez

E közlemény írója, mint a szerkesztő bizottság tagja és a folyóirat technikai szerkesztője, már a megjelenés előtt megismerkedhetett VÁSZOLYI ERIK-nek jelen számunk 47—85. lapjain közölt dolgozatával. Tanulmányában a szerző a két esetragot módszertanilag újszerű és sokoldalú vizsgálatnak vetette alá. A dolgozatnak különösen értékes része a „Leíró vizsgálatok” c. fejezet (56—70). Ebben — gazdag anyaggal illusztrálva — meggyőzően tisztázza a két Cx egymáshoz való viszonyát, használati körét a zürjénben és a votjákban. Megállapítja, hogy a zürjén *-ED* prosekutívusz- és *-TI* tranzitívuszrag azt a helyet jelöli, „ahol a mozgás, dinamikus cselekvés lezajlik, végbemegy (szemben a statikus állapottal, cselekvéssel)” (62 l.). Egyezéseik ellenére azonban van egy környezettípus, amelyben csak a prosekutívusz jelenhet meg, a tranzitívusz nem. Ezt VÁSZOLYI „a megérintés, megfogás helye (casus tactus captusque)” névvel jelöli meg. Pl. Vm. *ivan kik peledis kutis* 'Iwan packte es an beiden Ohren' (Fokos, VdKomi, 353). A votj. *-TI* és *-ETI* allomorf szétválasztása már nem ilyen egyértelmű. Itt „casus tactus captusque” funkcióban ui. nem a zürj. *-ED* alapján várható *-ETI* fordul elő, hanem a *-TI*. A szerző arra gyanakszik, hogy a *-TI* ebben a szerepben alternatív viszonyban állhat az *-ETI*-vel, de az adatok elégtelen volta miatt nem lehet a kérdést tisztázni. Mivel a VÁSZOLYI által megvizsgált és elemzett — viszonylag terjedelmes — korpusz arra utal, hogy a két Cx egy ponton kizáró viszonyban áll egymással, nem tartom indokoltnak — votják irodalmi nyelvi forrásokra hivatkozva — a *-TI* és *-ETI* allomorf *-ETI* Cx alatt való összevonását. A példák vallomásából ui. arra következtethetünk, hogy a votj. *-TI* és *-ETI* funkcionális elkülönülése úgy történhetett meg, hogy a „casus tactus captusque” szerep kifejezésére a *-TI* foglaldott le. Persze nem tartom lehetetlennek, hogy előkerülhetnek ilyen jellegű adatok az *-ETI*-re is. Akkor valóban megokolt lesz a két allomorf egy szimbólummal (mondjuk: *-ETI*-vel) való jelölése, de addig helyesebb, ha a votjákban is két esetraggal, *-TI*-vel és *-ETI*-vel számolunk.

A harmadik és negyedik fejezetben belső és külső rekonstrukciós vizsgálatokkal foglalkozik a szerző. Elemzése mindvégig módszeres, logikus, de végső következtetéseit nem tudjuk teljesen magunkévá tenni. VÁSZOLYI végső konklúziója ui. az, hogy a két Cx (a prosekutívusz és a tranzitívusz) e g y e t l e n előzményre, a fgr. *-TA* ablatívuszra vezethető vissza. A zürj. *-ED* és *-TI* azonos eredete véleményünk szerint nem igazolható. Nem akarok itt a gemináta mássalhangzók sokat vitatott (és máig eldöntetlen!) problémájába bocsátkozni, de akármilyen volt is a helyzet az uráli vagy a finnugor alapnyelvben, annyi bizonyos, hogy a permi nyelvekben (a permjákban és a votjákban csak az 1. és a 2. szótag határán) jelentkező *p-b*, *t-d*, *k-g* oppozíció gyökerei az elő-

permi korba nyúlnak vissza (l. UOTILA: SUST. LXV, 80–109, 125–42; COLLINDER, CompGr. passim; RÉDEI: NyK. LXVI, 253 kk.). Ez azt jelenti, hogy a szótövekben és a toldalékmorfémákban jelentkező zürj. *t* (és *p*, *k*) előzménye mindenkor más volt, mint a *d* (és *b*, *g*) mássalhangzóé. Ezt a szabályosságot több mint száz biztos etimológia és közel harminc képzőmorféma támogatja (a képzőkre vonatkozóan l. UOTILA: i. h.; A. KÖVEST, PermiKépz. passim).

VÁSZOLYI (74) a zürj. *-ED* és *-TI* azonosságának az igazolására a zürj. *kerid* 'rénszarvasod' ~ *kerte* 'rénszarvasodat' oppozícióra hivatkozik. Úgy véli, hogy a *-T* > *-D* morfonológiai változás a szótagzáró helyzettel függ össze. A Px2Sg&Nom. és Px2Sg&Acc. oppozíciójára, mint analóg jelenségre való hivatkozás azonban csak látszólagos, s így nyilvánvalóan téves. UOTILA (i. h. 107) szerint ui. a Px2Sg&Acc. *-TE* morféma zöngétlen mássalhangzók utáni helyzetből általánosult a zürjén paradigmarendszerben. A Px2Sg&Nom-ban a szabályos *-ID* alak van meg. Ezzel szemben a votjákban zöngés mássalhangzók után *-de* (*nānde* 'kenyeredet'), zöngétlen mássalhangzók után pedig *-te* (*kalikte* 'népedet') allomorf jelentkezik. A Px2Sg&Nom. *-ed*, *-id*, *-d* allomorfjának a *d*-je (a várható szabályos *-t* helyett) a gyakrabban előforduló *-de* allomorf analogikus hatásával magyarázható (vö. UOTILA: i. h.) A Px2Sg&Nom és Px2Sg&Acc. zürjén és votják morfémaiban jelentkező *T* és *D* morfonéma tehát nem a szótagkezdő avagy a szótagzáró helyzettől függ, hanem a zöngétlen vagy zöngés hangkörnyezettől. A szótagkezdő és a szótagzáró helyzettel való operálás azért sem helytálló, mert a zürjénben mindkét helyzetben megjelenhet zöngés és zöngétlen mássalhangzót tartalmazó morféma. Pl. *nird* 'Landspitze' ~ *kojt* 'Balzplatz, Balz'; *lebed* 'Gabel' ~ *ičet* 'klein' stb.

A mondottak alapján úgy látjuk, hogy a zürj. *-ED* és *-TI* nem vezethető vissza közös előzményre. Mind hangtani, mind jelentéstani szempontból valószínű, hogy a prozekutívusrag a fgr. **-TA* ablatívusragból származik (l. E. ITKONEN: FUFA. XXXII, 64). A tranzitívusz *-TI* ragja *-T+I* morfémakapcsolatra mehet vissza. Az *I* feltehetőleg a fgr. **J* latívusrag folytatója (vö. UOTILA: Vir. 1945 : 327–36). A *I* Cx önállóan csak defektív szavakban fordul elő, elsősorban prolatívuszi jelentésben. Pl. *ili* 'weit', *vili* 'oben, in der Höhe (fliegen)'. A tranzitívuszrag *-I*-je azért nem lehet irreleváns elem (tővégi magánhangzó), mert abszolút szóvégi helyzetben a zürjénben nem maradhatott volna meg (erről l. LAKÓ: FgrÉrt. 2 : 53 kk.). A tranzitívusz *I* eleme a főnévragozásban nem, de defektív szavakban önmagában is kifejezhet prolatívuszi viszonyt. Pl. *kijt* 'wo, welchen Weg', *set* 'jenen Weg', *tat* 'diesen Weg'. Ugyanezek az adverbiumok *kiti*, *seti*, *tati* alakban is előfordulnak. Ezek *-ti*-je a tranzitívuszraggal azonosítható. A *kijt* ~ *kiti* alternációból arra következtethetünk, hogy a tranzitívuszrag eredetibb alakja *-T* lehetett. Ez az említett defektív szavakban megőrződött, a főnévragozás rendszerében azonban a prolatívuszi funkció világosabb kifejezése céljából a raghalmozás útján keletkezett *-TI* terjedt el. Az adverbiumokban jelentkező *-T* Cx, valamint a tranzitívuszrag *-T* eleme a finnugorra kikövetkeztethető **-TT* lokatívuszragra vezethető vissza, amint ezt már WICHMANN (FUF. XVI, 146–63) és nyomában mások is (UOTILA, LAKÓ, E. ITKONEN) feltették. A **-TT* és a **-NA* lokatívuszrag között az őspermiben funkcionális elkülönülés történt: a **-NA* a statikus állapot (> zürj.-votj. inesszívusz: *-IN*), a **-TT* (> *-T*, raghalmozással: *-TI*) pedig a dinamikus mozgás kifejezésére foglaldott le.¹

¹ A **-TT* lokatívuszrag voltaképpen csak a vogulban vált a főnévragozás eset-

VÁSZOLYI tanulmányának egyes részletkérdéseire fűződő megjegyzéseim az alábbiak:

70-2.1.: A P. -*et* Cx-nak -*eti* allomorfja legfeljebb csak az őspermiben lehetett. A szóvégi -*i* ui. ebben a helyzetben a zürjénben nem maradhatott meg, hanem csak mássalhangzó-kapcsolat után, pl. *pišti* 'fecske', *šorñi* 'beszéd' (l. fentebb). A B—Ø helyzetben előforduló P. -*et* Cx-nek egyszerűbb és — valószínűbb! — magyarázata is lehetséges. B—Px helyzetben a prosekutívusznak eredetileg *-*etji*- ~ *-*etja*- allomorfjai lehettek (vö. Iny. -*etlim*, KK. Iny. -*etlim*- ~ -*etlam*, Ja. -*etjam* stb.). A -*ji* ~ -*ja* adverbialisrag. Az *-*etji*- ~ *-*etja*-alakokból asszimilációval -*etli*- ~ -*etta*- keletkezett, amelyből aztán elvonták a B—Ø helyzetben megjelenő — valamint analogikusan a B—Px helyzetbe is behatolt — -*et* formát. Ezzel magyarázható az Iny. nyelvjárásban az -*eti*- ~ -*etli*- fakultatív előfordulása. Analógiaként megemlítjük, hogy hasonló módon keletkezett a P. -*teñ* határozói igenévképző (az eredeti -*ten* mellett) a B—Px helyzetben megjelenő -*teññi*- ~ -*teñña*- (< *-*tenji*- ~ *-*tenja*-) allomorfból (l. UOTILA, SyrjChr. 60; RADANOVICS: NyK. LX, 422).

72—3.1.: A *matiti* 'nahe', *ilíti* 'weit (vorbei)', *vilíti* 'hoch, in der Höhe (fliegen)', *uliti* 'niedrig (z. B. fliegen)' adverbiumoknál aligha számolhatunk -*iti* toldalékmorfémával, ahol az *i* ugyanolyan irreleváns elem volna mint az -*in*, -*is* stb. ragokban. Itt ui. az -*i*, ill. az -*i* maga is morféma. Pl. *matí* ~ *mati* 'nahe, in der Nähe', *ilí* ~ *ili* 'weit', *vilí* ~ *vili* 'oben, in der Höhe' stb. Az -*i* ~ -*i* Cx-ról l. WICHMANN: FUF. XVI, 156; FUCHS: FUF XVIII, 208—9; UOTILA: Vir. 1945 : 327—33. A *vilí*, *ilí*-féle adverbiumokban az -*i* rag volta, illetőleg prolatívuszi funkciója elhomályosult, ezért járult hozzájuk a tranzitívuszrag. A tranzitívusznak -*iti* alakja a mai nyelvben nem létezik. Természetesen a -*TI* tranzitívuszrag őspermi előzménye VCV szerkezetű lehetett, de ennek igazolására a VÁSZOLYI-tól felhozott adverbiumok nem alkalmasak.

RÉDEI KÁROLY

Randbemerkungen zur Abhandlung „Prolativ, Transitiv, Lokativ im Syrjänischen, im Wotjakischen und in der finnisch-ugrischen Grundsprache” von Erik Vászolyi

Erik Vászolyi unterwarf die Prosekutiv- und die Transitivendung der permischen Sprachen einer methodisch neuartigen und vielseitigen Untersuchung. Der wertvollste Teil der Abhandlung ist das Kapitel „Deskriptive Untersuchungen”. Darin klärt er — durch reiches Material illustriert — den Gebrauchskreis des zwei Cx überzeugend. Mit seinen im III. und im IV. Kapitel ausgeführten inneren und äußeren Rekonstruktionsfolgerungen können wir jedoch nicht in allen Einzelheiten einverstanden sein.

Die Endkonklusion von Vászolyi ist, daß die beiden Cx auf ein einziges Vorbild, auf die fiugr. Ablativendung *-*TA* zurückzuführen seien. So dürfte aber das schwerlich richtig sein. Die Prosekutivendung syrj. -*ed*, P. -*et* ~ wotj. -*eti* kann tatsächlich von einer Ablativendung *-*TA* hergeleitet werden (s. ITKONEN: FUF. XXXII, 64), doch hat die Ableitung der Transitivendung syrj. -*ti*, P. -*ti* (~ wotj. -*ti*) von einer Form *-*TA* lautgeschichtliche Schwierigkeiten. Das -*T*-Element der Transitivendung kann auf die für die finnisch-ugrische Grundsprache zu erschließende Lokativendung *-*TT* zurückgeführt werden. Des weiteren fügt der Verfasser Bemerkungen an manche Teilfragen der Abhandlung hinzu.

KÁROLY RÉDEI

ragjává. A magyarban — nem számítva a ritkán előforduló *Győrött*, *Kolozsvárt* stb. eseteket —, valamint a többi finnugor nyelvben a *-*TT* folytatója csupán defektív szavakban van meg.